

Svenska kyrkan som markägare i norra Sverige

En kyrkohistorisk rapport

**Svenska
kyrkan**

Innehåll

Inledning	5
I. Rapport	7
Uppdraget.....	7
Genomförande	7
Resultat.....	8
II. Historisk bakgrund	13
Den ecklesiastika boställsjordens historia	13
Kyrka och mark i norra Sverige – en historisk översikt	16
III. Empirisk översikt av enskilda boställsbildningar	37
Metod	38
Jämtland och Härjedalen	40
Ångermanland och Medelpad	43
Lappland	44
Åsele och Lycksele lappmarker	48
Piteå lappmark	57
Luleå lappmark	60
Torneå lappmarker	63
Avslutning	67
Historisk överblick utifrån den empiriska redovisningen	67
Utblick	68
Referenser	73
Otryckta källor	73
Tryckta källor och litteratur	73
Webbresurser	79
Bilagor	81
Bilaga 1, Avtal	82
Bilaga 2, Fördjupande kommentar till källäget sett ur samiskt perspektiv (Nils-Johan Päiviö)	83

Inledning

I denna rapport redogörs för den historiska bakgrunden till varför det funnits prästbord, och hur och varför sådana etablerades i Sápmi. Ett prästbord innebar mark för att skapa försörjning åt en präst.

Rapporten är finansierad av Svenska kyrkan som led i försoningsprocessen med det samiska folket. Uppdraget har varit att tydliggöra om Svenska kyrkans prästbord grundar sig på ursprungligt samiskt ägande, och hur kyrkan i så fall erhållit dessa egendomar.

Rapporten med resultat presenteras inledningsvis. Därefter följer det underlag varpå rapporten bygger i två delar; dels en allmän översikt av prästbordens historia som mynnar ut i redogörelse av de specifika förutsättningarna för kyrkliga boställen i de svenska delarna av Sápmi, och dels en empirisk redovisning av enskilda boställen och dess uppkomst i Sápmi. Där presenterar jag det som går att få fram om hur enskilda prästbord i norra Sverige uppkommit i relation till samiskt markägarande. Jag behandlar de delar av Sápmi som i Sverige motsvarar de områden som idag omfattas av Härnösands och Luleå stift.

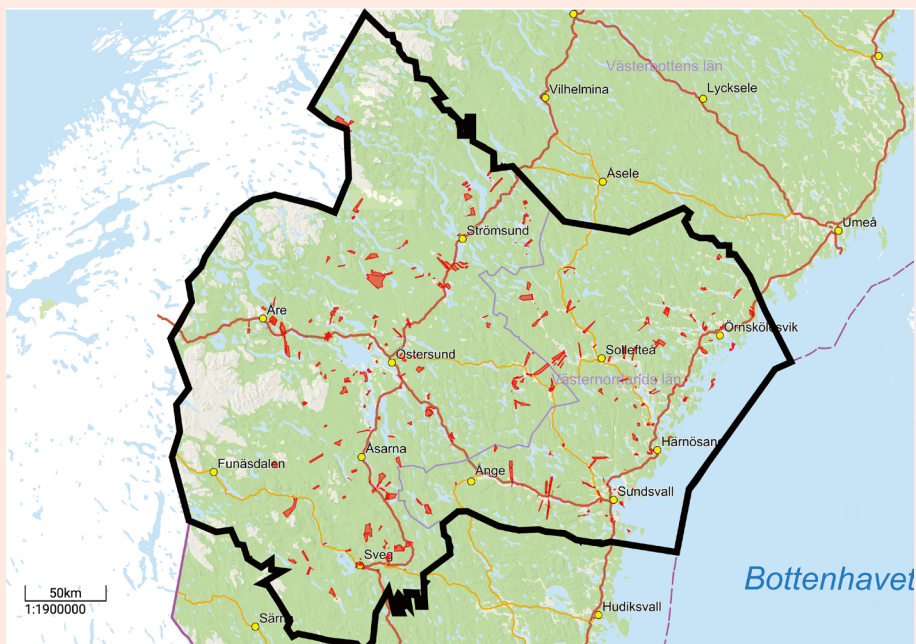
Begreppen prästbord, prästbol och ecklesiastikt eller kyrkligt boställe utgör olika uttryck för församlingens prästbostad och tillhörande markägor. Bol och boställe åsyftar mer exakt själva bostaden, medan begreppet bord brukar syfta på själva de markresurser som skulle ge försörjning, exempelvis skog för att prästhushållet skulle förses med ved och byggmaterial. I praktiken använder jag i det följande de olika begreppen synonymt då det här handlar om fastighet och mark såsom en sammansatt försörjningsenhet.

I texten använder jag begreppet lappmarken som historisk beteckning på samiska områden, inklusive förledet lapp- när jag återger historiska beteckningar som lappskatteländ, lappmarker, lappbyar och Lappland med mera. Jag använder beteckningen same och samisk när det handlar om befolkningen, språket och kulturen.

Urban Claesson
2026-02-09

Luleå stifts markinnenhav 2025, karta och indelningar baserade på Lantmäteriets öppna data.
 ● Stift ● Markinnenhav

Härnösands stifts markinnenhav 2025, karta och indelningar baserade på Lantmäteriets öppna data.
 ● Stift ● Markinnenhav

I. Rapport

Uppdraget

Uppdraget är att bidra till en tydligare bild av om och i så fall på vilket sätt samiska marker förvärvats av kyrkan. Hur kyrkan agerat historiskt i markfrågor i norra Sverige utgör huvuduppgiften att studera.¹ Den centrala frågan är hur övergångarna skedde. Handlade det om att kyrkan tillskansade sig resurser genom tvång och maktövertag eller präglades övergångar av mer ömsesidig respekt i form av att exempelvis mark köpts eller donerats av samer på ett skäligt sätt? – eller finner vi en komplex bild som ej är entydig?

Genomförande

Rapporten utgår från en omfattande statlig utredning jämte tillhörande utredningsarkiv vad gäller kyrkojordens uppkomst i Sverige, kompletterat med senare forskningsresultat och egna arkivstudier. Den så kallade Thulinska utredningen, som fått sitt namn efter utredaren Gabriel Thulin, innebar en omfattande mångårig materialinventering om kyrkojordens uppkomst som pågick under åren 1904–1929. Dess resultat publicerades i sex band under titeln *Redogörelse för de ecklesiastika boställena*. Utredningens arkiv finns på Riksarkivet i Stockholm. I denna rapport har jag utgått från de tre band som omfattar norra Sverige och det omfattande utredningsarkiv som är bevarat vad gäller kyrkliga boställens uppkomst i lappmarkerna.

Vad gäller senare forskning har jag vad gäller ecklesiastika boställen i Sverige framförallt utgått från Elisabeth Gräslund Bergs doktorsavhandling. Vad gäller förvärvande av kyrkojord i norr är Gudrun Norstedt den främsta auktoriteten. Jag har i rapporten byggt vidare på hennes forskningsresultat. För bredare perspektiv på samiskt markäggande inom arbetet med rapporten har följande forskare varit särskilt viktiga att beakta: Lennart Lundmark, Nils-Johan Päiviö, Lars Rumar, Kaisa Korpijaakko-Labba, Gustaf Göthe, jämte i mindre utsträckning: Nils Arell, Erik Bylund och Filip Hultblad.

Rapporten är utarbetad enligt uppdrag med kompetent och konstruktivt stöd av ledamöterna i en referensgrupp bestående av Erik-Oscar Oscarsson, Lars Anders Baer, Nils-Johan Päiviö, Kaisa Syrjänen Schaal och Gudrun Norstedt. Alla ledamöter har varit viktiga, samtidigt som jag vill rikta ett särskilt tack till Gudrun Norstedt för många kritiska genomläsningar och förslag på källmaterial. Nils-Johan Päiviö vill jag också tacka särskilt vad gäller inspel på sammanfattningen av den empiriska avslutande redogörelsen, jämte den bilaga som finns bifogad till denna rapport. Historikerns stora utmaning är alltid att historiska källor skrivs av de resursstarka. En fördjupande kommentar till detta finns därför som en bilaga till denna rapport, författad av Nils-Johan Päiviö.

---

¹ Se bilaga ett för avtalet mellan Svenska kyrkan och teologiska institutionen vid Uppsala universitet.

Med detta sagt är jag som författare ansvarig för eventuella felaktigheter. Föreliggande översikt betraktas av referensgruppen som en grund för framtida forskning.

Resultat

I Jämtland, Härjedalen och Ångermanland förvärvades kyrklig mark redan under medeltiden, vilket generellt innebär att dokumentation om ursprungligt ägande är mycket sparsamt bevarad. I det Thulinska bandet om Västernorrland finns exempelvis ett flertal minnen av donationer nedtecknade, men där namn och utförligare information saknas. Elisabeth Gräslund Berg har gjort mer omfattande fallstudier på några fåtal fall där dokumentation finns på medeltida donationer till kyrkan i detta område. Inget framkommer dock där om ursprungligt samiskt ägande. Vad gäller Lappland så började kyrklig jord förvärfvas där först under 1600-talet, vilket skapar bättre förutsättningar materialmässigt sett. Den Thulinska utredningen bekräftar dock att det även vad gäller denna del av Sverige är svårt att vinna kunskap om ursprungligt ägande av kyrkojord.

Trots materialbrist visar rapporten ändå konturer av det förgångna i form av övergripande analyser och tolkningar. Dessa konturer sammanfattas i det följande. Undersökningen visar att stat och kyrka under 1600-talets första del företrädde olika linjer vad gäller planer på att skapa kyrklig närvaro i Lappland. Under Karl IX beslutades under tidigt 1600-tal om att det skulle byggas kyrkor på vissa platser i Lappland, där det också skulle hållas ting och marknad. Det byggdes därför kyrkor i Lycksele, Arvidsjaur, Jokkmokk, Markkina och Jukkasjärvi. Ambitionerna att skapa nya pastorat i inlandet efter 1605 blev dock kortlivade och tappade sin politiska funktion efter freden i Knäred 1613. De nya pastoraten tappade nämligen därmed sin viktiga strategiska roll av att bidra till gränsdragningar som kunnat bidra till att möjliggöra svensk tillgång till ishavet. Följden av detta blev att lappmarkerna återgick till att omfattas av stora pastorat där huvudkyrkorna låg vid havskusten.

Det statliga misslyckandet under Karl IX bidrog till att en annan linje för Lappmarkens kristnande etablerade sig bland kyrkans präster. Kyrkans dåtida självständighet är viktig att lyfta in i bilden. Denna visade sig bland annat i riksdagens prästestånd. Inom detta prästestånd förespråkades metoden att kristna samerna genom att utbilda samiska präster som kunde leva nomadiskt liv och verka inom ramen för stora pastorat med huvudkyrkor vid havskusten.

Den statliga ambitionen till kristnande innebar däremot att det fortsatt skulle skapas nya pastorat i inlandet med nya boställen. Denna bosättnings- och nybyggarlinje fick ny motivering och kraft under Axel Oxenstierna från år 1640. En orsak till vändningen kan finnas i bergsbrukets nya intressen av malmbrytning i Piteå lappmark. Kungamakten förespråkade alltså församlingar med egna boställen i lappmarkerna. På hösten 1640 stadgade regeringen att församlingar skulle anläggas i Arvidsjaur, Arjeplog, Silbojokk och Nasafjäll i Piteå lappmark. Dessa avskildes därmed från Piteå pastorat. Silbojokk och Nasafjäll upphörde som församlingar redan under 1600-talet. Vad gäller Arvidsjaur och Arjeplog saknas säker dokumentation vad gäller uppkomst av respektive prästboställe.

1648 bildades genom kungligt brev även Åsele lappmarksförsamling. Den statliga linjen segrade alltså från år 1640 och kyrkoherdar i nybildade pastorat fick därmed bosätta sig vid nya prästboställen och bli de första nybyggarna i Lappland. I rapporten betecknar den statliga linjens seger år 1640 såsom uttryck för den Oxenstiernska vändningen.

Undersökningen visar i linje med tidigare forskning att 1600-talet i stort sett präglades av respekt för samiskt markägarande av de så kallade lappskatteländerna, som bildade ett administrativt uttryck för samiskt ägande under samma århundrade. Samer hade representation på de ting som inrättats av Karl IX och kunde där hävda rättigheter och lösa konflikter om mark. Den tidigare forskningens bild av att lappskatteländ respekterades som samisk egendom enligt den hävdvunna synen på ägande under 1600-talet, verkar alltså även ha gällt vid etableringar av de nya kyrkliga boställena i lappmarkerna. Källorna är få men i ett par fall har det ändå dykt upp samer som ägare till lappskatteländ som tillfallit kyrkan under 1600-talet. I det boställe som upprättades i Åsele efter 1648 nämns en same utan arvingar vid namn N. N. Görk som donator av mark till kyrkan. Hur detta, om det stämmer, gick till i praktiken vet vi dock inte. Källorna talar också om att mark köpts. Vad gäller Sorseles kyrkas nya boställe efter 1673 nämns en same vid namn Stark-Thomas som tidigare ägare av det lappskatteländ som kyrkan förvärvade.

Det framstår som ett rimligt grundantagande att med Filip Hultblads tidigare forskning utgå från att marken till 1600-talets kyrkliga boställen handlade om övertagande av lappskatteländ. Dessa egendomar utgjorde enligt honom senare under århundradet ej formellt lappskatteländ men behandlades såsom sådana.

Rapporten visar att det i linje med den lutherska tvåregementsläran fanns en ansvarsfördelning mellan kyrka och stat vad gäller upprättande av nya boställen. Det blev statens ansvar att skaffa mark till bostället, medan det blev kyrkans ansvar att se till att boställena fick sina präster. Det framstår vad gäller 1600-talet som att statens representanter gav församlingarna ansvar att ordna fram mark. Det formulerades från samer under denna tid motvilja mot att inrätta nya prästbol, då de hellre ville behålla ett system som innebar att externt få erhålla underhåll för prästerlig försörjning. De fann sig dock efter 1640-talet nödsakade att delta i framskaffande av mark för lokal prästerlig försörjning. Det är alltså här det nämns att lappskatteländ doneras eller säljs. Det kan alltså konstateras ett statligt tryck på det lokala. Med hänsyn till samernas rättsliga ställning och möjligheter att via tingen bestrida intrång i markrättigheter kan vi dock samtidigt med viss försiktighet ändå anta att det under detta århundrade i regel handlar om förvärv som bland samer inte uppfattades som uppseendeväckande. Samiska klagomål på tidigt förvärv av kyrklig mark saknas i det rättsliga materialet från 1600-talet.

Med det så kallade lappmarksplakatet sökte staten 1673 uppmuntra till kolonisation utifrån föreställning om att samer och nybyggare kunde dela landområden på grund av att de representerade olika typer av ekonomier. Föreställningen hade inte någon motsvarighet i verkliga förhållanden utan skapade en ny form av konkurrens om resurser mellan samer och nybyggare i det lokala. På grund av låg kolonisering så påverkade dock lappmarksplakaten 1673 och 1695 inte samer i nämnvärd grad förrän under 1700-talet. I linje med de nya ambitionerna till kolonisering 1673 beslutades om nya pastorat i Lappland som förutsatte att boställen skulle finnas i Lycksele, Jukkasjärvi,

Kautokeino (som nu ligger i Norge men som tillhörde Sverige fram till 1751), Kuusamo (i nuvarande Finland) och Jokkmokk. Varken vad gäller i Lycksele, Jukkasjärvi eller Jokkmokk har vi säkra uppgifter om hur mark förvärvades till de kyrkliga boställena.

Häradsrätterna, med sina samiska nämndemän och möjligheter att rättsligt försvara lappskatteland under 1600-talet, kom under 1700-talet att överflyglas av landshövdingars och svensk byråkratis hävdande av samisk mark såsom statlig mark. Detta paradigmskifte skedde utan att det någonsin fattades något centralt samlat beslut om saken, utan utgjorde snarare uttryck för en ensidig maktomfördelning till statens förmån. Med 1749 års lappmarksreglemente tog också kolonisationen av lappmarken fart. I detta reglemente stadgades att det till varje prästtjänst borde skapas ett boställe i lappmarkspastoraten på basis av det som nu utan omsvep betecknades som kronans mark. Lappmarkens ecklesiastikverk med säte i Stockholm bildades 1739 och skulle bli en viktig aktör i finansiering och anskaffande av boställen till nya församlingsbildningar under en ny epok då kronans anspråk på markägandet alltmer framstod som självklar och samiska rättigheter samtidigt åsidosattes. I de boställen som etableras under 1700-talet framstår det därför som att staten tilldelar kyrkan kronans mark för bygge av boställen. I undersökningens tredje empiriska del med presentation av enskilda fall är det tydligt att boställen från 1700-talet skapades utan någon referens till äldre lappskatteland.

Information om samiskt ägande saknas alltså i regel i källorna från 1700-talet och framåt. Att dokumentation saknas innebär inte att orätt inte har begåtts. Att som följd av denna praxis i enskilda fall kunna bevisa orätten, är dock källmässigt sett svårt.

Vid etableringar av senare boställen såsom Tärna 1780 eller Malå 1848 anslås så kallade kronohemman till de lokala kyrkorna. Det är tydligt att boställsbildandet likt på 1600-talet fortsatt sker såsom uttryck för lokala förhandlingar, men nu är det nybyggare på kronans mark det förhandlas med. Dessa kan exempelvis avstå rätt till krononybyggen till förmån för boställsbildande genom kompensationer.

Det är viktigt i sammanhanget att konstatera att varken jordbrukande bönder eller samer hade något absolut ägande av sin mark i relation till kronan innan år 1789. Både bondeägare och lappskatteland kunde fram till dess i Sverige övertas av kronan om de inte var bärkraftiga. I samband med Förenings och säkerhetsakten 1789 stärktes dock böndernas äganderätt, samtidigt som det skulle bli tydligt att lappskatteländen marginaliserades som ägandeform. Följden av detta blev att markdonation till kyrkan tydligare framstod som direkt transferering från stat till kyrka där lappskatteland inte längre räknades. 1886 års renbeteslag utgick från all mark som kronojord.

Svenska kyrkan framträdde efter den Oxenstiernska vändningen ej som ett avgränsat historiskt subjekt med en från staten självständig linje i hur samerna skulle organiseras in i det kyrkliga livet. Det handlade härefter snarare om att staten ville inrätta kyrksocknen som grundläggande kommunal organisationsform i norra såväl som i södra Sverige. Kyrksocknarna representerade Sveriges kommunala system ända fram till 1862.

Under det sena 1800-talet och tidiga 1900-talet präglades lappmarkerna av den så kallade avvitrningen. Denna innebar att enskildas mark avgränsades

och skildes från kronans mark i norra Sverige. Fokus var här att stödja jordbruk genom att ge bönder äganderätt till mark. Här ser vi hur bönders rätt till jord som följd av 1789 års beslut definitivt övertrumpade de gamla lappskatteländerna som legitim ägoform.

Rapporten kommer på grund av en svår källsituation inte fram till stora resultat vad gäller att dokumentera tidigare samiskt ägande av kyrklig mark. Däremot är det uppenbart att kyrkan erhållit mark där samiska rättigheter inte varit dokumenterade. Den ecklesiastika boställsordning som 1932 säkrade Svenska kyrkans rätt till att förvalta egendom på lokal nivå innebar att kyrkan fortfarande ansvarar för mark som i vissa fall anslagits via äldre beslut om erhållande av statlig mark, som inte dokumenterat ursprungligt ägande. När det i rapporten nämns att mark erhållits och ägs menas främst rätten till att disponera denna mark.

Teckning av Jukkasjärvis gamla kyrka. Kopierad ur "Lappland, dess natur och folk: efter fyra sommars vandringar, i bilder och text" av Carl Anton Pettersson (1818-1863). © PDM 1.0. Referens: urn:nbn:se:alvin:portal:record-490145

II. Historisk bakgrund

Den ecklesiastika boställsjordens historia

Den västerländska kyrkan började som följd av det västromerska imperiets fall under 400-talet finansiera sina tjänsteinnehavare genom jordegendomar. Detta blev den brukliga formen för att finansiera tjänstemän i en tid då det gamla imperiet och dess monetära system hade fallit samman.

Att bedriva jordbruk blev därför sättet för en präst att försörja sig på. Den klassiska europeiska bilden av sockenkyrkor utspridda i ett jordbrukslandskap präglad av åkrar, byar, betesmarker, lador och boskap etablerades under medeltiden.² Frankerriket omfattade i grova drag delar av nuvarande Frankrike, norra Italien och Tyskland och utgjorde ett försök att skapa ett nytt kristet imperium efter det västromerska rikets nedgång. Den katolska kyrkan hade överlevt det antika romerska imperiet och bidrog till legitimeringen av ett frankerrike som ett nytt Romarrike genom att viga Karl den Store till kejsare i Rom år 800. Den östra delen av detta rike skulle senare till och med gå under benämningen det Heliga romerska riket av tysk nation (på tyska: Heiliges Römisches Reich Deutscher Nation). Från Karl den Store utgick de första missionärerna till Sverige under 800-talet och inom detta karolingiska rike hade det skapats tidiga former av ecklesiastika boställen. Där hade det lagstadgats om att det till varje lokal kyrka bör finnas en gård (mansus) för att prästen borde kunna försörja sig. Gården skulle samtidigt vara fri från plikt att betala skatt. De jordegendomar som från och med 700–800-talen skulle försörja en ämbetsman benämndes beneficium. Den karolingiska rätten influerade den kyrkliga kanoniska rättsordningen. Enligt kanonisk rätt skulle exempelvis en biskop försäkra sig om att det avsatts tillräckligt med jord för att en präst skulle kunna leva av den innan en ny kyrka invigdes. I Sverige etablerades kyrkan i odlingsbygderna under 1100-talet. Socknarna etablerades under 1100- och 1200-talen. Kyrkan utgjorde en organisatorisk och idémässig utgångspunkt när riket enades och kungamakten etablerades. Ekonomiskt innebar kyrkans etablering att tiondet infördes som avgift till kyrkan under första delen av 1100-talet. Detta tionde var en kyrklig avgift som motsvarande en tiondel av en jordbrukares avkastning. Detta bildade en ordning där en tredjedel av tiondet gick till sockenprästen. Resten delades i lika delar mellan kyrka, biskop, fattighus och hospital. Tiondet hade biblisk förebild.³

Under 1200-talet och början av 1300-talet formaliserades tillsammans med kyrkan flera samhällsfunktioner med jordmarknad, penningväsende, skriftligt normsystem och nedskrivna landskapslagar.⁴ Hur de lokala kyrkorna erhöll jord under medeltiden utgör fortfarande ett tämligen outforskat ämne både vad

2 Se fin översikt i Maja Hagerman, *Spåren av kungens män. Om när Sverige blev ett kristet rike i skiftet mellan vikingatid och medeltid*, Rabén Prisma, Stockholm, 1996, s. 213–278.

3 Tiondet hade sin bibliska bakgrund i 4 Mos 18:21 och 1 Kor 9:14.

4 Elisabeth Gräslund Berg, *Till prästens bruk och nytta. Jord till prästgårdar i Sverige under medeltid och tidigmodern tid*. Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet, Diss. Stockholm 2004, s. 15.

gäller Sverige och internationella förhållanden.⁵ Beträffande Sveriges sydligare delar finns dock en god översikt i Elisabeth Gräslund Bergs avhandling från 2004: *Till prästens bruk och nytta. Jord till prästgårdar i Sverige under medeltid och tidigmodern tid*.

Den medeltida ordning som kom att etablera sig i det svenska riket innebar sammantaget att inkomsten till prästen dels kom från avkastning av eget brukande av kyrklig jord och dels från församlingens erläggande av tionde.

Beneficialsystemet med dess påbud om prästgårdsjord påverkade nästan alla de svenska landskapslagar som skrevs ner under 1200-tal och tidigt 1300-tal. I dessa lagar föreskrevs att sockenprästen skulle ha tillgång till kyrkligt ägd åkermark och ängsmark som gav tillräckligt med utsäde och hö. De så kallade kyrkobalkarna i landskapslagarna kom att gälla ända fram till 1686 års kyrkolag och 1734 års lag. Kristoffers landslag från 1400-talet, som år 1608 tillsammans med Mose lag kom att gälla som Svea rikes lag, saknade nämligen kyrkobalk.⁶ Landskapslagarnas kyrkobalkar stadgade att mark skulle överlåtas till kyrkan genom en formell form av överlåtelse som kallades skötning (scotatio på latin). När jord överläts mellan enskilda lade mottagaren fram sin mantel, varpå donatorn kastade en torva av jorden på manteln. På motsvarande sätt lades en jordtorva på kyrkans altare när någon donerat sin jord till kyrkan.⁷

Att skaffa prästen försörjningsmöjligheter av kyrklig egendom för jordbrukande kallades, såsom nämnts inledningsvis, att skapa ett prästbord (på latin mensa). Detta skulle alltså ge underhåll till prästen. Som synonym till prästbord användes ibland även begreppet prästbol. Ordet bol betydde egentligen gård men sammanblandades med begreppet bord.⁸

Elisabeth Gräslund Berg studerar framförallt områden som präglats av adlig närvaro. Hon kommer fram till att en stor del av jorden till prästgårdarna kommit till genom donationer och testamenten från det adliga frälset. Rika släkter hade i samband med kristnandet ofta varit de som finansierat bygandet av kyrkor i Sverige med egna så kallade privata kyrkor. De kunde därmed visa sig vara delaktiga i den samhällsförändring kristnandet bar med sig, där skatteuppbörd och upptagande av jordräntor som nya inkomstkällor avlöste de gamla handels- och plundringsresor som tidigare präglat vikingatiden. Gräslund Berg noterar att jorddonationer från adel till kyrka var särskilt vanliga under 1300-talet. Genom att ta emot donerad jord till kyrkan garanterade dess präster att hålla framtida mässor för donatorernas själar. Det fanns under detta århundrade även ett mönster av att adeln alltmer började flytta ut från centralt belägna gårdar för att i stället bosätta sig på mer avlägsna platser som exempelvis uddar eller näs. I denna process omvandlades

---

5 Bertil Nilsson, *Sveriges kyrkohistoria 1. Missionstid och tidig medeltid*. Verbum i samarbete med Svenska kyrkans forskningsråd, Stockholm, 1998, s. 99–102; Gräslund Berg, *Till prästens bruk och nytta*, s. 24, 30; Hagerman *Spåren av kungens män*, s. 213–278.

6 Gräslund Berg, *Till prästens bruk och nytta*, s. 21–27. Gabriela Bjarne Larsson, *Stadgelagstiftning i senmedeltidens Sverige*. Institutet för rättshistorisk forskning, Stockholms universitet, Diss. Stockholm 1994, s. 127.

7 Denna rituella medeltida form av jordöverförande ansågs i Rom vara en nordisk specialform av donation. Johnny Kalderstam, *Kungamakt och kyrkojord*. Nordstedts förlag, Stockholm 1989, s. 135. Ivar Nylanders avhandling från 1953 framstår fortfarande som något av ett standardverk vad gäller frågan om hur beneficialväsenet påverkat svensk medeltida lagstiftning. Ivar Nylander, *Das kirchliche Benefizialwesen Schwedens während des Mittelalters. Die Periode der Landschaftsrechte*. Stockholm: Diss. Uppsala, 1953.

8 Gräslund Berg, *Till prästens bruk och nytta*, 12, 72.

de gamla privatkyrkorna ofta till församlingskyrkor. Förändringen kan också knytas till den nya reformrörelse som från mitten av 1000-talet börjat kräva kyrkans frihet; "libertas ecclesiae", gentemot världsliga krav på makt över kyrkan och kyrkliga tjänstetillsättningar. Vid sekelskiftet år 1200 löste sig denna grundkonflikt mellan kyrklig och världslig makt genom den så kallade patronatsrätten, vilken innebar en reducerad rätt för kyrkoägaren att tillsätta präster.⁹ I övergången från privatkyrkor till sockenkyrkor kan prästgården med sin tillhörande jordegendom ha avstyckats som donation. Gräslund Berg lyfter även fram exempel på hur präster med släktrelaterat innehav av jord i en socken bidragit med donationer av prästgårdsjord till sina efterträdare. Hon lyfter också fram ett par medeltida exempel från södra och mellersta Norrlands odlingsbygder norr om de adelsdominerade regionerna där bönder med egen jord genomförde egna gemensamma donationer för att säkra jord till prästens uppehälle. Här är det särskilt intressant med den stora andelen av kvinnliga donatorer som påvisats vad gäller skapandet av prästbordet i Alfta i Hälsingland under 1200-talet.¹⁰

Elisabeth Gräslund Berg noterar ett tidsglapp mellan det tidigmedeltida kristnandet och det prästgårdsbildande som skedde först under sent 1200-tal och tidigt 1300-tal. Hon relaterar det senare prästgårdsbildandet till den ovan nämnda reformrörelse som strävade efter att kyrkan skulle vara en självständig makt. Denna makt kunde säkras genom kyrkligt jordäggande. Prästen hade under tidig medeltid till skillnad mot denna senare ordning baserad på jordäggande kunnat vara försörjd av tiondeavgifter, jordränta eller varit direkt avlönad av den lokale stormannen. Prästen blev dock alltså från 1200-talet på mer tydligt sätt självbrukande i linje med den nya kyrkliga självständighetslinjen.¹¹

Efter Gustav Vasas maktövertagande under 1500-talet tog kronan över kyrkans stora jordegendomar. Ungefär 25 % av jorden i det dåtida Sverige tillhörde kyrkan vid tiden för detta statliga exproprierande. De jordar som tillhörde prästborden fick dock kyrkan ha i fortsatt bevarande på samma sätt som att den tredjedel av tiondet som hörde till kyrkoherden, fick behållas.¹² Jorden delades nu in i tre kategorier: krono, frälse och skattejord. Den jord som tidigare tillhört kyrkan kom nu alltså att räknas som kronojord. Som jag kommer återkomma till hävdade också Gustaf Vasa en sorts höghetsrätt över allmänningar. Kronan införde så kallade regalrätter till vatten, skog och gruvor.¹³ Efter Västerås riksdag 1527 behöll kyrkoherdarna i Sverige som just nämnts sin tredjedel av tiondet (som kallades tertialen), medan resten tillföll kronan och därför kallades kronotionde.

Ordningen med församlingsägd mark blev fortsatt betydelsefull för prästernas försörjning i Sverige ända fram till 1910. Den del av prästernas lön som bestod

9 Gräslund Berg, *Till prästens bruk och nytta*, s. 96–100, 121–123; Nilsson, *Sveriges kyrkohistoria 1*, s. 99–100.

10 Gräslund Berg, *Till prästens bruk och nytta*, 110, 113, 151–154, 174, 182–183. Se även Carl–E Normann, "Den kyrkliga jorden och kronans jordeböcker", i: *Svensk Tidskrifts årsbok* 1956, 17–530, se där särskilt s. 517–518.

11 Gräslund Berg, *Till prästens bruk och nytta*, s. 177–179.

12 Gräslund Berg, *Till prästens bruk och nytta*, s. 17–18.

13 Nils–Johan Päiviö, *Från skattemannarätt till nyttjanderätt. En rättshistorisk studie av utvecklingen av samernas rättigheter från slutet 1500-talet till 1886 års renbeteslag*, Diss. Uppsala universitet, Uppsala, 2011, s. 80–81; Christina Allard, *Rensköttselrätt i nordisk belysning*, Makadam, Göteborg, 2015, s. 76.

av tredjedelen av tiondet betalades fram till 1862 års prästlöneförordning in natura, det vill säga inte i pengar utan som del av det som socknens bönder själva hade producerat. Med den nya förordningen 1862 fick prästen i stället en reglerad lön som i pengar motsvarade värdet av det som tidigare erhållits in natura. 1868 inrättades prästerskapets löneregleringsfond för att överföra medel från rik till fattig församling.¹⁴

Skogarna som tillhörde prästborden hade utnyttjats för virke till prästgårdsbyggnader och för husbehovsbränsle till prästbostället. Med 1866 års skogsförordning ställdes vissa pastoratsskogar under förvaltning av Kungl. skogstyrelsen. Den del av avkastningen som inte gick åt till prästlönemedel för pastoraten tillfördes den tidigare nämnda löneregleringsfonden. År 1876 inrättades ”de ecklesiastika bostälernas skogsfond”. De ecklesiastika bostälernas skogar i Sverige som helhet uppgick under denna tid till cirka 300 000 hektar mark.¹⁵

Genom 1910 års prästlönereform försvann prästgårdsjorden som inkomstkälla för den enskilde prästen. Denna nya ecklesiastika boställsordning innebar att jorden skulle utarrenderas och att prästen i stället till 100% skulle få fast lön av sin församling i form av pengar. Lönen skulle vara lika för alla i Svenska kyrkan med samma tjänstebefattning.¹⁶ Tidigare epokers strävan efter att få ett ”fett” pastorat blev därmed definitivt överspelad.

Med 1932 års ecklesiastika boställsordning hamnade ansvaret för förvaltningen av kyrkliga egendomar på pastoraten. Ecklesiastikministern och Strängnäs-biskopen Sam Stadener drev målmedvetet under hast igenom denna reform under den kortlivade frisinnaade regeringen C.G. Ekman 1930–1932. Hotet bestod av de planer på statligt övertagande av Svenska kyrkan som den socialdemokratiske publicisten Arthur Engberg hade formulerat. Denna statskyrklighet innebar att integrera Svenska kyrkan med staten med följd att samfundet skulle förlora både självbestämmande och egendomsrätt. När Arthur Engberg blev ecklesiastikminister 1932 var dock den kyrkliga egendomsreformen redan säkrad.¹⁷

Kyrka och mark i norra Sverige – en historisk översikt

Medeltid

I ett latinskt diplom från 1314 anges vad varje socken i Uppsala stift (som då även omfattade det vi i Sverige idag kallar Norrland) årligen skulle betala av en skatt som påven Clemens V beslutat om. I Gästrikland anges sju socknar, i Hälsingland 19, i Medelpad 12, i Ångermanland 18 och i Jämtland (som hörde till Uppsala stift trots att det var norskt) nämns 20 socknar. I övre Norrland

---

14 Oloph Bexell, *Sveriges kyrkohistoria 7. Folkväckelsens och kyrkoförnyelsens tid. Verbum i samarbete med Svenska kyrkans forskningsråd*, Stockholm, 2003, s. 29.

15 Bexell, *Sveriges kyrkohistoria 7*, s. 29.

16 Ingmar Brohed, *Sveriges kyrkohistoria 8 Religionsfrihetens och ekumenikens tid. Verbum i samarbete med Svenska kyrkans forskningsråd*, Stockholm, 2005, s. 15.

17 Brohed, *Sveriges kyrkohistoria 8*, s. 116–118; Clarence Nilsson, *Sam Stadener som kyrkopolitiker*. Diss. Uppsala universitet, Stockholm, 1964; Urban Claesson, *Folkhemmets kyrka. Harald Hallén och folkkyrkans genombrott. En studie av socialdemokrati, kyrka och nationsbygge med särskild hänsyn till perioden 1905–1933*, Diss. Uppsala, Uppsala universitet, Uppsala 2004, s. 336–339.

nämns som kontrast enbart två socknar: Umeå och Bygdeå. Södra och mellersta Norrlands odlingsbygder var tillsammans med övre Norrlands kustbygder alltså redan vid 1300-talets början fullt inlemmade i den kyrkliga organisationen i det svenska riket.¹⁸

Här fanns tidigt krockar mellan samer och bofasta. Exempelvis begärde bönder att få bilda Bergviks socken i Hälsingland under tidigt 1300-tal med följd att ett flertal bönder donerade mark till ett prästboställe. Området hade tidigare bestått av skog utan bofast befolkning. År 1324 invigdes Skogs kyrka av ärkebiskopen som följd av donationen. Vi kan se detta som ett exempel på att odlingsmarkerna tog allt större utrymme i Mellansverige, där samer sedan länge hade vistats. Några kilometer sydöst om Skogs kyrkoruin finns en minnessten rest där Hälsinglands apostel Stefan (eller Staffan) ska ha blivit dödad under 1000-talet. Legendan om Stefan har mycket svagt historiskt värde men är ändå intressant i sammanhanget. I Adam av Bremens kyrkohistoria finns en person vid namn Stenfi som vigdes av ärkebiskop Adalbert av Hamburg-Bremen för tjänstgöring i Sverige. Stenfis uppdrag bestod i att vara biskop i Hälsingland och förkunna bland främst skridfinnarna, det vill säga samerna. Det är alltså värt notera att 1000-talets tidiga mission handlade om att missionera bland samer i mellansverige medan 1300-talets kyrkohistoria i samma region handlar om nybyggande bönder som donerar mark till ett prästboställe.¹⁹

Norrlands odlingsbygder i Jämtland och längsmed kusten kristnades alltså under medeltiden med följd att prästboställen där inrättades tidigt. Från 1300-talet och framåt bildades nio pastorat, som alla hade sina huvudkyrkor vid Bottniska vikens kustområden. Dessa utgjordes av Nordmaling, Umeå, Bygdeå, Lövånger, Skellefteå, Piteå, Luleå, Kalix och Torneås pastorat. På det som nu är den finska sidan återfanns Kemi pastorat. Huvudkyrkorna låg alltså vid kusten.²⁰ Det kan i sammanhanget nämnas att begreppen pastorat och gäll betecknar de församlingar som omfattade en kyrkoherdes verksamhetsområde. Begreppet gäll (gäld=pengar) går tillbaka på att pastorn fick sin lön av dessa församlingar.

1500-tal – enskilda kapell inom ramen för medeltida ordning

Den medeltida kyrkliga struktur som innebar huvudkyrkor vid den norrländska havskusten med stora pastorat som omfattade lappmarkerna inåt landet förblev oförändrad under det århundrade då Sverige kom att omfattas av reformationen. Enstaka kapell utan tillhörande boställen byggdes dock tidigt i lappmarkerna.

18 Anders Åman, "Övre Norrlands kyrkor: deras konsthistoria och geografi", i: *Bebyggelsehistorisk tidskrift*, 1992 (22), s. 189.

19 Anders Fröjmark, "Stenfinn (Stenfi, Simon, Staffan, Stefan)", i: *Svenskt Biografiskt Lexikon*. Band 33 (2007–2011), s. 293; Adam av Bremen, *Historien om Hamburgstiftet och dess biskopar*, Proprius, Stockholm, 1984, s. 201.

20 Nordmaling i nordöstra Ångermanland, det vill säga Västernorrland, lades 1810 till Västerbottens län. Gustaf Hedin & Harald Skoglund, (red.), *Redogörelse för de ecklesiastika boställena 4. Västerbottens och Norrbottens län (Luleå stift)*, Stockholm, 1915, s. XV, not 1.

Vid Rounala i Torneås lappmark byggdes enligt tradition ett kapell under 1500-talet.²¹ Enligt äldre uppgifter förmedlade av Wilhelm Tawe började år 1559 en viss herr Mikael att verka bland samerna i Torneå lappmark – möjligen var denne enligt Tawe den första präst som hade som huvudsaklig uppgift att verka bland samerna. Han var kaplan i Torneå och uppbar enligt uppgift 120 kg gäddor och 15 renskinn i tionde från samerna. Det är möjligtvis som resultat av Mikaelns verksamhet som tre samiska bröder enligt dessa äldre uppgifter på egen bekostnad uppförde Rounala kyrka.²² Nyare forskning visar dock på att de äldsta kvarlevorna från Rounala kyrkogård stammar ända tillbaka till 1300-talet. Detta kan peka på ett tidigare medeltida kristnande av samer.²³

Före år 1600 byggdes förutom i Rounala även ett kapell i Arvidsjaur i Piteå lappmark. Även denna kyrkbyggnad bör ses som en kyrka för tillresande präster inom ramen för ett stort kustpastorat. Gudrun Norstedt anger att ingen egentlig dokumentation om uppkomsten av dessa två tidiga kyrkobyggnationer kunnat hittas.²⁴ Thomas Wallerström har dock levererat intressanta arkeologiska perspektiv på dessa här två nämnda tidiga kyrkor och konstaterar att deras platser visar mycket gamla spår av mänsklig närvaro till tider långt före kristnandet. Särskilt fascinerande är att 800-talet i båda fallen uppvisar tecken på starkare mänsklig aktivitet. Wallerström pekar på att det kunde vara värdefullt att forska efter andra tidiga medeltida kyrkbyggen i Lappland som kan vara bortglömda.²⁵

Då de svenska uppbördsmännen började dyka upp i Lappland vid mitten av 1500-talet fanns ännu inga statliga intressen av att förändra ordningen. Detta skulle dock ändras under tidigt 1600-tal.

1600–1640 – olika modeller för kyrklig etablering i Lappland – stat kontra kyrka

Att få grepp om ekonomin i norr blev viktigt för 1600-talets tilltagande svenska militärstat med sitt stora behov av resurser. Efter år 1600 inleddes därför också en mer omfattande reglering av handeln i de samiska områdena i det svenska riket. Hertig Karl ville härmed också kontrollera skatteuppbörden. Genom förordningar år 1602 och 1605 bestämdes att handeln på svensk sida skulle ske på en bestämd plats inom varje lappmark där det också skulle

21 Curt V. Persson, *Jukkasjärvi kyrka och bygd 400 år*, i: Jan-Erik Kuoksu, (red.), *Jukkasboken*, Jukkasjärvi församling, Jukkasjärvi 2009, s. 9–10; Gudrun Norstedt, *Hur kyrkor och prästbord tog plats i det samiska landskapet*, i: *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna: en vetenskaplig antologi*. Daniel Lindmark & Olle Sundström (red.), Skellefteå: Artos, 2016, s. 844, s. 826. Prästen i Jukkasjärvi erhöll under 1600-talet 30 tunnor korn av kronan i årlig lön från Övertorneå kronomagasinet, plus att en kunglig förordning 5/1 1696 låg till grund för samernas ersättningsskyldighet till prästen, en "skattelapp" skulle ge honom i tionde två par lapphandskar i 1 lispund kött eller fisk till jul, samt ytterligare 1 renost efter var 30:e renko. I likstol, det vill säga stadgad ersättning till prästen efter begravning av en skattelapp, erhöll prästen en ren. Efter andra avlidna erhöll prästen ½ lispund fisk eller några par handskar. I ersättning för lysning, vigsel, barndom och kyrkogång gavs gråskinn. Wilhelm Tawe, *Jukkasjärvi kyrka och bygd 350 år. 1607/8–1958*, Luleå 1958, s. 68.

22 Tawe, *Jukkasjärvi kyrka och bygd 350 år*, s. 13–14.

23 Kerstin Lidén, Markus Fjellström & Thomas Wallerström, "Nya resultat från Eskil Olssons Rounala-utgrävning 1915", i: Wallerström, Thomas, *Kunglig makt och samiska bosättningsmönster. Studier kring Väinö Tanners vinterbyteori*. Oslo, 2018, s. 294–302.

24 Norstedt, *Hur kyrkor och prästbord*, s. 826, se också s. 832.

25 Även Markkina kommer med i analysen. Thomas Wallerström, *Kunglig makt och samiska bosättningsmönster. Studier kring Väinö Tanners vinterbyteori*. Novus, Oslo, 2017, s. 75–134, 169–183. Se också: Persson, *Jukkasjärvi kyrka och bygd 400 år*, s. 9–10. Det nämns även där att arkeologiska undersökningar har avslöjat gravrester som kan härstamma ända från 1300-talet.

byggas kyrkor, hållas marknad och bedrivs rättsskipning.²⁶ Detta innebar för Norrland en ny ordning jämfört med den medeltida. De nybyggda kyrkorna skulle nämligen bilda centrum i nya pastorat i lappmarkerna.²⁷ Med tingen fick samer en egen lokal rättslig representation under århundradet. Under den närmaste tiden efter 1605 anlades i linje med de kungliga direktiven kyrkor i Umeå, Piteå, Luleå och Torneås lappmarker. I Umeå lappmark byggdes Lycksele kyrka, i Piteå lappmark byggdes en ny kyrka i Arvidsjaur (ett kapell hade som nämnts byggts tidigare), i Luleå lappmark inrättades en motsvarande kyrka i Jokkmokk och vad gäller Torneå lappmark byggdes i Enontekis en kyrka i Markkina.²⁸ I Torneå lappmark anlades på samernas begäran även en kyrka i Jukkasjärvi på grund av det långa avståndet till Enontekis.²⁹

Kyrkorna användes vid marknadstid i januari och februari med tillresta präster från kusten. Handeln skulle ske i två veckors tid vid fastställda perioder då det samtidigt skulle förrättas kyrkliga handlingar, hållas ting och tas upp skatt. Enligt de tidiga landslagarna reglerades att ting skulle hållas överallt där det fanns människor, minst två gånger per år. Häradshövdingen fick här lokala förtroendemän, så kallade nämndemän, vid sin sida. Dessa lokala representer blev här givetvis samer. Flera av orterna där Karl IX etablerade kyrkor kom att bli betydelsefulla och utgör än idag tätorter med centrumfunktioner. Jokkmokk är idag den mest kända av marknadsplatserna. Att pastorat bildades och existerade under korta epoker: Lycksele (1607–1617), Arvidsjaur (1607–1614) Jokkmokk (1607–1617) och Enontekis (1607–1614) – har enligt tidigare forskning även relaterats till Karl IX:s ambitioner att få svensk tillgång till ishavet. Genom att organisera lokalsamhällen i norr skapades här en styrkeposition. Dessa ambitioner fick dock läggas åt sidan som resultat av freden i Knäred 1613. Med denna fred kom drömmen om svenska rättigheter till kusten vid Varangerfjorden att släckas ned. Pastoratsbildningarna fick upplösas under Gustaf II Adolf. En orsak låg också i att det visat sig vara närmast omöjligt rekrytera fastboende präster till orterna i inlandet. Med upplösningen återinfördes den kyrkliga ordningen från medeltiden med följd att de nybyggda kyrkorna kom att tillhöra kustpastoraten utan att kopplas till egna prästboställen. Samernas tionden fick gå till kyrkoherdarna vid kusten. Finansieringen av prästerskapets verksamhet i Lappland var dock ett problem. Gustaf II Adolf beslutade vid en resa i Norrland 1614 exempelvis att kyrkoherden i Torneå, herr Knut, skulle få 24 tunnor tiondespannmål för att uppehålla gudstjänsten för samerna i Torneå lappmark. På motsvarande sätt fick kyrkoherden Kristoffer Nikolai 12 tunnor spannmål samt tionden av vissa byar i kustsocknen för att ansvara för undervisning i Luleå lappmark.³⁰ I Piteå inrättades även 1617 en statligt finansierad skola för samer.³¹ I stället för att lappmarkerna skulle bära egen finansiering av präster genom egna boställen ser vi här exempel på att externa medel på statligt initiativ tillfördes för prästerlig tjänstgöring.

26 Tawe, *Jukkasjärvi kyrka och bygd 350 år*, s. 23, 25.

27 Persson, *Jukkasjärvi kyrka och bygd 400 år*, s. 9.

28 Denna kyrkoplats hamnade efter krigsslutet 1809 på den ryska sidan av gränsen i finska Lappland. Karesuando kyrka från 1816 blev därefter en ersättare på den svenska sidan av gränsen.

29 Tawe, *Jukkasjärvi kyrka och bygd 350 år*, s. 23; Norstedt, *Hur kyrkor och prästbord*, s. 825.

30 Gustaf Göthe, *Om Umeå lappmarks svenska kolonisation. Från mitten av 1500-talet till omkr. 1750*, Almqvist & Wiksell, Diss. Stockholm Högskola, Uppsala, 1929, s. 78; Persson, *Jukkasjärvi kyrka och bygd 400 år*, s. 10–11.

31 Göthe, *Om Umeå lappmarks svenska kolonisation*, s. 76.

Efter Karl IX:s misslyckade försök att skapa hållbara boställen för präster formulerades under 1600-talet med tiden ett alternativt program för kyrklig närvaro bland samer. Systemet med prästerlig avlöning utan boställen som just belysts med Gustaf II Adolfs beslut skulle komma att ingå i detta program för Lappland. Det intressanta är här att denna handlingsplan skulle få särskilt stark anslutning inom prästeståndet. Här kommer jag att utveckla något om förutsättningarna för detta.

Den svenska kyrkorätten reglerades som tidigare nämnts länge i de medeltida landskapslagarnas kyrkobalkar. Med Laurentius Petris kyrkoordning från 1571 kompletterades dessa. Det är värt notera att den medeltida grundordningen med sin mer fristående kyrkorganisation härmed bevarades, trots att Sverige var på väg att bli evangeliskt lutherskt i och med Uppsala möte 1593. I det svenska riket behölls det medeltida ärkebiskopsämbetet och de medeltida domkapitlens självständighet. Till detta bör framväxten av ständsriksdagen med sitt prästestånd som bas för kyrkligt självbestämmande också nämnas.

I svensk historieskrivning brukar tiden under Gustaf II Adolf och rikskansler Axel Oxenstierna förknippas med den starka ämbetsmannastatens genombrott. Den kyrkliga självständighet gentemot staten som varit självklar under medeltiden och vidareförts med 1571 års kyrkoordning levde dock vidare på 1600-talet. Spänningen blev dock akut i samband med att den svenska staten reglerades och stärktes med Axel Oxenstiernas reformer. Ständsriksdagen fick lagstadgade former med riksdagsordningen 1617 och riddarhusordningen 1626. Ett riksråd bildades som en regering med medlemmar från olika kollegier eller nya ämbetsverk. Med 1634 års regeringsform skulle fem riksämbetsmän: riksdroten, riksmarsken, riksamiralen, rikskanslern och riksskattmästaren med var sitt kollegium: hovrätt, krigsråd, amiralitet, kansli och räknekammare, bilda regering. På lägre nivå inrättades län med landshövdingar. Det fanns starka ambitioner att integrera kyrkan i denna statsmobilisering. Under Gustav II Adolfs regeringstid lanserades därför tanken på ett så kallat konsistorium generale, som en kyrklig överstyrelse bestående av både präster och lekmän. Detta var tänkt som ett sjätte ämbetsverk under statens ledning, och skulle bilda en kyrklig överstyrelse bestående av sex andliga och sex världsliga ledamöter som årligen skulle sammanträda i Stockholm. Förslaget var sannolikt utarbetat av Axel Oxenstierna. Förslaget blev dock aldrig verklighet på grund av motstånd från prästeståndet.³² När förslaget om ett konsistorium generale hade remitterats till ärkebiskopen Petrus Kenicjus och biskoparna i Strängnäs och Västerås: Laurentius Paulinus Gothus och Johannes Rudbeckius, kritiserade dessa att det föreslagna konsistoriet skulle bestå av både lekmän och präster.³³

De statliga försöken att lägga kyrkan under en ny överstyrelse lyckades ej. Riksdagens prästestånd kom i stället att under beteckningen konsistorium regni fortsätta utgöra kyrkans centrala beslutsorgan.³⁴

---

32 Ingun Montgomery, *Sveriges kyrkohistoria 4 Enhetskyrkans tid, Verbum i samarbete med Svenska kyrkans forskningsråd*, Stockholm, 2002, s. 72–74, 102–103.

33 Montgomery, *Sveriges kyrkohistoria 4*, 73.

34 Den statliga frustrationen över det kyrkliga vidmakthållande av sin självständighet uttrycktes träffande i Oxenstiernas uttalande om att biskop Johannes Rudbeckius i Västerås hade fått sig "een stoor sleng aff S. Peders kjortill". Här användes bilden av katolska kyrkan som negativt uttryck för kyrkans självständighet. Som bekant räknas ju påven i Rom som aposteln Petrus efterträdare. Montgomery, *Sveriges kyrkohistoria 4*, 74. Citat efter Erland Sellberg, *Kyrkan och den tidigmoderna staten. En konflikt om Aristoteles, utbildning och makt*, Carlsson, Stockholm, 2010, s. 395. Se översikt i Koefoed & Claesson, *Den nordiske husholdsstat*, s. 24–28.

Tidens spänningar mellan stat och kyrka kom även till uttryck vad gäller kyrkans plats i lappmarkerna. Riksrådet Johan Skytte reste 1620 till Norrland för att främja grundandet av städer och underrätta sig om samernas tillstånd. År 1629 reste Skytte återigen till Norrland och reste landvägen runt Bottenviken för att ta sig vidare till Livland. Skyttes båda resor 1620 och 1629 föranledde samverkan med kyrkoherden Olaus Niurenus i Umeå. Denne presenterade för Skytte idéer om nya åtgärder för samernas närmare anknytning till kyrkan i en programskrift som Johan Skytte sedan refererade till, i brev till Stockholm.³⁵

Olaus Niurenus upplyste i sitt program om att lappmarken började 13 mil från Umeå kyrka, sträckte sig ända till Västerhavet och innefattade 130 hushåll. Han upplyste om att samerna bodde i kåtor och ofta bytte boplatser men hade ”rå och rör” mellan sig och löste konflikter vid ting. Han karakteriserade samerna som ett hemligt folk. Niurenus informerade om att samerna enbart kunde delta i gudstjänster med tillresta präster som hölls vid nyårstid och vårfrudagstid. Han förklarade det vara omöjligt för samerna att träffas oftare då de levde så utspridd. Det som var värre än låg kyrkonärvaro var enligt kyrkoherden att det saknades predikanter som kunde samiska. Niurenus argumenterade för att befolkningstätheten inom de vidsträckta områdena var så låg att det skulle bli omöjligt att bilda bärkraftiga pastorat av rimlig storlek. Niurenus slutsats blev att prästerna måste vara samer, kunna leva på samiskt vis och klara av ett nomadiskt liv. Detta var enligt Niurenus enda vägen till att sprida Guds kunskap bland samerna. Här krävdes därför en skola mitt i Umeås (senare benämnd som Lyckseles) och Ångermanlands (senare benämnd som Åseles) lappmarker som kunde bjuda samer utan att behöva bryta med sin livsstil möjlighet till examen utan latin för prästvigning. Elever skulle enligt Niurenus komma från den ovan nämnda statligt finansierade skolan i Piteå – och man borde börja med åtta till tio pojkar. Härtill krävdes dock enligt programmet att statliga medel tillfördes då samerna enligt pastorn i Umeå själva varken hade vare sig vilja eller makt till en sådan satsning. Skolan borde ligga vid fjället med gott fiske och renbete: ”...att de finge under sig till uppehälle så gott fiskeri och stor renhop, som den rikaste lapp i fjället hade”. Om barnen fick det bra, skulle andra samer vilja sätta dit sina barn.³⁶

Niurenus program innebar alltså att samerna skulle undervisas på sitt eget språk i deras eget område med bevarad samisk livsstil och ekonomi. Niurenus stora mål var att skapa förutsättningar för en kristendom inom rådande samisk organisationsform. Här behövdes därför enligt honom ingen nyorganisering med nya församlingsbildningar som skulle brytas ut från kustförsamlingarna. Kyrkoherdens program innebar samtidigt att de nya prästerna i lappmarkerna inte skulle bli kyrkoherdar, utan att de fortfarande borde stå under kustförsamlingarnas styre. De samiska prästernas svagare utbildning utgjorde anledning till att de inte tänktes kunna leda en vanlig svensk församling.³⁷

35 Göthe, *Om Umeå lappmarks svenska kolonisation*, s. 77–78; Ernst Lundström, ”Hvem var den egentliga upphofsmanen till den berömda s.k. Skytteanska skolan i Lycksele?”, i *Kyrkohistorisk årsskrift* 1914, 411–433. Niurenus originalprogram på svenska språket är i denna artikel avtryckt på sidorna: 424–428. (*Kyrkohistorisk årsskrift* 1914 återfinns digitalt på följande hemsida: <https://runeberg.org/kyrkohist/1914/>, hämtad 240312). Programmet finns även i tryckt i Nordbergs källsamling: Erik Nordberg, *Källskrifter rörande kyrka och skola i den svenska lappmarken under 1600-talet*, Skytteanska samf., Umeå, 1973, 79–83. Om Niurenus, se Phebe Fjellström, ”Olaus Petri Niurenus”, i: *Svenskt Biografiskt Lexikon*. Band 27 (1990–1991), s. 81.

36 Citat efter Göthe, *Om Umeå lappmarks svenska kolonisation*, s. 78.

37 Göthe, *Om Umeå lappmarks svenska kolonisation*, s. 78.

Olaus Niurenus program fick gehör. År 1617 hade det på kunglig befallning som nämnts inrättats en skola för samer i Piteå, vilket programmet refererade till. Denna skola flyttades till Lycksele 1632 som ett led i ambitionerna att inom ramen för de stora kustpastoraten skapa ett samiskt och ambulerande prästerskap i linje med Niurenus och Skyttes ambitioner.³⁸ En långt kvardröjande effekt av Niurenus och Skyttes ambitioner återfinns därför i inrättandet av denna så kallade Skytteanska skola. Niurenus program kom i årtionden framöver att förvaltas av ärkestiftet, av prästerskapet vid riksmöten och av kustsocknarnas kyrkoherdar. Detta kyrkliga program handlade alltså ej om att likt Karl IX skapa svensk samhällsorganisation i lappmarkerna, utan om att införa kristen undervisning och sakramentsförvaltning inom ramen för samernas hävdvunna livsform. Som vi ska se kom ovanstående program dock aldrig att förverkligas på det sätt som Niurenus hade föreslagit. Däremot fick den tidiga ambitionen att utbilda samer till präster genomslag, med följd att samiska prästsläkter med tiden etablerade sig i området.³⁹

Den Oxenstiernska vändningen år 1640 och dess följder

När silvermalm upptäcktes i Nasafjäll 1634 återaktualiserades det statliga program för lokal kyrkoetablering som Karl IX hade representerat. Fyndet uppfattades som en gudomlig uppmaning att stärka den kyrkliga närvaron i lappmarken. Silverbruket finansierade snart en predikant vid hyttan i Silbojokk.⁴⁰

Redan under 1630-talet skulle den statliga modellen för kristnande alltså göra sig mer gällande. Axel Oxenstierna argumenterade för ett integrerande av lappmarkerna i rikets kyrkliga struktur i övrigt. I stället för nomadiskt levande präster utan boställen med statliga löner ville rikskanslern verka för att det byggdes kyrkor med boställen över hela Lappland. Oxenstierna ville alltså med modern terminologi etablera en kommunal struktur i området. Kyrksocknarna utgjorde det svenska kommunala system som gällde ända fram till 1860-talet. Om kyrkan genom prästeståndet verkade för kristnande av samer på samiska inom ramen för samernas traditionella livsform, pläderade staten för kristnande genom att etablera det svenska sockenkyrkosystemet även i Lappland. Det handlade här ej om mission i strikt mening utan om ett införande av riksorganisation i form av gränser, kyrkoplatser grundläggande och kyrkobyggen.⁴¹ Som vi ska se skulle dock sådana infrastrukturella satsningar, som ovan antytts med exemplet Nasafjäll, legitimeras med skäl av att de innebar mission.

I samband med den riksdag som samlades i januari och februari 1640 tillfrågade rikskanslern prästeståndets representanter vad de planerade göra med Lappland. Svaret blev att kyrkoherdarna i Umeå, Piteå, Luleå och Torneå borde ha översyn över kaplaner i inlandet och att två samiska kaplaner hade skickats från Uppsala. Prästeståndet påpekade dock att det inte fanns resurser

---

38 Daniel Lindmark, *En lappdrängs omvändelse. Svenskar i möte med samer och deras religion på 1600- och 1700-talen*, Centrum för samisk forskning, Umeå universitet, Umeå, 2006, s. 34–35.

39 Göthe, *Om Umeå lappmarks svenska kolonisation*, s. 78; Daniel Lindmark, "Utbildning och rekrytering av samisktalande präster: Om prästkåren i den svenska lappmarken på 1600- och 1700-talen", i: Amundsen, Arne Bugge, Lindmark, Daniel & Rasmussen, Tarald (red.) *Präster i norr under tidigmodern tid*. Artos & Norma Bokförlag, Skellefteå 2025, s. 228–238, 252–254, 257–258.

40 Lindmark, *En lappdrängs omvändelse*, s. 33–34; Nordberg, *Källskrifter*, s. 151. Se Nordbergs återgivande av källor vad gäller pastoratsbildningen i Piteå lappmark. Nordberg, *Källskrifter*, s. 152–248.

41 Göthe, *Om Umeå lappmarks svenska kolonisation*, s. 82.

för kyrkoherdarna i kustsocknarna att själva avlöna kaplanerna, utan här förutsatte de att staten trädde in med medel. Niurenus program levde och prästerskapet argumenterade alltså inte för några nya församlingar och boställen i lappmarkerna. I februari 1640 hölls överläggningar hos rikskanslern med de präster och biskopar som var närvarande vid den pågående riksdagen. Axel Oxenstierna inledde med att kraftfullt argumentera för att dela upp de stora kustpastoraten. Regeringens högsta mål var enligt rikskanslern att söka bygga Guds församling och egna pastorat för lappmarkerna borde därför etableras. Regeringen var därför beredd att göra sitt för att de stora pastoraten skulle bli delade. Ärkebiskopen Laurentius Paulinus Gothus ville å sin sida dock fortsätta i linje med Niurenus program med samiska predikanter i lappmarkerna under kustsocknarnas kyrkoherdar och prostar, vilka borde få behålla sina pastorat odelade. För ärkebiskopen var den prästerliga omsorgen om enskilda sjäalars frälsning oberoende av territoriell organisering. Oxenstierna hävdade dock orubbligt att man borde dela upp de stora kustpastoraten så att det inom lappmarken skapades nya pastorat med egna predikanter.⁴²

Ärkebiskop Laurentius Paulinus Gothus orkade inte hålla stand gentemot statens orubbliga krav. Han fick böja sig och gick med på att tillsätta bofasta kyrkoherdar i lappmarken, förutsatt att landshövdingen ordnande fram boställen: ”Då ville han, sedan landshövdingen utvisat huru mycket skulle ligga till var socken, och sedan densamme tilldelat pastor ett hemman att bo uppå, dit förordna goda och skickliga män”.⁴³ Vi ser här hur den så kallade lutherska tvåregementsläran om andligt och världsligt regemente angav ansvarsuppdelningen. Det var det världsliga regementets sak att ordna fram boställen, medan det andliga regementet ansvarade för förkunnelse av evangelium.⁴⁴

Den 24/9 1640 avsände förmyndarregeringen ett öppet brev enligt vilket församlingar med egna prästbord skulle anläggas i Arvidsjaur, Arjeplog, Silbojokk och Nasafjäll i Piteå lappmark som härmed skildes från Piteå pastorat. De nya kyrkornas predikanter fick titel av att vara kyrkoherdar.⁴⁵ 1648 bildades genom kungligt brev även Åsele lappmarksförsamling.⁴⁶

Med 1640 års beslut etablerades kyrklig självständighet för lappmarksförsamlingar gentemot kustsocknar. Det fanns dock fortfarande ett segt kyrkligt motstånd mot rikskanslerns program för självständiga pastorat i lappmarkerna. Vid riksdagen i Nyköping 1641 klagade exempelvis regeringen i en proposition till prästeståndet på att prästerna vid havskusten sökte hindra förordnanden i lappmarkerna – orsaken var enligt regeringen att dessa präster ville behålla sina egna gamla handelsrelationer med samerna. Förändringsarbetet gick enligt staten alltför trögt. I svaret till propositionen svarade prästeståndet med tacksamhet för den omsorg som regeringen hade ägnat samerna med fyra kyrkoherdar med kyrkor och prästbord – samt att de dessförutan fått tre så kallade ”lapppräster”. Lappmarkerna var därmed enligt prästeståndet väl försörjda. Rikskanslern brusade upp som reaktion på detta svar:

42 Göthe, *Om Umeå lappmarks svenska kolonisation*, s. 82–84; Lindmark, *En lappdrängs omvändelse*, s. 33–34.

43 Göthe, *Om Umeå lappmarks svenska kolonisation*, s. 85–85.

44 Björn Asker, *Hur riket styrdes. Förvaltning, politik och arkiv 1520–1920*, Riksarkivet, Stockholm, 2007, s. 148.

45 Göthe, *Om Umeå lappmarks svenska kolonisation*, s. 85–86.

46 *Sveriges församlingar genom tiderna*, s. 459.

Vi tala nu icke om de stora socknarna utan om Lappmarken, som skjuter 60 a 80 mil uppåt. Jag säger, att en präst uti Norlanden, som har Lappmarken under sig, kan intet föra sitt samvete till fyllest, i det han inte kan veta av deras religion; han vet, där äro avgudar, trollkarlar och andra stora synder och likväl vill bliva därvid. Därför förmana vi Eder, att I give råd, vi vilja räcka brachium seculare.⁴⁷

Med detta begrepp om att utgöra en ”sekulär arm” erbjöd sig alltså staten som en kyrkans resurs att genomdriva ett starkare kristnande. Här ser vi återigen tvåregementsläran i funktion. Staten framstod dock inte som en passiv resurs åt kyrkan utan utgick från sin egen agenda. Axel Oxenstierna ansåg att ärkebiskopens tal om att de fått nya präster för samerna inte alls räckte i praktiken utan ville ha en deputation som skulle resa omkring i lappmarkerna och snabbt avsöndra lämpliga områden från de gamla kustsocknarna. Oxenstiernas kyrkoreformer var dock enligt Gustaf Göthe inte alls realistiska att genomföra under denna tid. De krig som skulle prägla den närmast följande perioden skulle på kort sikt också skapa ett avbrott i engagemanget för lappmarkerna.⁴⁸ Från regeringshåll anklagades som nämnts polemiskt det kyrkliga programmet för att försvara prästernas ekonomiska intressen av handel. Att kustkyrkoherdarna skulle få reducerat tionde genom geografiskt sett förminskade pastorat var säkerligen inte så populärt. Niurenus program som medveten missionsstrategi är dock värd att lyfta fram i sin egen rätt. Det utgör ett memento mot tendensen att alltför slentrianmässigt teckna bilden av kyrka och stat som uttryck för ett gemensamt maktutövande under svensk stormaktstid.⁴⁹ Prästestånd och samer delade under 1600-talet gemensamma kyrkoorganisatoriska intressen rörande extern finansiering av Lapplands präster. Gustaf Göthe skriver följande om en samisk hemställan om prästlön i Lycksele, där den Skytteanska skolan tidigare hade etablerats, till riksdagen från år 1660:

Likaså önskade lapparna enligt samma framställning åt deras själasörjare vid Lycksele kyrka underhåll i penningar och spannmål som andra lappmarker i stället för prästebol. De hade väl räknat ut, att prästebolet till sist ändå måste lösas av dem själva ...⁵⁰

Lycksele skulle som vi ska se snart bilda ett eget pastorat med kyrkligt boställe. Staten, förkroppsligad av landshövdingen, hade som världsligt regemente ytterst ansvar för att det skapades resurser åt prästen. De lokala samerna ville här undvika bli förpliktigade att upprätta ett nytt boställe.

Kyrka och lapps-katteland

Inför det att kyrkliga boställen skulle etableras i Lappland under 1600-talet är det intressant att stanna upp kring frågan om samiskt markägarande och samers rättsliga ställning under detta århundrade.

---

47 Göthe, *Om Umeå lappmarks svenska kolonisation*, s. 90–91.

48 Göthe, *Om Umeå lappmarks svenska kolonisation*, s. 90–92.

49 Se Nordberg, *Källskrifter*, s. 77–149 för återgivande av relevanta källor vad gäller Niurenus program och skolan för samer i Lycksele.

50 Göthe, *Om Umeå lappmarks svenska kolonisation*, s. 129, not 1.

Med Karl IX:s reformer hade det ju etablerats former för att hålla ting. Den svenska häradsrätten utgjorde ett organ för att hålla balans mellan ortens sedvanerätt och statens lagstiftning. Häradshövdingen besökte tingslagen några dagar per år och dess nämnd bestod i lappmarkerna av samer.⁵¹

Från statens håll blev det under 1600-talet av stor vikt att låta skattebetalande samer få vara fortsatt ostörda i sitt näringsfång. Skattesystemet i Lappland garanterade nämligen värdefulla inkomster till staten. Makthavare var också medvetna om samernas möjlighet att fly till Norge eller Ryssland om trycket blev för högt. Det var också nödvändigt att stå väl med samerna i händelse av krig mot Danmark eller Ryssland. Enligt Gustaf Göthe bildade detta en bakgrund till att samerna inordnades i det svenska samhällets stånd- och privilegiesystem, där också samers ägande av mark likställdes med rätten hos övriga undersåtar inom det svenska riket.⁵²

Svenska staten började använda begreppet lappskatteländ under 1600-talet för att beteckna och erkänna en gammal samisk ägandeform.⁵³ Dessa lappskatteländ hade tillkommit inom det samiska samhället som en form av resursfördelning hushåll emellan. Ett lappskatteländ var ett område som skulle täcka ett samiskt hushålls behov.⁵⁴

Diskussionen om ägande av lappskatteländ inom tidigare forskning har tagit sin utgångspunkt i den uppdelning i olika jordnaturer av krono-, frälse- och skattejord som blev rådande i det svenska riket efter Gustaf Vasa. I Sverige innebar som nämnts skattejord att bönder ägde sin egen jord och betalade skatt på den. Även samernas skatteländ räknades till denna kategori av självägarskap.⁵⁵ Ett lappskatteländ stod med andra ord i motsvarighet till en bondes egendom. Lappbyarna fungerade i rättsligt hänseende som övriga byar i odlingsbygderna. Samerna var under 1600-talet alltså likställda med skattebönderna i det äldre svenska rättssystemet av landskapslagar, landslag och sedvanerätt.⁵⁶ I häradsrätterna behandlades alltså lappskatteländerna som skattejord utifrån sedvanerätt, vilken som rättskälla kompletterades av Kristoffers landslag. Häradsrättens roll var ju som tidigare angivits att balansera intressen mellan det lokala och den centrala statsmakten. Den logiken förklarar att samer tog plats i häradsrätten under 1600-talet. Från mitten av 1600-talet anlätades även de samiska nämndemännen i häradsrätten för att lösa tvister som ej klarades av inom lappbyn. Kristoffers landslag tillämpades

51 Lundmark, *Formlös förvaltning och flyktiga rättigheter*, i: Lundmark, Lennart & Rumar, Lars, *Mark och rätt i Sameland*, Institutet för rättshistorisk forskning, Stockholm, 2008, s. 108; Kaisa Korpiaakko-Labba, *Om samernas rättsliga ställning i Sverige-Finland. En rättshistorisk utredning av markanvändningsförhållanden och -rättigheter i Västerbottens lappmark före mitten av 1700-talet*, Juristförbundets förlag, Helsingfors, 1994, se särskilt översikten på s. 176–241.

52 Göthe, *Om Umeå lappmarks svenska kolonisation*, s. 131–132.

53 Lundmark, *Formlös förvaltning*, s. 108–110; Nils Arell, *Rennomadismen i Torne lappmark – markanvändning under kolonisationsepoken i fr.a. Enontekis socken*, Skytteanska samfundet, Diss. Umeå universitet, Umeå, 1977, s. 66–70, 233–274.

54 Gudrun Norstedt, *A land of one's own: Sami resource use in Sweden's boreal landscape under autonomous governance*, Department of Forest Ecology and Management, Swedish University of Agricultural Sciences, Diss. Umeå: Sveriges lantbruksuniversitet. Umeå, 2018, s. 53–70. Karl IX stadfäste genom sin skattereform att samerna borde stanna kvar i sina skatteländ, vilket verkar ha varit i överensstämmelse med vad samerna själva kunde leva med såsom rennäringen såg ut då. Lars Ivar Hansen & Bjørnar Olsen, *Samernas historia fram till 1750*, Liber, Stockholm, 2006, s. 282–287.

55 Hansen & Olsen, *Samernas historia*, s. 280–282.

56 Norstedt, *A land of one's own*, 53–70, Päiviö, *Från skattemannarätt till nyttjanderätt*, s. 91. Göthe, *Om Umeå lappmarks svenska kolonisation*, s. 131–132.

för all svensk allmoge. Det fanns alltså inga särdrag för samernas markanvändning utan det var enbart näringarna på markerna som skilde sig åt. Lapps kattelanden präglades av jakt, fiske och renskötsel medan böndernas näringar bestod av jordbruk, djurhållning och fiske.⁵⁷

Att samernas ställning som markägare respekterades under 1600-talet har särskilt lyfts fram av Kaisa Korpjaakko-Labba och Nils-Johan Päiviö. De har båda framhåvt Karl IX:s beslut om skatteläggningen av samerna 1602–1605 som betydelsefullt erkännande av samernas äganderätt till sin mark. Ett viktigt inslag i Kaisa Korpjaakko-Labbas argumentation för samiskt markäggande var att samerna själva löste arvsproblem via det svenska rättsväsendet genom att vara representerade på tingen.⁵⁸ Myndigheterna betraktade lapps kattelanden som skattejord. Som exempel på det tillämpades allmänna bestämmelser om skattevrak, vilket enbart var tillämpligt på skattejord. Om hemmanet inte bar sig och därmed inte kunde leverera tillräcklig skatt medförde detta alltså att hemmanet blev ett så kallat skattevrak, vilket i längden kunde innebära att staten tog över hemmanet. Nils-Johan Päiviö har argumenterat för att samer kunde sälja skatteland, varvid också reglerna om bördslösen tillämpats, vilket endast kunde göras när det handlade om skattejord.⁵⁹ Skatteuppbörden skedde under 1600-talet en gång per år vid de årliga tingen i januari eller februari och bokfördes av fogden genom uppförande av skattelängder där det antecknades vad var och en erlade i skatt. Protokollen över tingsförhandlingarna skickades i kopia till Svea hovrätt.⁶⁰

Lappmarken var redan i de äldsta källorna kameralt indelad i sex lappmarker: Kemi, Torneå, Luleå, Piteå, Umeå och Ångermanlands lappmarker. Det som fram till 1673 kallades Umeå lappmark kallades därefter Lycksele lappmark. Åsele lappmark kallades på motsvarande sätt före 1695 för Ångermanlands, eller Ångermanna, lappmark. Dessa var i sin tur indelade i ovan nämnda lappbyar som var för sig utgjorde en kameral enhet som bestod av ett antal lapps katteland. Före 1695 var lapps kattelanden skattlagda var för sig och innehavaren svarade enskilt för skatten. 1695 blev en fast skatt fastställd på lappbyn, genom byns försorg fördelades sedan skatten på de enskilda lapps kattelanden efter deras skattekraft.⁶¹

För denna studie är det viktigt notera att de prästbord som etablerades i lappmarkerna under 1600-talet ej formellt var lapps katteland men i realiteten enligt Filip Hultblad kom att ingå i den allmänna lapps kattelandsindelningen.⁶²

57 Päiviö, *Från skattemannarätt till nyttjanderätt*, s. 250, 255; Lundmark, *Formlös förvaltning*, s. 109.

58 Se den svenska översättningen av Korpjaakko-Labbas avhandling från 1989: Kaisa Korpjaakko-Labba, *Om samernas rättsliga ställning i Sverige-Finland*. Päiviö levererar en god sammanfattning av tidigare forskningsläge i Päiviö, *Från skattemannarätt till nyttjanderätt*, s. 37–58, 65.

59 Lundmark, *Formlös förvaltning*, s. 110; Nils-Johan Päiviö, *Lapps kattelandens rättsliga utveckling i Sverige. En utredning om lapps kattelandens och de samiska rättigheternas utveckling från mitten av 1600-talet till 1886-års renbeteslag*, Sami instituhtta = Nordisk samisk institutt, Guovdageaidnu [Kautokeino], 2001, s. 125.

60 Päiviö, *Från skattemannarätt till nyttjanderätt*, s. 76.

61 Päiviö, *Från skattemannarätt till nyttjanderätt*, 76, 82–83.

62 Filip Hultblad, *Övergång från nomadism till agrar bosättning i Jokkmokks socken*, Almqvist & Wiksell/Geber, Diss. Uppsala: Univ., Stockholm, 1968, s. 104. Skolborden utgjorde på samma sätt som för prästbordet ett boställe som skulle försörja en tjänsteinnehavares, det vill säga en lärars, uppehälle.

1600-talets nya kyrkliga boställsbildande i Lappland kommer som angivits att presenteras som enskilda fall i undersökningens empiriska översikt.

1673 – lapplandsplakat, nya pastorat och bergverksprivilegium

År 1671 gjorde lantmätaren Jonas Gedda tillsammans med notarien Anders Holm en resa genom Umeå lappmark för att finna lämpliga platser för kolonisation. Gedda ritade en detaljerad karta och Holm skrev en omfattande beskrivning. Denna karta och dess sammanhang presenteras utförligt i Gudrun Norstedts studie *Lappskattelanden på Geddas karta. Umeå lappmark från 1671 till 1900-talets början*.⁶³

Landshövding Johan Graan formulerade ett förslag som bildade bakgrund till det nya lappmarksplakatet 1673. Graans förslag grundade sig i sin tur på lärdomarna av ovan nämnda kartläggningsexpeditionen i Umeå lappmark 1671. Plakatet utgick från föreställningen om att nybyggare ej konkurrerade med samerna om deras näring. Bosättning i Lappland innebar frihet från plikt att göra militärtjänst och 15 års befrielse från skatt.⁶⁴

Föreställningarna om en möjlig balans mellan nybyggare och samer låg dock långt ifrån verkligheten. De båda grupperna nyttjade samma resurser, särskilt vad gäller jakt och fiske.⁶⁵

Landshövding Graan utvecklade i linje med Oxenstiernas äldre idéer tanken på att samerna bäst skulle kristnas genom att det etablerades kyrksocknar med prästboställen med svenska nybyggare som kunde integrera samerna i det kyrkliga livet. Den pastoratsindelning som genomfördes genom kungligt brev till kammarkollegiet samma år 1673 hängde ihop med ambitionerna i lappmarksplakatet. Det innebar att Lycksele, Jokkmokk, Jukkasjärvi, Kautokeino (i nuvarande Norge, tillhörde Sverige fram till 1751) och Kuusamo (i nuvarande Finland) bildade egna nya pastorat.⁶⁶ Liksom under tidigt 1600-tal vad gällde Torneå lappmark, togs även nu hänsyn till samiska åsikter om geografisk placering. Karl XI förordnade om att kyrka skulle byggas i Karasjok. Samerna tyckte detta var för avlägset. Landshövding Gustaf Douglas gick därför med på att bygga kyrka i Kautokeino och Utsjoki.⁶⁷ Centralkyrkor i de tidigare vidsträckta kustförsamlingarna fick nu rollen av att utgöra kyrkor för stadsförsamlingar. Den svenska kronan hade redan under 1620-talet tilldelat stadsprivilegier till en rad städer vid bottniska viken.⁶⁸

Landshövding Johan Graan hade också argumenterat för att det borde färdigställas en jordebok som avgjorde ägandeförhållanden men som samtidigt

63 Gudrun Norstedt, *Lappskattelanden på Geddas karta. Umeå lappmark från 1671 till 1900-talets början*, Thalassa, Umeå, 2011, s. 47.

64 Hansen & Olsen, *Samernas historia*, 288–289. Får exempel på konflikter mellan samer och nybyggare med anledning av detta plakat, se exempelvis: Tawe, *Jukkasjärvi kyrka och bygd 350 år*, s. 15–19.

65 Lars Rumar, "Kampen om hässjorna", i: Lundmark, Lennart & Rumar, Lars, *Mark och rätt i Sameland*, Institutet för rättshistorisk forskning, Stockholm, 2008, s. 50.

66 Lindmark, *En lappdrängs omvändelse*, s. 32.

67 Norstedt, *Hur kyrkor och prästbord*, s. 830.

68 Hansen & Olsen, *Samernas historia*, s. 239–240, 256; Hedin & Skoglund, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena 4*, s. XVI; Åsa Össbo, "Från lappmarksplakat till anläggarsamhällen. Svensk bosättarkolonialism gentemot Sápmi", i: *Historisk Tidskrift* 2020:3, s. 425; Lindmark, *En lappdrängs omvändelse*, s. 32; Norstedt, *Hur kyrkor och prästbord*, s. 827.

visade var nybyggare skulle kunna sätta bo för att bedriva jordbruk. Föreställningen var den att svenskarna bäst klarade av jordbruket och att samerna i vissa fall skulle få flytta från områden där förutsättningarnas för jordbruk var särskilt gynnsamma. Johan Graan var dock mån om att inskräpa att reformerna inte fick underminera samernas eget näringsfång. Att staten ändå hade rätt att förflytta samer bottnade enligt Graan i att samerna bosatt sig på kronans mark utan att ha egentliga kungliga brev eller stadfästelser på att det hade rätt till detta.⁶⁹

Till händelserna bör också nämnas att 1673 års bergsverksprivilegium skapade juridiska möjligheter att bedriva gruvdrift på samernas skatteländ.⁷⁰ Ett exempel på detta blev tydligt i samband med upptäckt av malm i Kiruna på 1700-talet. En same vid namn Anund Anudsson Mangi ägde det lappskatteländ där malmen existerade. Mangi blev skattebefriad och fick ersättning i pengar för förlorade fiskevatten och land när han gav fyndet till kända år 1736.⁷¹

1695 – nytt lappmarksplakat, nytt skattesystem och felaktig jordebok

I linje med det nya lappmarksplakatet 1695 påbörjades en uppluckring av samernas skattemannarätt till sina lappskatteländ. Skatten började nu snarare motiveras utifrån samernas näringsutövande på sina marker än utifrån deras markägande.⁷² Vi har redan sett att det i det nya lappmarksplakatet stadgades att en lappby mellan sina medlemmar kunde fördela skattebördan efter den skattekraft de hade i sitt renägande.

År 1695 upprättades vad som benämndes jordeböcker för Lappland. Dessa blev dock inte jordeböcker i ordets formella mening, utan enbart till namnet. En riktig jordebok innebar nämligen att ägorna besiktigats av fogden, länsstyrelsens häradsskrivare, en lantmätare och två nämndemän från häradsrätten. I jordeboken skulle också antecknas mantal, byanamn (senare egendomens nummer), personnamn samt den kamerala jordnaturen: krono-, skatte- eller frälsenatur. Lapplands så kallade jordeböcker kom snarare att utgöra en sorts skattelistor med ett antal lappskatteländ nämnda, utan mantal eller uppmätningar enligt ordningen ovan. De två personer som upprättade dessa genomreste enbart och gjorde inga egna undersökningar – de hade frågat om egendom på tingen. Trots detta skickades listorna in till Kungl. Maj:t under den felaktiga titeln ”Jordebok eller uppbördslängd”.⁷³

I en konflikt mellan ägare av ett lappskatteländ och nybyggare år 1737 försvarade häradsrätten lappskatteländets ägare. När domen överklagades till lagmanstinget i Piteå skrev häradshövdingen att detta samernas land till dags dato ”gått i arv, i börd, i köp och skifte under inteckning, uppbud och fasta med flera sådana actus, juris patronatus [äganderättsliga handlingar], in summa blivit ansedde som skatteägor”. Från denna nivå hamnade sedan ärendet i

---

69 Päiviö, *Från skattemannarätt till nyttjanderätt*, s. 91–103, 240–245; Göthe, *Om Umeå lappmarks svenska kolonisation*, s. 195.

70 Hansen & Olsen, *Samernas historia*, s. 288–289.

71 *Vem får jaga och fiska? Rätt till jakt och fiske i lappmarkerna och på renbetesfjällen*. Fritze, Stockholm 2005 (SOU 2005:17), s. 114–116.

72 Göthe, *Om Umeå lappmarks svenska kolonisation*, s. 193.

73 Lundmark, *Formlös förvaltning*, s. 120–121.

Svea hovrätt.⁷⁴ Denna instans kom fram till att de jordar som står införda som skattejord i de gamla jordeböckerna skulle få behållas. Om det skulle bli diskussion hänvisade Svea hovrätt till kammarkollegium och skickade en skrivelse dit. Kammarkollegiet skickade å sin sida frågan vidare till kammararkivet för att undersöka vad som egentligen stod i jordeböckerna. Här uppenbarades den brist som ovan beskrivits. Jordeböckerna för Lappland visade sig ej vara upprättade med den hävdvunna uppdelningen i skatte-, krono- eller frälsejord. Kammararkivet tvingades därför konstatera att det för lappmarken inte fanns några jordeböcker som kunde avgöra om lapps kattelanden utgjorde skatte- eller kronojord. Kammarkollegiet kunde därför inte fatta något beslut, sände ärendet tillbaka till Svea hovrätt och sedan hände inget mer. Alla handlingar är nu försvunna, antagligen genom en brand 1802. Varken Svea Hovrätt eller kammarkollegium kunde alltså fatta beslut om lapps kattelandens skattenatur. Trots detta hävdade landshövdingen i Västerbotten att lapps kattelanden var av krononatur.⁷⁵

1700-talet skulle generellt sett innebära en hårdnande konflikt mellan kronans anspråk och samernas försvar av sitt eget ägande. Den samiska omfokuseringen på mer geografiskt vidsträckt renskötelse – att gå från jord till hjord – under samma epok, samspelade med statens samtida ambition att ensidigt hävda Norrland som statlig jord. Denna tidigare nämnda kronans linje från Gustaf Vasa om höghetsrätt över den så kallade vildmarken skulle nu drivas med ett nytt intresse av att kolonisera. Bondejordsägandet och lapps kattelandets ägande gled under århundradet juridiskt sett också ifrån varandra. Det första stärktes medan det andra upplöstes, vilket vi nedan ska se blev särskilt tydligt i besluten av år 1789.⁷⁶

1739 – lappmarkens ecklesiastikverk

År 1739 skapades en ny överstyrelse för kyrkans verksamhet i lappmarken. Denna benämndes lappmarkens ecklesiastikverk, hade sitt säte i Stockholm och utgjorde ett konsistorium mixtum med både präster och lekmän i direktionen. Där ingick de tre riksråden, ärkebiskopen, justitiekanslern och justitieborgmästaren i Stockholm.⁷⁷

Det gamla programmet från Olaus Niurenius klingade kvar i detta ecklesiastikverks inrättande av en ny sorts lärarkategori av samer 1744, de så kallade kateketerna. Samtidig är det en händelse som ser ut som en tanke att det gamla statskyrkliga försöket under Gustaf II Adolf på att i konflikt med ett självständigt prästestånd inrätta ett Consistorium generale av både präster och lekmän, och som kunnat kopplas till den Oxenstiernska ”kristnandelinjen”, nu faktiskt i många bemärkelser förverkligades för just Lappland. Detta lappmarkens ecklesiastikverk skulle bli en viktig aktör i anskaffande av boställen till nya församlingsbildningar under en epok då kronans anspråk på markägandet alltmer framstod som självklar och samiska rättigheter samtidigt åsidosattes. Ett flertal exempel på detta kommer tydliggöras i den empiriska redovisningen.

74 Lennart Lundmark, *Skogsordningen 1683 och äganderätten till Lappmarken*, i: Lundmark, Lennart & Rumar, Lars, *Mark och rätt i Sameland*, Institutet för rättshistorisk forskning, Stockholm, 2008, s. 20.

75 Lundmark, *Skogsordningen 1683*, s. 21–22.

76 Päiviö, *Från skattemannarätt till nyttjanderätt*, s. 173–187, 250–257.

77 Tawe, *Jukkasjärvi kyrka och bygd 350 år*, s. 151; Lindmark, *Utbildning och rekrytering av samisktalande präster*, s. 236–237.

1749 års lappmarksreglemente

Även om det inte skedde någon större kolonisation av lappmarkerna efter lappmarksplakatet 1673 kan det ändå hävdas att plakatet 1673 och 1695 angav formen för vad som på sikt skulle komma. De innebar ett genombrott för den så kallade parallellteorin vilken som antytts utgick från att nybyggare och samer kunde nyttja samma områden då de inte konkurrerade med varandra utan hade olika näringsfång. Plakatet utgjorde alltså kolonisationens grunddokument. Det var dock som nämnts först med 1749 års lappmarksreglemente som kolonisationen av lappmarken tog fart. I den 16:e punkten i reglementet stod också, vilket tidigare angivits, att varje prästman uti lappmarkspastoraten borde till boställe förses med lägenheter av kronans därtill lämpligen belägna mark.

1789 års säkerhets och föreningsakt och modern form av äganderätt

I tidigare forskning framkommer vad gäller markägandet i nordligaste Sverige två stora linjer som historiskt stått i motsats till varandra. Dessa har i det ovanstående redan presenterats men här är nu dags att dra ihop trådarna. Den ena linjen kan vi kalla kronans linje. Under Gustaf Vasa formulerades som nämnts en grunduppfattning om att kronan, det vill säga staten, hade höghetsrätt över obebyggd vildmark. I ett kungabrev 1542 formulerade Gustaf Vasa att ”obygda trakter höra Gud, oss och Sveriges Krons till”. I en tidig avhandling om Gustaf Vasas förvaltning beskriver författaren läget med följande träffande ord: ”Hänsigten till Statens nytta och välfärd kräde dylika offer af landskapers, häraders och individers rätt.”⁷⁸ Citatet avslöjar att det statliga ägarskapet handlade om en ambition till ett ägarskap, det vill säga ett hävdande av makt över marken snarare än om ett etablerat ägande. Redan 1673 hävdade landshövdingen i Västerbotten Johan Graan som visats att samer borde bevisa de erhållit sin mark från kronan, senare landshövdingar utgick på samma sätt från att lappmarkerna utgjorde kronans allmänning.⁷⁹ Här skapades grundval till den spänning mellan häradersrätt och landshövding som vi sett vad gäller synen på markägande.

Den andra linjen tar sin utgångspunkt i det särpräglade jordägarskap som präglade det svenska riket i stort. Denna linje kan benämnas skattebonde-linjen. Uppdelningen av kronojord, frälsejord och skattejord återspeglar det faktum att bönder betalade skatt på sin skattejord. I jämförelse med andra europeiska länders feodala ordningar med jordägande adel präglades Sverige av att även bönder redan under medeltiden kunde äga egen mark. Genom att de betalade skatt till kronan manifesterades deras ägande av egen jord. Redan under sockenbildningens tid kunde dessa så kallade självägande bönder representeras i sockenstämman. Jordägandet gav en grund till makt i det lokala. Systemet innebar dessutom att bönder med mark fick en egen politisk representation även centralt. I den riksdag som började få sina konturer under 1400-talet skulle bönderna sedermera bilda ett eget stånd, vid sidan av adel, präste- och borgarstånd. I förhållande till det som var vanligt på den feodala

---

78 Båda citaten är hämtade från Hans Forsell, *Bidrag till historien om Sveriges förvaltning under Gustaf den Förste*, Diss. Uppsala Univ, Stockholm, 1866, s. 15.

79 Lundmark, *Formlös förvaltning*, s. 110.

kontinenten utgjorde fyra stånd och ett eget bondestånd i riksdagen en avvikelse.⁸⁰

I denna ordning med självägarship av jord med åtföljande politisk representation integrerades delvis även samerna. I stället för ägande av odlingsmark ansågs samerna äga andra beskattningsbara marker, de så kallade lappskatteländ jag tidigare nämnt, för fiske, boskapsskötsel och jakt. Ägandemässigt stod därför bönder och samer på likartad nivå under tidigmodern tid.

Enligt Kaisa Korpiaakos–Labbas forskning integrerades som vi sett samerna tidigt i den officiella lokala rättskipningen. Häradsrätterna med sina samiska representanter kunde under 1700-talet fortsätta att försvara rätten till de enskilda lappskatteländen, samtidigt som landshövdingen som statens representant alltmer självklart utgick från markerna som statens egendom. Samerna sökte under denna epok lösa tvister om skatteländ vid häradsrätterna medan kronoombudsmannen hävdade att det var landshövdingen som hade myndighet att avgöra, med stöd av 1760 års lappfogdeinstruktion som bland annat innebar en plikt att mäkla mellan samer och nybyggare. Här stod två system obevekligt emot varandra.⁸¹

Maria Ågrens studie av synen på ägandet i Sveriges odlingsbygder under 1600-talet är i sammanhanget viktig att ta hänsyn till. Hon pekar på tidigare mer generella otydligheter vad gäller vem som ägde vad i markresurser inom det svenska riket. Frågan var öppen om byarna utgjorde samarbetsorganisationer för bönder vilka ägde konkreta jordlotter, som dock låg blandade om varandra, eller om byarna som sådana utgjorde reella ägoenheter, i vilka bönderna hade andelar.⁸² Vad gäller lappbyns ställning till sina medlemmar efter bestämmelserna av år 1695 verkar det sist nämnda ha varit gällande.

Maria Ågren lyfter fram att den tidigare nämnda Kristoffers landslag hade en betydelsefull formulering i jordabalken. När urminnes hävd hade uppstått var detta enligt landslagen att räknas som lagfången och något som därmed inte fick anklagas eller beskyllas (kväljas) av någon.⁸³

Denna grundhållning blev dock enligt Ågren allt mer problematisk under 1600-talet. Det var å ena sidan viktigt att staten höll sig väl med det lokala och det fanns under århundradet en stor acceptans för olika parallella system. Ågren uppfattar dock att det efter 1680 och reduktionen under Karl XI ändå tenderade ske en förändring i synen på urminnes hävd. Före 1680 kunde olika rättskällor användas även fastighetsrättsligt, och då hade begreppet urminnes hävd oftast en stark ställning. Det formulerades aldrig någon central

80 Torkel Jansson, *Agrarsamhällets förändring och landskommunal organisation. En konturteckning av 1800-talets Norden*. Uppsala, 1987, s. 105, 129–130, 152; Peter Aronsson, *Bönder gör politik. Det lokala självstyret som social arena i tre Smålandssocknar, 1680–1850*, Lund Univ. Press, Diss. Lund. Lunds universitet, Lund, 1992, s. 306–312; Nina Javette Koefoed & Urban Claesson, "Den nordiske husholdsstat. Variationer over et luthersk tema. Auktoritet og ansvar i de tidlige moderne danske og svenske riger", i: Claesson, Urban & Koefoed, Nina Javette (red.) *Den nordiske husholdsstaten – variationer på ett tema av Luther: auktoritet och ansvar i de tidliga moderna danska och svenska rikena*, Makadam, Göteborg, 2024, s. 25.

81 Päiviö, *Lappskatteländens rättsliga utveckling*, s. 127; Korpiaakko–Labba, *Om samernas rättsliga ställning i Sverige–Finland*. Päiviös och Korpiaakko–Labbas forskning står i kontrast till det äldre forskningsläge som undervärderade lappskatteländens rättsliga ställning. Åke Holmbäck, *Om lappskatteländsinstitutet och dess historiska utveckling*, Stockholm, 1922 (SOU 1922:10).

82 Maria Ågren, *Att hävda sin rätt. Synen på jordägandet i 1600-talets Sverige, speglad i institutet urminnes hävd*, Institutet för rättshistorisk forskning, Stockholm, 1997.

83 Ågren, *Att hävda sin rätt*, s. 262.

bestämmelse som avgränsade vad urminnes hävd mer specifikt innebar, vilket gav mycket makt till lokalsamhället och dess hävdande av minnen.⁸⁴ Efter 1680 tenderade dock staten alltså att börja ställa högre beviskrav på att bevisa urminnes hävd: ”Hävd skulle bara accepteras i mark, som bevisligen redan var enskild och ordentligt omgärdad av gränser. Hävd kunde inte riktas mot kronan”.⁸⁵

Då formuleringar om urminnes hävd publicerades i samband med 1734 års lag blev reglerna samlade på ett ställe och tillgängliga för alla. Domstolarna blev därmed mer oberoende av lokalsamhällenas kunskap om ägarförhållanden.⁸⁶ Det äldre systemet för lokalt inflytande valdes härmed oftast bort.⁸⁷

Lennart Lundmark lyfter fram att varken bönder eller samer hade rätt till egen jord före 1789, vilket bestämmelserna om skattevrak avslöjade. Lundmark baserar sig just på Maria Ågrens forskning om att grundprincipen för skattebondens ägande under sent 1600-tal handlade om att jorden skulle brukas så att den gav kronan och inte brukaren största möjliga nytta. Utifrån Lundmark använder Gudrun Norstedt begreppet ”to hold” i stället för ”to own” vad gäller samers rätt till mark under tidigmodern tid. Det handlade alltså för både samer i lappmannanäring och bönder i lantmannanäring fram till 1789 snarare om dispositionsrätt än modern äganderätt.⁸⁸

Den moderna äganderätten anses ha införts i samband med 1789 års säkerhets- och föreningsakt som Gustaf III hade lyckats driva igenom med stöd av bondeståndet. Böndernas äganderätt stärktes i och med denna förändring. Skillnaden mellan frälsejord och skattejord upphävdes. Det blev nu öppet för alla att köpa frälsejord samtidigt som ägandeinskränkningar togs bort. Tidigare hade ägandet av skattejord varit begränsat av att den enskilde ägaren inte skulle få ha mer jord än denne behövde bruka. Samtidigt hade jordens omfattning inte heller fått vara mindre än att bonden kunde leva av den. Nu försvann alltså detta hinder för ägandet. Om skatten blivit för hög för en skattebonde att bära hade detta tidigare också kunnat medföra att hemmanet, såsom tidigare nämnts, blev ett så kallat skattevrak. I korthet var detta alltså ett uttryck för en syn om att staten hade rätt att ta över ett hemman som inte var bärkraftigt. Den nya äganderätten skulle dock inte komma att omfatta samernas rättigheter till de så kallade lappskatteländen.⁸⁹ Det hade ju tidigare funnits skattemannarätt till lappskatteländen – vilket motsvarade den starkaste rätt en bonde före 1789 kunde ha till jorden. 1789 års äganderätt byggde dock nu strikt på böndernas typ av näringsutövande och inte längre på sådan näringsutövning som generellt motsvarade samernas.

---

84 Ågren, *Att hävda sin rätt*, s. 267–268.

85 Ågren, *Att hävda sin rätt*, s. 268.

86 Ågren, *Att hävda sin rätt*, s. 269.

87 Ågren, *Att hävda sin rätt*, s. 262, 269–270.

88 Lundmark, *Samernas skatteländ*, 29–31; Ågren, *Att hävda sin rätt*; Norstedt, *A land of one's own*, s. 30.

89 Päiviö, *Från skattemannarätt till nyttjanderätt*, 88–91, Lundmark, *Formlös förvaltning*, s. 111.

1800-tal – statens anspråk som markägare i norr ovillkorligt etablerad

Kampen mellan statliga och samiska anspråk pågick in på 1800-talet då häradsrätterna till slut tvingades att ge upp. Länsstyrelsen tog alltså kontrollen över lappskatteländen utan någon annan legal grund än de administrativa instruktioner som var utfärdade av landshövdingen.⁹⁰ 1886 års renbeteslag utgick från all mark som kronojord.⁹¹ Detta hävdande av kronans ensidiga rätt till markerna i norr, utan att något påvisbart beslut formellt någonsin tagits, har av Lennart Lundmark kritiserats som ett rättsövergrepp. Häradsrätten marginaliserades under 1700-talet som ett rättsvårdande organ utan att något faktiskt formellt beslut om detta hade tagits.⁹²

Regimförändringen förde med sig att samerna av pragmatiska skäl för att få så starkt rättskydd som möjligt började vända sig till länsstyrelsen för att kunna få rätt att bruka statens mark.⁹³ I undersökningens empiriskt redovisande del är det tydligt att alla kyrkliga boställen som upprättades under 1800-talet skapats utan referens till äldre lappskatteland.⁹⁴

Avvittringen påverkade lappskatteländens ställning under 1800-talet. Med avvittring menades att enskildas mark avgränsades och skildes från kronans mark i norra Sverige. Processen inleddes i slutet av 1680-talet i södra Norrland för att säkra bergsbrukens behov av ved. Under 1700-talet började avvittring ske även med fokus på att stärka jordbruket genom nybyggen. Avvittringen i Jämtland och Härjedalen ägde rum i början av 1800-talet. Renskötande samer protesterade mot processen eftersom deras intressen inte tillgodosågs. Lennart Lundmark skriver att avvittringen i Jämtland skedde som om samerna inte existerade.⁹⁵ Lars Rumar skriver också att avvittringen från 1820-talet innebar att mycket stora områden i Jämtland överfördes till bönders ägo från staten vilket gav svåra följder för samerna med renbetet.⁹⁶ Först i avvittringens slutskede tilldelades samerna enligt Rumar så kallade renbetesfjäll.⁹⁷

I lappmarkerna genomfördes avvittringen ganska sent, under åren 1873–1925. Fokus låg här på att stödja jordbruk genom att ge bönder äganderätt till mark. Detta innebar att enskilda bondehemman kunde få stora skogsarealer från kronan till sin egendom. Vid den senare avvittringen i Lappland infördes en odlingsgräns ovanför vilken marken skulle reserveras för renskötelsens behov. Med avvittringen fick renskötarna även lagligt säkrade rättigheter att nyttja mark som ägdes av andra. Odlingsgränsen respekterades dock inte i praktiken och avvittringen skedde alltså utifrån förutsättningen att det nu handlade om att parterna nybyggare och stat skulle dela upp sina områden. Utifrån föreställningen att lappskatteländen hade krononatur kunde denna uppdelning därmed ske i strid med den äldre form av samisk äganderätt som fanns

90 Päiviö, *Lappskatteländens rättsliga utveckling*, s. 127.

91 Päiviö, *Från skattemannarätt till nyttjanderätt*, s. 255–256.

92 Lundmark, *Formlös förvaltning*, s. 113.

93 Päiviö, *Lappskatteländens rättsliga utveckling*, 127.

94 Päiviö, *Från skattemannarätt till nyttjanderätt*, 255–256.

95 Lennart Lundmark, "Samernas jakt- och fiskerätt i Lappmarken och Jämtland före 1928", i: Lundmark, Lennart & Rumar, Lars, *Mark och rätt i Sameland*, Institutet för rätthistorisk forskning, Stockholm, 2008, s. 158.

96 Lars Rumar, "Avradsland, skattefjäll och avvittring i Jämtlands län", i: Lundmark, Lennart & Rumar, Lars, *Mark och rätt i Sameland*, Institutet för rätthistorisk forskning, Stockholm, 2008, s. 179, 186.

97 Rumar, *Kampen om hässjorna*, s. 76.

kopplade till lappskattelanden. Här kan vi se en långsiktig effekt av 1789 års äganderättsbeslut.⁹⁸

Ovanstående del av undersökningen har givit en historisk bild av det övergripande förloppet. I följande avslutande del ska jag övergå till att presentera hur detta gått till på objektsnivå.

---

98 Om avvittningar, se: Lennart Lundmark, *Skogsordningen 1683*, s. 13–40; Lennart Stenman, *Rätten till land och vatten i lappmarkerna i historisk belysning*, Karlstads universitet, Karlstad, 2001, s. 35–88, 105–154.

Kapseln innehåller arkivmaterial från den stora så kallade Thulinska utredningen om de ecklesiastika boställernas uppkomst, som var verksam mellan 1904 och 1929. Utredningsarkivet finns på Riksarkivet i Stockholm.
Foto: Urban Claesson

III. Empirisk översikt av enskilda boställsbildningar

Utifrån ovanstående historiska bakgrund presenteras i denna avslutande del enskilda fall av tillskapande av kyrklig boställsjord i Sápmi. Svenska kyrkans egendomar i norra Sverige är idag betydande. Samfundet äger 32 500 hektar mark i lappmarkerna, i det som idag motsvarar inlandskommunerna i Luleå stift. Dessa markegendomar består av så kallade prästlönefastigheter vars avkastning bidrar till prästernas lönefinansiering. Egendomarna motsvarar de gamla ecklesiastika boställena och ligger därför oftast fortfarande i anslutning till de kyrkor där det funnits fast boende präst.⁹⁹

I denna del av rapporten kommer jag presentera information om uppkomsten av dessa olika enskilda kyrkliga markegendomar. Det bör nämnas att tidigare forskning visar att det generellt sett tyvärr är mycket svårt att klarlägga den kyrkliga egendomens egentliga ursprung i de enskilda församlingarna och pastoraten i Sverige som helhet. Den stora utredning om den kyrkliga egendomens ursprung i Sverige, den så kallade Thulinska utredningen, som var verksam mellan 1904 och 1929 har aldrig fått någon uppföljare. I 1997 års statliga offentliga utredning om den kyrkliga egendomen konstateras av kammarkollegiet följande:

Efter den s.k. Thulinutredningen har statsmyndigheterna inte genomfört någon liknande grundlig utredning om någon annan egendomskategori ... En anledning till att det inte gjorts några fler utredningar kan vara att sådana ursprungsutredningar tar alltför stora resurser i anspråk både tidsmässigt och personalmässigt. En annan anledning är säkert att historien visat att det är mer eller mindre omöjligt att på objektnivå finna den kyrkliga egendomens ursprung.¹⁰⁰

Det finns alltså behov av stora forskningsresurser, samtidigt som tidigare nedslående forskningserfarenheter kan konstateras även i de fall då stora resurser tilldelats. Som både Lars Rumar och Christina Allard konstaterat är det dessutom generellt svårt att analysera nomadisk befolkning i historiska källor. Rättshistorisk litteratur är enligt Allard knapphändig vad gäller samiska förhållanden. Allard hänvisar till Kaisa Korpijaako-Labba, Nils-Johan Päiviö och Lennart Lundmark.¹⁰¹ Gudrun Norstedt konstaterar i sin pionjärstudie om prästbordens uppkomst i Lappland att det generellt sett saknas dokumentation vad gäller uppkomst av markinnehav i anslutning till samiska kyrkplatser i äldre tid.¹⁰²

Med detta sagt kommer jag förutom Lappland även belysa förhållandena i landskapen Jämtland och Härjedalen, vilka kristnades tidigt med åtföljande medeltida sockenbildning. Även förhållandena i Ångermanland och Medelpad

99 Norstedt, *Hur kyrkor och prästbord*, s. 836.

100 *Staten och trossamfunden. Den kyrkliga egendomen*. Betänkande av Kammarkollegiet, Fritze, Stockholm, 1997. (SOU 1997: 47), s. 57–58.

101 Rumar, *Avradsland*, s. 171; Allard, *Renskötselrätt*, s. 63, se särskilt not 179.

102 Norstedt, *Hur kyrkor och prästbord*, s. 837.

kommer att beröras. Jämtland och Härjedalen tillföll Sverige från Danmark-Norge efter freden i Brömsebro 1645. Här fanns i stället för lapps katteland så kallade skattefjäll som uttryck för samiska markrättigheter. Bildandet av Härnösands stift ur Uppsala stift 1647 kan relateras till de nya territoriella förhållandena efter 1645.¹⁰³

Lappmarkerna integrerades som visats i del två inte i den sockenkyrkliga strukturen förrän under 1600-talet. Denna skillnad gör att det finns lite senare material att bearbeta för denna region, till skillnad från de områden som fick sin kyrkliga struktur etablerad under medeltiden. På grund av mycket gamla och odokumenterade ägarförhållanden kommer jag visa att det i princip är omöjligt att nå säkra resultat vad gäller relationen mellan boställsjord och samiskt markinnehav i Jämtland, Härjedalen, Ångermanland och Medelpad.

Metod

Den Thulinska utredningen: *Redogörelse för de ecklesiastika boställena* utgör utgångspunkten för denna redovisning. Här återges nämligen omfattande materialinventeringar.¹⁰⁴ Mitt arbete följer den vetenskapliga principen om att utgå från tidigare genomförda empiriska undersökningar. Detta är exempelvis brukligt inom arkeologin, där dokumentation av tidigare utgrävningar utgör plattform för att tydliggöra vad som eventuellt bör utgrävas mer. Att förut-sättningslöst gå igenom alla relevanta arkiv igen skulle sannolikt innebära en mångårig arbetsinsats på heltid av ett flertal personer. Den Thulinska utredningen representerar dock just ett sådant omfattande och mångårigt inventeringsarbete. Att ta utgångspunkt i denna utredning, med kritisk medvetenhet om dess möjliga tillkortakommanden, utgör därför den rimliga arbetsmetoden.

För denna studie blir särskilt Thulinutredningens band två, tre och fyra om Norrland särskilt aktuella. Band två och tre har Gabriel Thulin som författare. Dessa utgörs av *Redogörelse för de ecklesiastika boställena II. Västernorrlands län* från 1906 och *Redogörelse för de ecklesiastika boställena III. Jämtlands län*, från 1909. Band två och tre utgör alltså utgångspunkter för analys av förhållandena i Medelpad och Ångermanland respektive Jämtland och Härjedalen.¹⁰⁵ Band fyra från 1915 författade av Gustaf Hedin och Harald Skoglund blir central för analys av de nordligaste delarna av Sápmi i Sverige. Detta band går under titeln *Redogörelse för de ecklesiastika boställena IV. Västerbottens och Norrbottens län (Luleå stift)*.¹⁰⁶

Elisabeth Gräslund Berg avgränsade sin doktorsavhandling om uppkomsten av ecklesiastika boställen till Sveriges sydligare delar med argumentet att de norra delarna genom den Thulinska utredningen redan var utforskade.¹⁰⁷ Utredningen hann nämligen aldrig bearbeta de sydligare boställenas tillkomst utan lades ofullbordad ner 1929.

¹⁰³ Tawe, *Jukkasjärvi kyrka och bygd 350 år*, s. 14.

¹⁰⁴ Gräslund Berg, *Till prästens bruk och nytta*, 25.

¹⁰⁵ Gabriel Thulin, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena II. Västernorrlands län*, Stockholm, 1906; Gabriel Thulin, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena III. Jämtlands län*, Stockholm, 1909.

¹⁰⁶ Hedin & Skoglund, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena 4*.

¹⁰⁷ Gräslund Berg, *Till prästens bruk och nytta*, s. 25.

Den ecklesiastika boställsutredningens arkiv omfattar 53 volymer om 4,5 hyllmeter som finns bevarade på Riksarkivet i Stockholm. I volymerna 4–8 finns avskrifter och register av medeltidsurkunder. I volym fyra finns även register över de ärenden som hör till ecklesiastika boställen som påträffats i kammarkollegiets arkivserier från 1600- och 1700-talen. I volymerna 10–53 finns handlingar ordnade utifrån län till de tryckta redogörelserna för de ecklesiastika boställena.

Jag använder alltså utredningens band två, tre och fyra som primär utgångspunkt för redovisningen. I band två nämns dock inget alls om samisk närvaro, än mindre om samiskt jordäggande. I den Thulinska utredningens band tre om Jämtland och Härjedalen återfinns däremot vissa observationer om kyrka och möjligt samiskt markäggande, som jag därmed redovisar. Bristen på material om samiskt äggande i band två och tre innebär att jag bedömt det som ofruktbart att gå igenom de bevarade arkivhandlingar som dessa två band bygger på. Det lilla som nämns i Jämtlandsdelen om med samisk relevans är så väl-dokumenterat att det inte ger anledning till att inventera utredningsarkivet. De viktiga källorna är tryckta i utredningstexten.

Vad gäller band fyra om Luleå stift finns däremot flera intressanta uppgifter om ursprungligt samiskt markäggande, vilket motiverar en fullständig genomgång av utredningsarkivet för denna del. Volym 52 och 53 i utredningsarkivet handlar särskilt om församlingarna i lappmarkerna.¹⁰⁸

Arbetsgången består av följande steg:

1. Analys av utredningstext med dess omfattande tryckta källredovisning. Jag utgår där utifrån sökning på förledet ”lapp-”.
2. Om resultat om samiskt äggande presenteras i den tryckta texten analyserar jag utredningens eget arkivmaterial.
3. I ett tredje steg jämför jag med ytterligare och kompletterande perspektiv på ägarhistorik från senare forskning, källavskrifter och databaser. Där det behövs konsulterar jag också här arkiv.

Det bör förtydligas att det vad gäller Jämtlands län primärt är punkt ett och tre som varit motiverade att pröva. Vad gäller Västernorrlands län är jag hänvisad till punkt tre. Vad gäller Västerbottens och Norrbottens län är det motiverat att följa alla de tre stegen.

I det följande redovisas alltså resultaten enligt ovanstående trestegsmodell, vilket även syns i rubrikerna.

108 SE/RA/ 5423 *Ecklesiastika boställsutredningen*, Riksarkivet, Stockholm; Lars-Olof Skoglund, *Ecklesiastika boställsutredningen och dess arkiv*, 1973 (tillgänglig via: https://arkis2dok.riksarkivet.se/ra/5423/Ecklesiastika_bostallsutredningen.pdf, hämtad 240208).

Jämtland och Härjedalen

Utredningstext

I band tre av Thulinutredningen behandlas alltså de kyrkliga boställenas uppkomst i Jämtlands län. Gabriel Thulin delar upp boställena i följande kategorier: 1. Upplåtna av kronan, 2. Inköpta av medel från ecklesiastikverket i Lappmarken, 3. Inköpta av medel från den s.k. fjälltraktfonden, 4. Inköpta av medel från prästerskapets löneregleringsfond och 5. Anskaffande av församlingarna eller donerade av enskilda.¹⁰⁹ I Thulins översikt återfinns dock inga direkta uppgifter om att samisk egendom skulle bildat grund för de kyrkliga boställena, vilket ju kunnat tänkas komma fram i kategori fem. Med detta sagt vill jag givetvis inte hävda att samisk mark i Jämtland aldrig upptagits till kyrkligt bruk, men att källsituationen alltså är problematisk. I det följande kommer jag dock försöka presentera och utveckla resultat utifrån det lilla som ändå nämns enligt ovan nämnda sökprincip om det samiska i boställsutredningens Jämtlands- och Härjedalsdel, för att sedan fördjupa och komplettera med perspektiv från annan forskning.

Föllinge församling

I utredningen nämns att Föllinge församling sedan mitten av 1500-talet utgjort annexförsamling till Lits pastorat. År 1746 bröts dock Föllinge ut för att bilda ett eget gäll ”till jämtlandska lapparnes siälavård”. Här nämner alltså utredningen kyrklig organisering med inriktning på samer (jag utvecklar nedan mer hur detta utvecklades på mer generell nivå). Denna syftning väcker frågan huruvida samiska tillgångar bildat grund för boställe inom denna typ av församling. Samtidigt som Föllinge församling bröts ut bildades en lappskola i denna församling med egen skolmästare, där samiska barn skulle undervisas på statens bekostnad.

Utredningen visar att kyrkoherden sålde ett hemman som han själv hade inlöst, till lappmarkens ecklesiastikverk, som köpte detta som boställe åt skolmästaren till lappskolan.¹¹⁰ Närmare uppgifter om ursprungliga ägoförhållanden saknas dock om det till skolboställe inköpta torpet. Det har enligt utredningen ej antecknats i äldre jordeböcker. Hade torpet anlagts på enskilda hemmans ägor eller var det byggt på ej avvitrade mark? Utredningen antar att då köpeskillingen erlagts av fonden för Lappmarkens ecklesiastikverk borde marken anses ha krononatur enligt föreställningen om att ej avvitrade mark hörde till staten.¹¹¹ Ingen dokumentation om samiskt ägande framkommer. ”Skolbostället, som sannolikt från början upptagits å ej avvitrade mark och efter inköpet tillökats genom odlingar etc. af skolmästaren, fick vid avvitrningen en ökeskatt af 2 tunnland”.¹¹² En ökeskatt utgjorde en avgift för att äga större område än vad hemmanets mantal motiverade, vilken fastställdes vid avvitrningen. I sådana fall fick hemmanet behålla sådan så kallad överloppsjord mot en skatt och ränta som kallades ökeskatt.

109 Thulin, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena III*, s. XVII–XXII.

110 Thulin, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena III*, s. 63–66, citat från. 63.

111 Thulin, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena III*, s. 67–68.

112 Thulin, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena III*, s. 404.

Utredningstexten om Jämtland och Härjedalen redovisar förutom ovanstående fall där samer nämns också två exempel på vad som betecknas som lappmarkshemman, och ett fall av ”lapps-katt”.

Hotagen

I en urkundsbilaga till utredningen i form av ett protokollsutdrag från 1855 om överlåtelse av 1/12 mantal av skattehemmanet nr 1 i Hotagen, finns följande köpehandling återgiven:

”Till kapellpredikantboställe i Hotagens kapellag upplåter och försäljer jag Jon Knutson med min hustru Regina Jönsdotters samtycke ett halft tunne-land eller 1/12dels mantal av mitt i Hotagens by egande skattelösta lappmarks kronohemman n:o 1 derstädes med tillhörande egor och lägenheter ...” Till det citerade köpedokumentet nämns ett efter original i kyrkans arkiv för Jon Knutsson utfärdat ”skatteköpsbrev å 1/6: dels mantal av lappmarkshemmanet n:o 1 i Hotagen”.¹¹³ Begreppet lappmarkskronohemman betecknade med stor sannolikhet nybyggares fastigheter. Beteckningen innebar snarare att det handlade om besittningar i områden betecknade som lappmarker än om samiskt ägande.¹¹⁴ Jon Knutssons far Knut Ivarsson kom från Trøndelag i Norge medan modern härstammade från Ottsjön. De verkar ej ha varit samer.¹¹⁵

Frostviken

Sedan Kungl. Maj:t. enligt 1841 års brev medgivit att det gick att anställa en kapellpredikant i Frostviken löste samtliga hemmansägare och nybyggare i Frostvikens kapellag besittningsrätten till ett tunnlands skatt, eller en fjärdedels mantal av lappmarkskronohemmanet nummer ett i Gäddede by till boställe åt kapellpredikanten.¹¹⁶ Här används beteckningen ”lappmarkskronohemman” Inte heller här behöver dock förledet ”lapp-” innebära samiskt ägande, utan handlar snarare om regional placering till vad som betecknas som lappmark.

Hällesjö prästbord

I utredningen används begreppet ”lapps-katt” i specificeringen av Hällesjö prästbords mantal.¹¹⁷ Begreppet används dock inte för att beskriva ett begrepp i jämtländska källor utan återger avvitringsrättens begrepps-användning i bedömning av vilken skatt som ska betalas.

Som tidigare antytts bedömer jag utifrån ovanstående fall det inte som fruktbart att gå igenom utredningsarkivet. Skolbordet i Föllinge utgör det intressanta fallet och där är källmaterialet redan väl redovisat i utredningstexten.

¹¹³ Thulin, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena III*, s. 78–79.

¹¹⁴ Dan Bäcklund, *I industrisamhällets utkant. Småbrukets omvandling i Lappmarken 1870–1970*. Diss. Umeå universitet, Umeå 1988, s. 46.

¹¹⁵ Se följande sammanställning av släktrelationer: <https://www.geni.com/people/Jon-Knutsson/6000000003893211561> (senast kontrollerad 260123).

¹¹⁶ Thulin, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena III*, s. 85.

¹¹⁷ Thulin, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena III*, s. 190.

Övriga uppgifter

Storsjöområdet i Jämtland tillhör som tidigare antytts de nordliga områden som kristnades redan under medeltiden.¹¹⁸ Elisabeth Gräslund Berg gör en intressant genomgång av bevarade medeltida dokument vad gäller upprättande av prästboställe i Alsens socken, som dock inte ger några upplysningar om samiskt ägande.¹¹⁹ Jämtland och Härjedalen tillhörde också som nämnts det dansknorska riket före Brömsebrofreden år 1645, vilket innebar att dessa regioner hade ägarförhållanden som historiskt avvek från det övriga svenska riket. Skillnaden bestod framförallt i att den danska staten mer framgångsrikt än den svenska tidigt hade lyckats hävda att markerna i norr tillhörde kronan. Detta skarpare danska vidmakthållande av staten som enda legitima markägare i norr innebar alltså en historisk skillnad gentemot det svenska riket. I det dansknorska riket blev exempelvis lapps katteland aldrig juridiskt erkända på samma sätt såsom i Sverige.¹²⁰ I det danska rike som Jämtland och Härjedalen ingått i hade det däremot funnits ett system som stadgade avgift för rätt att bruka denna statligt ägda mark, vilket fortlevde även efter 1645. Bönder och präster betalade så kallad ”böxel”, vilket var namnet på avgiften för att få nyttja de statliga marker som kallades avradsland. Den första längden över sådana land efter svenskt maktövertagande sammanställdes år 1649. Där framgår det vilka bönder och präster som betalade för att bruka ett visst avradsland. Här framkommer även uppgifter att samer ”böxlade” för vissa fjäll. Sammantaget angavs år 1649 en summa om 125 avradsland och fiskevatten samt elva skattefjäll.¹²¹ Skattefjällen som samerna betalade för hade samma legala status som avradsland.¹²² I källutgåvan av förteckningen av Jämtlands avradsland 1649 och 1666 framträder prästborden som integrerade i systemet. År 1666 inräknades för skattläggning även områden som tidigare inte hade varit beskattade, så kallade ödebölen, det vill säga övergivna hemman, och här finns exempel på hur prästbord tagit över sådana.¹²³

Lars Thomasson har velat förklara uppkomsten av de icke-territoriella så kallade lappförsamlingar som existerade i Jämtland och Härjedalen från 1746 till 1941. Han ser det som uttryck för en skillnad mellan det sent kristnade Lappland och det tidigt kristnade Jämtland. Föllinge, som ovan redovisats, utgjorde den första av dessa lappförsamlingar. Till skillnad från bönderna i de gamla jämtländska socknar som tidigt etablerades i Jämtland fick de samiska medlemmarna i sina icke territoriella församlingar aldrig medbestämmanderätt i vare sig kyrkoråd eller sockenstämma. Tanken med de icke territoriella församlingarna var enkelt uttryckt att ge kyrklig organisering åt en grupp som rörde sig över betydligt vidare fält än en enskild socken. Thomasson förklarar uppkomsten av denna typ av geografiskt obundna församlingar på följande sätt:¹²⁴

118 Boel Almqvist, ”Medeltidens kyrkor”, i: Lindblad, Jakob (red.), *Jämtland – landskapets kyrkor*, Riksantikvarieämbetets förlag, Stockholm, 2002, 24–31.

119 Gräslund Berg, *Till prästens bruk och nytta*, s. 164–170.

120 Urban Claesson ”Norra Norden såsom del av två lutherska riken – en komparativ kyrkohistorisk skiss”, i: Amundsen, Arne Bugge, Lindmark, Daniel & Rasmussen, Tarald (red.) *Präster i norr under tidigmodern tid*. Artos & Norma Bokförlag, Skellefteå 2025, s. 30–38.

121 *Jämtlands avradsland 1649–1666*, Landsarkivet i Östersund och Jämtlands läns forskningsallskap, Östersund, 2012, s. 7; Rumar, *Avradsland*, s. 172.

122 Rumar, *Avradsland*, s. 175. I jordeboken för Jämtland anges 18 angivna samer som skattande år 1646. 1717 års jordebok listar 16 skattefjäll. Lundmark, *Samernas jakt- och fiskerätt*, s. 157.

123 *Jämtlands avradsland 1649–1666*, s. 130–131.

124 Lars Thomasson, ”Lappförsamlingarna i Jämtland–Härjedalen 1746–1941”, i: Lindmark, Daniel & Sundström, Olle (red.), *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna. En vetenskaplig antologi*, Artos, Skellefteå, 2016, s. 864.

Lappförsamlingarna gav Jämtlandssamerna en undantagsställning jämfört med lappmarkerna i norr, där samer och nybyggare bildade gemensamma församlingar, eftersom samer i regel fanns där från början. I Jämtlands län fanns däremot ett antal gamla församlingar längs fjällkedjan mot Norge, och det var säkert svårare för dem att betjäna de renskötande samerna som under olika årstider för renbetets skull rörde sig över gamla socken- och församlingsgränser.¹²⁵

Här är det intressant att rätten till representation i sockenstämman i odlingsbygderna byggde på besuttenhet inom socknen. Frånvaron av samisk representation i dessa så kallade lappförsamlingar kan ses i ljuset av att samer här inte framstod som markägare.¹²⁶

Redan under Karl XI:s regeringstid hade frågan väckts om att avskilja Föllinge till att bilda ett eget lappmarkspastorat. Projektet blev dock inte verklighet förrän regeringen i november 1742 gav tillstånd till utbrytningen. Först efter det att kyrkoherden i Lit avlidit 1746 kunde utbrytningen träda i kraft. Samtidigt inrättades då alltså även en lappskola i Föllinge. Föllinge blev därmed som nämnts Sveriges första lappmarkspastorat och omfattade till en början hela Jämtlands och Härjedalens lappmark.¹²⁷

Mycket kan sägas om skattefjäll och samers rätt till bruk av mark. Tyvärr måste jag dock konstatera att frågan om ursprunglig samiskt ägande av kyrklig jord är mycket svårutredd vad gäller Jämtland och Härjedalen. Den danska statens tidiga och ensidiga hävdande av statlig äganderätt beslöjar de ursprungliga förhållandena.

Ångermanland och Medelpad

Utredningstext

Att band två om Västernorrland är helt stumt vad gäller samer innebär givetvis inte att det inte skulle funnits samiskt ursprungligt ägande av den kyrkliga marken i Ångermanland och Medelpad. Orsaken till tystnaden ligger snarare i att ägarförhållandena även här är så pass gamla och odokumenterade. Sockenbildningen går som nämnts i regionen tillbaka till medeltiden och undersökningen kommer generellt inte fram till mer än vaga föreställningar om de ursprungliga markägarna.¹²⁸ I den Thulinska utredningens översikt av boställesnas tillkomst återfinns exempelvis en uppgift vad gäller Junsele pastorat i norra Ångermanland om att kyrkoherdens boställe med namnet Lillegård (på ett fjärdedels mantal) år 1647 skänkts av en enskild person.¹²⁹ Vem denne donator var får vi dock inte veta. Vad gäller prästbordet i Ljustorp i Medelpad står: "Uti en af pastor på 1690-talet lämnad uppgift heter det om prästbordet i Ljustorp: 'Några af dhe äldsta i församlingen berätta sig hördt af sina förfäder, det tvänne gamla ogifta quinnepersoner, systrar, hafva skänckt Rogsta

125 Thomasson, *Lappförsamlingarna i Jämtland–Härjedalen*, s. 864.

126 Asker, *Hur riket styrdes*, s. 210.

127 Se följande beskrivning av Föllinge i den nationella arkivdatabasen: <https://sok.riksarkivet.se/arkiv/orDhUFT8rH6cxG02H087k3> (senast kontrollerad 260123).

128 Thulin, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena II*, s. XXXII–XXXVIII, se särskilt s. XXXIII–XXXVIII, XLIII–XLV.

129 Thulin, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena II*, s. XXXVII.

(som nu är et tort [torde betyda torrt] och uthvuxit slåttäng) till kyrckio– el:r prästebordsägone: dock hafva prästegårdsgrannar en tridiedehl där uthi: men skriffter där uppå äro icke att finna”.¹³⁰ Vad gäller prästbordet i Njurunda i Medelpad anges vad gäller den del av prästbordet som går under beteckningen Stångholmen, att ”den för en själamässa gifvits under kyrkan i ’påfvedömet’”. Vad gäller Haverö i Medelpad återges att pastorn uppger det finnas en sägen om att prästbordet tillkommit genom en gåva.¹³¹

Då inget nämns om överföring av mark från samer i utredningen med dess källåtergivningar och ambitiösa försök att i brist på dokument i stället via hörsägen spåra fakta om äldre tiders donationer– väljer jag även här att inte konsultera utredningsarkivet. Vissa donatorer som nämns kan alltså mycket väl ha samisk bakgrund, men det är sannolikt omöjligt att få fram säkra fakta. Namnen på givarna är generellt sett glömda.

Övriga uppgifter

Elisabeth Gräslund Berg följer upp bevarad arkivdokumentation vad gäller prästbordens inrättande i Ytterlännäs, Torsåkers och Sollefteå socknar. Hennes detaljgenomgång avslöjar dock inte några fakta om samiska relationer.¹³² I Ångermanland, Medelpad, Jämtland, Hälsingland ända ner till norra Uppland fanns beteckningen ”sockenlappar”. Dessa samer tvingades genom myndighetsbeslut under 1700–talet bli bofasta inom de socknar som med sina ecklesiastika boställen börjat etablerats i området redan under medeltiden. Förekomsten av denna grupp visar på hur samer tvingats anpassa sig till att bli bofasta inom en äldre form av sockenbildning som etablerats på grundval av ägarförhållanden som ej är tydligt dokumenterade för eftervärlden.¹³³

Lappland

Materialsituation

Vad gäller följande del av norra Sverige finns som nämnts något bättre förutsättningar att finna fakta om ursprungligt samiskt ägande av kyrkomark.¹³⁴ Anledningen är som redan tecknats att den kyrkliga etableringen är så pass mycket senare genomförd jämfört med landets övriga delar. En genomgång av både utredningstext och tillhörande arkivmaterial för del tre (med 1216 sidor av excerpter av olika källor) bildar därför utgångspunkt för nedanstående presentation av enskilda prästbord i lappmarkerna. Till detta går jag i linje med min tidigare presenterade arbetsordning i tre steg systematiskt igenom annan forskning och material.

130 Thulin, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena II*, s. XLIII, 2, not 1.

131 Thulin, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena II*, s. XLIV.

132 Gräslund Berg, *Till prästens bruk och nytta*, s. 154–164.

133 Se exempelvis Svanberg, Ingvar, ”De sydliga samerna och deras försörjning”, i: *Samer i söder. Kungliga Vetenskapssamhället, Uppsala, 2022*, s. 231–258; Christer Westerdahl, *Sydsamer. Från Bottenhavet till Atlanten. En historisk introduktion till samerna i Ångermanland och Åsele lappmark med angränsande delar av Jämtland och Norge*, Båtdokgruppen, Skärhamn, 2008, s. 109–128; Joakim Wehlin, Susanne Cassé & Marina Andersson, (red.), *Samiska spår: Dalarna – Gävleborg – Västmanland*, Dalarnas fornminnes- och hembygdsförbund, Falun, 2022.

134 Ragnar Bergling hävdar att lappmarkens kyrkstadsområden inte präglats av samma dunkla ägarförhållanden som motsvarande kyrkstäder vid kustområdet. Han skriver att kyrkstäderna i inlandet byggts på prästbord, och nämner att dessa prästbord anlagts på ”odisponerad (ej avvittrad kronojord”. De kamerala myndigheterna har enligt Bergling genomgående hävdats att de ecklesiastika boställena utgjorts av kronojord. Ragnar Bergling, *Kyrkstaden i övre Norrland: kyrkliga, merkantila och judiciella funktioner under 1600– och 1700–talen*, Skytteanska samf., Diss. Uppsala universitet, Umeå, 1964, s. 63–64.

Vad gäller Lappland finns även särskilda resurser i avskriftssamlingar. Gudrun Norstedt har för det första gått igenom och transkriberat K.B. Wiklunds avskriftssamling på riksarkivet som innehåller cirka 3000 excerpter av härads- tingsprotokoll om samers rätt till land och vatten under perioden 1649–1845. Norstedt har generöst ställt detta stora material i transkriberad form till mitt förfogande vad gäller alla ärenden där ordet prästbord varit nämnt. Som ovan visats var ju dessa härads ting under lång tid dominerade av samer. Trots brister i att vi inte vet hur källurvalet gjorts i den Wiklundska samlingen, är avskriftssamlingen av häradsrättsdomar avgörande som källa för forskning om lappskattelanden. Det skulle enligt historikern Lennart Lundmark kräva stora forskningsresurser att gå igenom dem igen.¹³⁵

Jonas A. Nenséns bevarande upppteckningar utgör en viktig materialsamling från 1800-talet vid Uppsala universitetsbibliotek och Umeå folkrörelsearkiv vad gäller samiskt liv och kultur. Materialet är digitaliserat av Umeå universitet med stöd av Riksbankens jubileumsfond. Nensén var kyrkoherde i Dorotea från 1832 fram till sin död 1881.¹³⁶ Här finns på flera spridda platser dokumentation om prästbord. Detta material är unikt genom att utgöra en persons upppteckningar av uppgifter som i många fall annars skulle ha fallit i glömska. Att materialet dock kan innehålla felaktig hörsägen och bristande minnesbilder från uppgiftslämnare får givetvis tas med i den källkritiska beräkningen.

Erik Nordberg var verksam i 30 år som komminister i Arjeplog. Han avslutade sin karriär som kyrkoherde i Sollefteå under åren 1953–1961. Nordberg gjorde omfattande materialinventeringar vad gäller de historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samer. Samlingarna har donerats och finns på Umeå universitetsbibliotek. 89 volymer finns digitalt tillgängliga. Materialet består av excerpter från arkiv och egna manus skrivna av Nordberg där material bearbetats.

I den arkivbeskrivning som återfinns på Kungliga bibliotekets hemsida står följande:

Tyngdpunkten i Erik Nordbergs arkiv utgörs av den kronologiskt upplagda sviten av kommenterade excerpter, som belyser kristendomens framträngande i Norrland, den svenska kyrkans relationer till samerna, byggandet av och verksamheten i kyrkor och skolor samt de olika myndigheternas hantering av dessa frågor ... I samlingen finns hans manuskript för detta i någorlunda färdigt skick ... Förutom i den kronologiska sviten sorterade han in exemplaren i olika centrala ämnesgrupper, som kompletterar huvudserien. Några exempel på sådana är "Missionärer", "Skjutsväsen", "Trolldom" och "Visitationer och berättelser."¹³⁷

Materialet är dels indelat kronologiskt och dels tematiskt och utgör en viktig genomförd grundinventering av stor betydelse för att hitta material om tidiga prästbord. Det bör också tilläggas att Erik Nordbergs *Källskrifter rörande kyrka och skola i den svenska lappmarken under 1600-talet*, utgör en viktig källsamling tillgänglig i tryck.

¹³⁵ Lundmark, *Skogsordningen 1683*, s. 29.

¹³⁶ <https://janensen.ub.umu.se/> (senast kontrollerad 260123).

¹³⁷ <https://arken.kb.se/se-q-handskrift-25-a> (senast hämtad 240531).

I vissa fall kommer jag som nämnts vid behov redovisa direkt till arkiv. I dessa fall handlar det om uppgifter som behövt säkerställas och undersökas vidare.

Det stora och generella problemet vad gäller att i de enskilda fallen hitta tidigare ägare till kyrklig egendom gäller dock även Lappland, trots att materialet har tillkommit senare än i odlingsbygderna. Det är svårt att få fram hur lappskatteland övertogs av kyrka och nybyggare. I skrivelser anges ofta vad en präst skulle ha i lön utan att det specificerats hur medlen skulle anskaffas. Det finns inga belägg för att kronan under 1600-talet direkt förordnade om överförande av ett lappskatteland från samer till kyrkan. Frånvaron av konflikter i rättsligt arkivmaterial under stormaktstiden pekar på något intressant i en fas då lappskatteland började bilda grund för prästbol. Gudrun Norstedt finner det orimligt att lappskatteländen överförts till bönder genom lurendrejeri på grund av de många fall i domböckerna där samer framgångsrikt dragit nybyggare inför rätta för intrång i jakt och fiskerättigheter. Om bönder tagit över lappskatteland på otillbörligt sätt borde det finnas bevarat i rättsarkiv, vilket Norstedt dock inte kunnat finna.¹³⁸

Under och efter 1700-talet framstår dock formuleringarna i källorna om upprättande av prästbord såsom att de nu handlar om avsättande av jord från stat till kyrka. Anledningen till detta har utretts i rapportens första del, och kommer tydliggöras i de enskilda fallen i nedanstående genomgång av boställsetableringar i de olika församlingarna i Lappland. Som nämnts tidigare var det efter 1749 års lappmarksreglemente som kolonisationen av lappmarken tog fart på allvar. Här stadgades ju att en prästtjänst i lappmarkspastoraten borde få sig ett boställe anslaget av kronans mark. För denna studie gör det därför saken svår att för tiden efter 1600-talet finna koppling till samiskt markäganande i relation till kyrkan. Kronan kunde alltså anslå mark till kyrkan utan att samers rättigheter alls var dokumenterade.

Ett mönster i tidigare forskning

Gudrun Norstedts studie utgjorde den text i vitboksprojektet om Svenska kyrkan och samerna som i forskningsrapporten *Svenska kyrkan och samerna – en vetenskaplig antologi*, särskilt lyfte fram den historiska markägarfrågan. Hon presenterade där en överblick utifrån tre olika exempel där frågan om de kyrkliga boställenas etablering i Lappland kopplas till den successiva övergången från lappskatteland till statligt ägt mark. Norstedt lyfte fram att de tidigaste prästborden verkar ha handlat om övertagna lappskatteland eller delar av sådana. Hur det skedde är dock enligt henne underbelyst.¹³⁹ Det första exemplet om lappskatteland har Norstedt hämtat från 1600-talet. Vid tinget i Sodankylä 1674 i Kemi Lappmark i nuvarande Finland frågade prästen Gabriel Tuderus den samiska allmogen var han kunde bosätta sig. De svarade Kemijärvi där det redan fanns ett kapell. Tuderus krävde då att till ett prästbord få ett område som brukats av Pål Pelkonen, en man som blivit dömd att lämna sina marker på grund av intrång i samiska skogar och fiskevatten. Samerna biföll förslaget då Pelkonen ej var välkommen tillbaka. Denna utgjorde den förste bondenytbyggaren vid Kemi träsk men hade år 1669 blivit stämd för att ha jagat bäver två mil inom samernas "bäverbruk". Pelkonen hade tagit ett näs i besittning några mil norr vid älven. Landshövdingen hade befallt Pelkonen att riva sina byggnader vid näset och att flytta tillbaka till Kemi

---

¹³⁸ Norstedt, *Lappskatteländen på Geddas karta*, s. 48.

¹³⁹ Norstedt, *Hur kyrkor och prästbord*, s. 838–845.

träsk. Prästen fick alltså näset som prästbord, vilket skulle hålla Pelkonen borta. Detta första exempel överensstämmer med den tid då lappskatteländen motsvarade skatteböndernas ägande av egen jord i de sydliga odlingstrakterna. Här har vi en församling som utifrån tidens ägandeförhållanden kollektivt beslutade om sin mark på ett sätt som liknar de självägande böndernas sockenstämma i odlingsbygderna.¹⁴⁰

Det andra exemplet handlar om ett så kallat skolbord i samband med inrättandet av Arjeplogs lappskola 1743. Vid tinget 1743 föredrogs en skrivelse från landshövdingen om att ett lappland borde anslås till skolans behov av höbärgning. Här tillfrågades samén Pär Larsson med fru om de kunde lämna sitt skatteländ Siukar norr om sjön Kakel mot rätt att under hela sina liv få bärga hö och fiska på änkan Margaretas Pålsdotters land, och få 12 daler silvermynt för att flytta sitt boende. De gick med på det men ångrade sig och gick åter till tinget och hävdade de hade varit alltför obetänksamma. Landshövdingen förklarade då att skatteländen i lappmarkerna tillhörde kronan och att åborna ibland måste lämna dem när det allmänna hade större behov av markerna. Landshövdingen erbjöd en kompromiss att få bruka landet tillsammans med skolmästaren. Då Per Larsson ej gick med på det tillföll landet skolan.¹⁴¹ Begreppet åbo betecknade i regel en arrendator som trots att denne inte bodde på egen mark ändå hade ärftlig besittningsrätt.¹⁴²

I detta fall agerade landshövdingen utifrån att lappskatteländen var ”kronans allmänning”, vilket utgjorde ett underkännande av häradsrättens syn på lappskatteländen som skattejord. Här har vi ett konkret exempel på hur en landshövding under 1700-talet i allt högre utsträckning tog över makten över lappskattejorden på bekostnad av häradsrättens domsmakt och den samiska sedvanerätten.¹⁴³

I det sista exemplet från tidigt 1900-tal hade det gått ännu längre. Norstedt återger ett fall där det fanns långt gångna planer på att ersätta Fatmomakke kyrkplats med en ny. I samband med den stora avvitrningen, den tidigare nämnda lantmäteriförättning varigenom enskild egendom avskildes från kronans mark, avsattes år 1917 130 hektar till ny kyrkstad, prästgårdstomt och husbehovsskog för kapellprästen i byn Stornäs. För samma ändamål avsattes 100 hektar i byn Dorris. Någon ny kyrka blev det aldrig av varken i Dorris eller Stornäs, och Fatmomakke blev kvar som kyrkplats på sitt ursprungliga ställe. Kyrkan äger fortfarande mark i Dorris och Stornäs efter denna avvitrning. Under tidigt 1900-tal fanns lappskatteländen formellt kvar men det var inte längre tal om att tillfråga samerna som ägare till dessa skatteländ. Marken ansågs självklart tillhöra kronan.¹⁴⁴

I det följande kommer jag redovisa uppkomsten av kyrklig egendom i fem av de sex lappmarker som i det svenska riket alltsedan sedan de äldsta källorna utgjort den givna kamerala indelningen. Kemi lappmark behandlas ej då denna

140 Norstedt, *Hur kyrkor och prästbord*, s. 845–847; Helmer Tegengren, *En utdöd lappkultur i Kemi lappmark: studier i Nordfinlands kolonisationshistoria*, Åbo akademi, Åbo, 1952, s. 72.

141 Norstedt, *Hur kyrkor och prästbord*, s. 846. Jfr. uppgifter i Kungl. Maj:ts proposition nr 51 år 1971, s. 285–286 där det resoneras om att skolbordet kunde vara en donation.

142 Se Förvaltningshistorisk ordbok: <https://fho.sls.fi/uppslagsord/272/abo/>

143 Norstedt, *Hur kyrkor och prästbord*, s. 846–848.

144 Norstedt, *Hur kyrkor och prästbord*, s. 847–848. Norstedt skriver här att Lappskatteländen hade mist mycket av sin betydelse efter rennäringslagens införande 1886.

lappmark sedan 1809 inte längre tillhör Sverige.¹⁴⁵ Jag kommer att följa den geografiska principen och börja framställningen söderifrån.

Ångermanlands/ Åseles och Umeå/Lyckseles lappmarker behandlas av praktiska skäl i samma kapitel. För att undvika begreppsförvirring så vill jag påminna om att det som fram till 1673 kallades Umeå lappmark därefter gick under benämningen Lycksele lappmark. Åsele lappmark kallades på motsvarande sätt före 1695 för Ångermanlands, eller Ångermannanna, lappmark.

Följande framställning är alltså indelad i fyra delar. Efter Åsele och Lycksele lappmarker följer genomgång av Piteås, Luleås och Torneås lappmarker. Dessa delar är i sig upplagda efter en kronologisk princip, där de äldsta försöken att skapa prästbord kommer först.

I det följande kommer jag alltså presentera hur kyrkor och boställen började inrättas i detta inland från 1600-talet och framåt. Huvudintresset ligger på hur mark tillskansades till denna kyrkliga etablering.

Min metod består som nämnts av en trestegsmodell där jag inleder med att analysera det omfattande material som den Thulinska utredningen lämnat efter sig. Först redovisar jag utredningstext och därefter i regel utredningsarkiv. Om det är fåtaliga uppgifter hamnar dock dessa under gemensam rubrik. Som ett tredje steg kommer jag presentera nyare forskning och kompletterande material.

Åsele och Lycksele lappmarker

Karl IX hävdade i samband med sina tidiga försök att etablera kyrkor i norr att Umeå och Piteå lappmarker borde ha en gemensam kyrkplats. När Daniel Tordsson Hjort som kungens man skulle verkställa detta beslut klagade samer vid tinget 1606 på att avstånden blev för långa. Resultatet blev att samerna från Umeå lappmark och fjällsamerna i Piteå lappmark kom överens om att bygga en gemensam kyrka i Lycksele, där det fanns gott om fiske, ängar och renbete. Samerna från Semisjaur, Lokteå och Arvidsjaur's lappbyar i Piteå lappmark kom på motsvarande sätt överens om att bygga gemensam kyrka i Arvidsjaur, vilket jag kommer återkomma till. Lycksele församling kom att ingå i Umeå pastorat fram till 1673 då Lycksele bildade ett eget pastorat och samma år alltså fick sätta namn på Umeå lappmark. Lycksele kyrka gick tidigare under benämningen Umeå Lappkyrka.¹⁴⁶ Jag återkommer till Lycksele efter inledande redovisning av Åsele.

---

¹⁴⁵ För översikt av prästers tillvaro under tidigmodern tid i Kemi lappmark rekommenderas: Mia Kuha, "Prästfamiljer i norr: Prästsläkter, äktenskapsmönster och prästrekrutering i Kemiområdet i norra Finland under 1600- och 1700-talet", i: Arne Bugge Amundsen, Daniel Lindmark & Tarald Rasmussen, (red.), *Präster i norr under tidigmodern tid*, Artos Academic, Skellefteå, 2025, s. 263–296. Kuha utreder inte specifikt uppkomsten av prästboställen. Hennes redogörelse av hur den tidigare nämnde kyrkoherden Gabriel Tuderus våldsamt motverkade samiskt religionsbruk samtidigt som han försvarade samiska ägorättigheter är dock mycket belysande, se särskilt s. 284.

¹⁴⁶ Norstedt, *Hur kyrkor och prästbord*, s. 832, *Sveriges församlingar genom tiderna*, Riksskatteverket, Skatteförvaltningen, Stockholm, 1989, s. 240.

Åsele församling

Utredningstext

Åsele lappmark hade tidigare betjänats av Lycksele kyrka men år 1648 bildades Åsele som en egen församling.¹⁴⁷ Den ecklesiastika boställsutredningen anger att det finns en geometrisk avritning av prästbordets ägor från 1715 och en skattläggning med karta från 1805 som visar prästbordet såsom utbrutet från kronans och enskildas angränsande marker.¹⁴⁸ Beträffande boställets tillkomst redovisar utredningen en uppgift om att det till prästbordet redan under drottning Kristinas tid hade anslagits mark motsvarande ett område på två kvadratmil. Området anges med tiden ha minskats på grund av senare nybyggesanläggningar.¹⁴⁹

Två uppgifter i utredningstexten är särskilt intressanta vad gäller detta sist nämnda anslag till prästbordet. Dels refereras till rikets ständers nådiga betänkande 21/6 1762 att på Åsele prästbord uppta nybygge med följande ord:

”... ett lappland, som redan uti drottning Christinas tid blifvit ifrån en lapp inköpt anslagit till prästebord.”¹⁵⁰

Här uppges alltså uppgift om att det handlar om ett lappskatteland, som också inköpts för att bilda ett prästbord. I anslutning till den ovan nämnda geometriska avritningen från 1715 står i utredningstexten också följande:

I beskrivningen till 1715 års ovannämnda geometriska avritning heter det ”Åhrsela [Åsele] prästebord är under drottning Christinas regering åhr 1648 först upptagit, då kyrkian för medels Dess nådige disposition jämväl är oppbygd vorden samt prästebordet för undt efterföljande lägenheter ...” Enligt Åsele häradsrätts dombok för den 4 januari 1739 § 9 protesterade kyrkoherden i Åsele mot anläggningen av det redan beviljade Söråsele nybygge under anförande: ”att som Åsele prästbord redan i 83 års tid innehaft ett helt lappland, hvarunder detta Söråsele äfven höra skall, så skall så mycket mindre denna separationen ifrån prästbordet böra beviljas, som prästbordet detta Söråsele vederbörligen skall häfdat och innehaft”¹⁵¹

Även här anges alltså att prästbordet motsvarar ett lappskatteland.

Utredningsarkiv

I utredningsarkivet finns avskrift av brev från drottning Kristina som anger att kyrkan ska byggas, följt av en tjänstefullmakt (ett så kallat kollationsbrev) till den nye kyrkoherden på platsen.¹⁵²

147 Sveriges församlingar genom tiderna, s. 459; Hedin & Skoglund, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena 4*, s. 348. Samer hade i stället föreslagit Gulsele pga avståndet. Norstedt, *Hur kyrkor och prästbord*, s. 826.

148 Hedin & Skoglund, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena 4*, 348–349. Länk till kartan från 1715 återfinns här: <https://historiskakartor.lantmateriet.se/hk/viewer/share/Z39-86:6/4c4d535f5a33392d38363a36/lms2/LMS/%C3%85sele%20socken%20%C3%85sele%20nr%201-2/Geometrisk%20avm%C3%A4tning> (senast kontrollerad 26/12/23).

149 Hedin & Skoglund, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena 4*, 349–350.

150 Hedin & Skoglund, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena 4*, 349, not 1.

151 Hedin & Skoglund, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena 4*, 350, not 1.

152 SE/RA/ 5423 Ecklesiastika boställsutredningen, Vol. 52, s. 203–204, Riksarkivet, Stockholm.

Övriga uppgifter

Kartan från 1715 finns publicerad på lantmäteriets hemsida, på kartan anges intressant nog följande formulering ”Per Perssons skatteland möter” vad gäller ägoförhållandena på andra sidan älven.¹⁵³ Utredningen omnämner enligt ovan en skatteläggning med karta från 1805. I Åsele kyrkoarkivs lantmäteriförordningar från 1805 anges att Åsele prästjord utgörs av en donation av ett halvt lappskatteland:

Åsele kyrka och prestebord är enligt Donations Bref den 15 Januarii Ett tusende Sexhundra fyratioåtta [1648] grundade på ett halvt Lappland, hvars gränser efter uppgifter skall hafva varit, ifrån Råpunkten Stentufvan kallad, belägen överst [?] i Torvselet, följer Elfven efter till Qväll-åmynnet, därifrån till Innsjön Tjormaren, vidare till Vispsjöberget, samt Käringhällan, liggande i stora Elfven och så kallade Gaffselet. Går derifrån i flera brytningar till Herr Pehrs sten i Stamsjöelfven, vidare till Arvidsviken uti Sängsjön, dädan till Stenhedsberget och så vidare till förstnämnde ställe, Stentufvan. Denne rymden håller vid pass två kvadratmil.¹⁵⁴

Ovan nämnda halva skatteland har lyfts fram av Gudrun Norstedt, som anger uppgifter från Richard Gothe om tidiga prästbord. I Åsele hävdade vice pastorn Petrus Åsberg år 1739 enligt Gothes undersökning att prästbordet tillkommit 83 år tidigare.¹⁵⁵ Detta utgör samma uppgift som utredningen redovisar ovan.

I Jonas A. Nensens uppteckningar från 1800-talet anges även namnet på donatorn:

Enligt Drottning Xs [= Kristinas] förordnande skulle Prästen erhålla ett Lappland till Boställe: Lappmannen N. N. Görk, som var barnlös, skänkte halfva ÅsehleLandet till Prästbord: Man hade ernat bygga Kyrkan på Torfsehle måkken, men såvida den tillhörde Elgsjö Landet, och där var en Lapp som hade arfwinge, så anlades den vid Åsehle-stranden å en Renwall ...¹⁵⁶

Christer Westerdahl har i sin bok om sydsamer rekonstruerat lappskattelanden i Åsele lappmark och visat hur dessa i mitten av 1800-talet var försvunna. Skogssamer hade vid den tiden i stället ofta registrerat sig som nybyggare. Denna utveckling ska vi strax se exempel på i Sorsele i Lycksele lappmark.¹⁵⁷

153 <https://historiskakartor.lantmateriet.se/hk/viewer/share/Z39-86:6/4c4d535f5a33392d38363a36/lms2/LMS/%C3%85sele%20socken%20%C3%85sele%20nr%201-2/Geometrisk%20avm%C3%A4tning> (senast kontrollerad 260123).

154 SE/HLA/1010242 Åsele kyrkoarkiv. Handlingar ang. kyrkliga fastigheter och kyrklig jord 1. O II a/2, 1805–1899, s. 70–71, Riksarkivet Härnösand.

155 Norstedt, *Hur kyrkor och prästbord*, s. 838, 842; Richard Gothe, *Finnkolonisationen inom Ångermanland, Södra Lappmarken och Jämtland: kultur- och bebyggelsehistoriska undersökningar från 15-, 16- och 1700-talen*, Reprintuppl., Finnbygdens förl. & antikvariat, Mora, 1993 [1948], s. 149–150. Jfr Hultblad som utifrån Gothe hävdar att inrättandet av Åseles kyrkbord innebar att de ursprungliga skattlandets innehavare fördrevs. Hultblad, *Övergång från nomadism*, s. 104.

156 Jonas A. Nensen uppteckningar. R 649, s. 104:4, se: <https://janensen.ub.umu.se/sok/show.php?id=1032&search=pr%C3%A4stbord> (senast kontrollerad 260123)

157 Rumar, *Kampen om Hässjorna* s. 51; Westerdahl, *Sydsamer*, s. 89–90.

Utifrån ovanstående källor är det möjligt föreställa sig att Åsele prästbord tillkommit genom donation.¹⁵⁸

Lycksele församling

Uppgifter från boställsutredningen

I den statliga utredningen av Hedin och Skoglund antas efter det kungliga beslutet 1673 vad gäller uppkomst av bostället att det är ”Upptaget å odisponerad (ej avvittrad) kronojord”.¹⁵⁹ Dock är det i utredningsarkivet som vi ska se tydligt att egendomen utgörs av lappskatteland.

Utredningsarkiv

I utredningsarkivet finns inga kopierade dokument från kyrkoarkiv om boställets uppkomst. Orsaken var att sådant material enligt utredarna inte hittades där.¹⁶⁰ Däremot återfinns i utredningsarkivet avskrifter från andra källor med uppgifter om hur det gick till när den Skytteanska skolan etablerades i Lycksele 1632. Från utskottshandlingarna till 1760–1762 års riksdagar har utredarna noterat att lapplandet som ”af gammalt blivit prästbordet anslaget på vilket skolboställets ägor även vore belägna, kallades Södra Arvidsjaur”. Denna uppgift är dock märklig då begreppet utgjort beteckning för området i Malå. Från ett syneinstrument av skolbostället den 8/6 1867 har utredarna också noterat följande: ”Hvad gamla häfder utvisa är: att första präst kom hit till Lycksele år 1613 och 1632 flyttades skytteanska skolan ifrån Piteå hit till Lycksele, och då togos utan föregången syn alla i närheten belägna ägor till boställen både åt pastor och scholmästaren”.¹⁶¹ Ett syneinstrument var den handling som upprättades i samband med laga syn, det vill säga en besiktning av fastigheten.

Att prästbordet var anslaget av ett lappskatteland stärks av ett utdrag i utredningsarkivet ur ”Vesterbottens läns domb. Lycksele härads rätt. 1729–1736” från 14/1 1735. I detta utdrag återges att drängen Pär Eriksson ifrån Knaften hade gjort en ansökan om att få anrätta ett nybygge på norra sidan av Tannselet eller Umeå älv, en mil från kyrkan. Kyrkoherden i Lycksele Olof Grahn hävdade gentemot denna ansökan följande:

... Pär Eriksson så mycket mindre skal kunna tillåtas at sig nedsättia på det namngifna stället som alla de ägor han der under inkräckta will, hörer det Lappland till, hwilket Prästebordet anslagit är, hwarföre de ock under Prästebordet av ålder nyttiade blifwit, som ock framlidne Landzhöfdingen Högwählborne herr Hans Kruse den 20 januari år 1685 förklarar, det de ängesstycken hwilka af ålder under prästebordet lydt och lagat borde under prästebordet klanderlöst förblifwa.¹⁶²

158 Åsele prästbord finns kvar som Åsele 1:1 och omfattar om 1300 hektar. Prästbordet har reducerats från sin ursprungliga omfattning. Norstedt, *Hur kyrkor och prästbord*, s. 839.

159 Hedin & Skoglund, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena* 4, s. 457.

160 SE/RA/ 5423 Ecklesiastika boställsutredningen, Vol. 52, s. 1, Riksarkivet, Stockholm.

161 SE/RA/ 5423 Ecklesiastika boställsutredningen, Vol. 52, s. 77, Riksarkivet, Stockholm. Det anges att det är ur volym 62 i utskottshandlingarna till 1760–1762 års riksdagar som denna uppgift finns.

162 SE/RA/ 5423 Ecklesiastika boställsutredningen, Vol. 52, s. 7, Riksarkivet, Stockholm.

Övriga uppgifter

Uppgifterna om konflikten mellan kyrkoherde Graan och nybyggaren återges även i K.B. Wiklunds avskriftssamling i riksarkivet.¹⁶³

Lantmätare Jonas Gedda gjorde tillsammans med notarien Anders Holm år 1671 en resa genom Umeå lappmark vilket resulterade i en karta. Kartan har som tidigare angivits analyserats i en bok av Gudrun Norstedt. Prästbordets utbredning i Lycksele framgår på Geddas karta som ett lappskatteländ, även om det inte står något om hur området kom i kyrkans ägo.¹⁶⁴

Det finns även en geometrisk karta från 1726 på lantmäteriet över bostället Brattforsen, sedermera Bratten, där det framgår i beskrivningen att nybyggaren inte fick fiska i Öreälven utan tillåtelse av kyrkoherden, eftersom ”denne åbo sitter på ett lappland som hörer pastorn till”.¹⁶⁵

Uppgifter om hur lappskatteländet ursprungligen kommit i församlingens ägo saknas i utredningsarkivet och jag har som framgått ej hittat belysande information om förvärvsprocesser i övriga källor.¹⁶⁶ I sammanhanget vill jag dock påminna om den tidigare uppgiften från Gustaf Göthe om att de lokala samerna sökte undvika bli ansvariga för upprättande av ett nytt boställe i hopp om att prästen i stället skulle kunnat avlönas på annat sätt. Göthe anger också en komplicerad historia om hur lappskatteländet delades upp i två delar mellan skolmästare och präst under sent 1600-tal, och hur församlingen under tidig 1700-tal fick rätten till prästgårdarna.¹⁶⁷

Sorsele församling

Utredningen och dess arkiv¹⁶⁸

Sorsele församling bildades som annexförsamling till Lycksele församling 1674. Begreppet annexförsamling betecknar en mindre del av ett pastorat med egen kyrkobokföring som förestods av en kaplan, men med befrielse från vissa pålagor till moderförsamlingen.¹⁶⁹ Utredningen om ecklesiastika boställ- en återger ett mycket intressant dokument från Sorsele kyrkoarkiv. Enligt en i Sorsele församlings äldsta födelse- och dödbok intagen promemoria har Sorsele prästbord förut varit ett lappskatteländ, som vid församlingens bildan- de anslags till kaplansboställe:

163 SE/RA/760001, K.B. Wiklunds avskriftssamling. Avskrifter angående lappskatteländ, s. 818, Riksarkivet, Stockholm. Se Nordbergs källskriftssamling för avskrifter av brev ur riksregistraturet från Gustaf II Adolf 20/6 1631 och Kristina 5/11 1634 som stadgar om den Skytteanska skolans inrättande i Lycksele. Nordberg, *Källskrifter*, s. 85, 99–100.

164 Norstedt, *Lappskatteländan på Geddas karta*, s. 47.

165 Kartan finns digitalt att tillgå via följande länk: <https://historiskakartor.lantmateriet.se/hk/viewer/share/Z16-36:1/4c4d535f5a31362d33363a31/lms2/LMS/Lycksele%20socken%20Brattfors%20nr%201-2/Geometrisk%20avm%C3%A4tning> (senast kontrollerad 260123).

166 Lycksele prästbord, som avbildats på Geddas karta, var ursprungligen på 83 000 hektar. I nutid nu äger Svenska kyrkan 1200 hektar som fastigheten Lycksele 11:12. Norstedt, *Hur kyrkor och prästbord*, s. 838.

167 Göthe, *Om Umeå lappmarks svenska kolonisation*, s. 129, not 1, s. 333–336.

168 Då inget utmärkande finns i arkivet i relation till vad som redan nämns i utredningen sammanförs i följande redovisning där så behövs sammanställningen av utredning och utredningsarkiv.

169 Hedin & Skoglund, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena 4*, s. 400–401. Se begreppet annexförsamling i förvaltningshistorisk ordbok: <https://fho.sls.fi/uppslagsord/4731/annexforsamling/>

Promemoria ser. Ax 1762 i Sorsele församlings äldsta födelse- och dödbok

Sorsele prästebord har i förra tider varit ett lappland, och har lappmannen som skattat för landet, när kyrka byggdes, hetat Stark-Tomas och haft ibland annat sin kåte på norra udden av Kyrkoholmen. Vid mediet af kung Carl XI.es regering uti pastori lychselensis Olai Stephani Grans tid uppbyggdes på samma ställe, hvarest ännu kyrkan står, härstädes ett capell, såsom en stufva, med näfvertak och takved, och fordna lapplandet förordnades til capellans bord.¹⁷⁰

I kungliga befallningshavares skrivelse 29/1 1675 hävdas felaktigt att prästen var ”kommen på ett nytt boställe där ingen tillförene bott och bebyggt”.¹⁷¹ Lapps kattelandet ritades upp på en karta 1816. Bostället hade vid den tiden införts bland kronoegendomar i gällande jordebok.¹⁷²

Övriga uppgifter

Gudrun Norstedt har som påvisats tidigare studerat hur landshövding Johan Graan skickade ut lantmätaren Jonas Persson Gedda och notarien Anders Olofsson för att år 1671 kartlägga det som då fortfarande kallades Umeå lappmark och där också finna plats för en kyrka. Två år senare levererade Graan deras förslag om Jällesniönes som kyrkplats till Kungl. Majt. Samer krävde dock på tinget som hölls 1677 om att i stället få bygga kyrka på Sorseleholmen, där den lokala kyrkan är placerad alltsedan 1684.¹⁷³

Geddas karta anger ovanligt nog lapps kattelandet Svärdsavieso år 1671 innan det övertogs av kyrkan från sammen Stark-Thomas för Sorsele prästbord.¹⁷⁴

Norstedt informerar också om att Sorsele församlings förste klockare vid namn Hans Ersson tidigt verkar ha övertagit lapps kattelandet Olselelandet/Oulusjaur. Ersson började betala skatt för landet 1687 och står som ägare till landet enligt 1695 års ”jordebok”. Han anlade nybygget Stensund. Intressant i sammanhanget är att Hans Ersson verkar ha varit same och kan ha blivit nybyggare efter att ha övertagit lapps kattelandet.¹⁷⁵

170 Det nämns även att en kyrkohandbok skänkts av Karl XI till församlingen år 1694, som så bör ha varit nybildad. Hedin & Skoglund, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena* 4, 402. Dokumentet finns avskrivet även utredningsarkivet: SE/RA/ 5423 Ecklesiastika boställsutredningen, Vol. 53, s. 829, Riksarkivet, Stockholm

171 Hedin & Skoglund, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena* 4, s. 400

172 Hedin & Skoglund, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena* 4, s. 401

173 Norstedt, *Hur kyrkor och prästbord*, s. 829–830.

174 Norstedt, *Hur kyrkor och prästbord*, s. 840–841, Norstedt, *Lapps kattelanden på Geddas karta*, s. 47–49.

175 Norstedt, *Lapps kattelanden på Geddas karta*, s. 48, 161, not 2. Om Olselelandet/Oulusjaur, se s. 160–161.

Det anges inte något om köp eller donation i utredningen men i lantmäteriför-
rättningen 1816, som finns bevarad i Västerbottens läns landskontors arkiv,
beskrivs Sorsele prästbord som en donation.¹⁷⁶

För information om uppkomsten av Ammarnäs kapell, som ej dock hade bofast
präst med boställe, vill jag hänvisa till en särskild studie av kapellet skriven av
Gudrun Norstedt.¹⁷⁷

Tärna församling

Utredning och dess arkiv

Tärna kapell byggdes år 1744 och Tärna församling bildades år 1780.
Prästbordet hade besittningsrätt till två krononybyggen som betalats av
Lappmarkens ecklesiastikverk. Ett krononybygge innebar rätt att disponera
kronans mark för att skapa ett hemman.¹⁷⁸ Köpebrevet finns återgivet som
källa vilket visar att Anders Anderson i Laxnäs fick 1000 riksdaler som ersätt-
ning.¹⁷⁹ I utredningsarkivet finns ingen övrig information vad gäller ursprung-
liga ägarförhållanden.

Övriga uppgifter

Enligt Gudrun Norstedt var det missionären Anders Alenius som föreslog
bygga Tärna kyrka 1744. Hon specificerar att Tärna församling bildades
1780 ur Lycksele såsom kapellförsamling.¹⁸⁰ En kapellförsamling (alterna-
tivt begrepp: kapellag) ingick i ett pastorat med ett eget territoriellt område,
självständig kyrkbokföring, egen kyrka, styrelse och präst. Enligt 1686 års
kyrkolag krävdes tillstånd av länsstyrelse och stiftsstyrelse för att få bilda ett
kapellag. Invånarna i en kapellförsamling bekostade kapellet och avlönade
kaplanen eller kapellpredikanten men räknades fortfarande som medlemmar i
moderförsamlingen och var därför skyldiga att delta i avlöningen av moderförs-
samlingens präster samt i kostnaderna för dess kyrkliga byggnader.¹⁸¹

Vilhelmina församling

Utredning och dess arkiv

Inom Åsele pastorat bildades av direktionen för Lappmarkens ecklesiastikverk
1783 Volgsjö kapellförsamling som utbröts till eget gäll genom kungligt brev
20/5 1812. Församlingen erhöll namnet Vilhelmina via kungligt brev 1804. I en
undersökning för att utröna lämpligaste platsen för en kapellinrättning i Åsele
fjällbygd föreslogs till boställe ett av nybyggaren Daniel Danielsson från 1776

176 SE/HLA/I030006 Västerbottens läns landskontors arkiv, Utlags- och resolutionskoncept,
A II a/74, 1856, s. 436–443, se särskilt s. 436–437. Riksarkivet, Härnösand. (finns även tillgängligt
digitalt: https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/A0027375_00001#?c=&m=&s=&cv=&x_ywh=-495%2C-191%2C5003%2C2755, senast kontrollerat 260123, observera jag refererar till
originalpaginering i arkiv och ej till den digitala sidhänvisningen). Svärdsavieso omfattade 24 400
hektar. Idag äger kyrkan 1000 hektar inom fastigheten Sorsele 1:1. Norstedt, *Hur kyrkor och
prästbord*, s. 842.

177 Gudrun Norstedt *Ammarnäs kyrkstad – Lapplands* [Elektronisk resurs], Länsstyrelsen i
Västerbottens län, 2012, https://catalog.lansstyrelsen.se/store/34/resource/2012__1

178 Hedin & Skoglund, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena* 4, s. 460.

179 Hedin & Skoglund, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena* 4, s. 394.

180 Norstedt, *Hur kyrkor och prästbord*, s. 826; *Sveriges församlingar genom tiderna*, 1989, s. 408.

181 Se ordet "kapellförsamling" i förvaltningshistorisk ordbok, tillgänglig via: <https://fho.sls.fi/uppslagsord/5097/kapellforsamling/>

upptaget nybygge, vilket denne gick med på i utbyte mot hälften av en nyodling inom Åsele prästbord.¹⁸²

Lappmarkens ecklesiastikverks skrivelse till kunglig befattningshavare i Västerbottens län 26/4 1783 angående bostället på Daniel Danielssons nybygge finns återgiven som källa. Samerna krävdes på hälften av den summa de svenska nybyggarna skulle "contribuera" till det nya kapellet.¹⁸³ I utredningsarkivet återfinns inte något dokument som belyser de ursprungliga ägandeförhållandena ytterligare.

Övriga uppgifter

På äldre samisk samlingsplats byggdes ett kapell i Fatmomakke under 1780-talet, 12 mil nordväst om Vilhelmina. Bakgrunden var att Åseleprästen Per Rådström år 1780 reste till fjälls för att möta samerna vid övre änden av Ransarsjön. Han fick där höra talas om samernas önskemål om att uppföra ett kapell på en lämplig plats. Den angivna platsen var Fatmomakke. 1781 uppfördes de första kyrkobyggnaderna i Fatmomakke, i form av två rymliga kåtor och ett stort skjul på stolpar för gudstjänster. Här byggdes en samisk kyrkstad, vilket var unikt. Då kyrkan enbart användes vid enstaka tillfällen i relation till de samiska förflyttningsmönstren var det inte nödvändigt med bofast präst med eget boställe på platsen. En ny kyrka byggdes bara tio år efter det att den första uppfördes. Även denna blev med tiden för trång och omodern och den nuvarande kyrkan började byggas 1881 och stod färdig 1884. I Dikanäs drygt sju mil nordväst om Vilhelmina finns en träkyrka som invigdes år 1833. Enligt ett kungligt brev från 1901 skulle den extra ordinarie kapellpredikanten för fjälltrakterna ha bostad vid kapellet i Dikanäs. Tidigare sköttes gudstjänsterna av tillresande präst inom pastoratet.¹⁸⁴

I början av 1900-talet fanns det som tidigare redovisats i denna rapport planer om att ersätta Fatmomakke kyrkplats. Mark avsattes därför för detta ändamål 1917 i samband med den avvitrering som då pågick i lappmarkerna. Ungefär 130 hektar avsattes till kyrkstad, kyrktomt, prästgårdstomt och husbehovsskog för kapellprästen inom byn Stornäs samt ungefär 100 hektar för samma ändamål i byn Dorris. Ingenting nämns dock enligt Gudrun Norstedt i detta sammanhang om intrång i befintliga lapps katteland. Det byggdes aldrig några kyrkor i Stornäs eller Dorris. Däremot byggdes kyrka i Saxnäs. Fatmomakke fick dessutom fortsätta existera som en levande kyrkby. Fortfarande äger dock Svenska kyrkan vilket tidigare delvis nämnts mark i både Stornäs och Dorris, men varken i Fatmomakke eller Saxnäs.¹⁸⁵

Dorotea församling

Utredning och arkiv

Församlingen bildades 1795 som kapellförsamling ur Åsele men blev ett eget pastorat redan 1799.¹⁸⁶ I utredning och i utredningsarkivet finns källuppgifter återgivna om att nybyggaren Johan Nilsson i Bergvattnet i Åsele lappmark

¹⁸² Hedin & Skoglund, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena* 4, 363–364.

¹⁸³ Hedin & Skoglund, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena* 4, 366–367.

¹⁸⁴ Pettersson, Olof Petter, *Gamla byar i Vilhelmina II Fjälltrakterna och Vojmsjötrakten*, Generalstabens litografiska anstalts förlag, Stockholm, 1944, s. 281–286; Hedin & Skoglund, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena*, XVII, 363, not 2.

¹⁸⁵ Norstedt, *Hur kyrkor och prästbord*, s. 847.

¹⁸⁶ *Sveriges församlingar genom tiderna*, s. 78.

i mars 1799 upplätit en åttondels mantal av ett krononybygge för en kapellpredikant. Johan Nilsson var villig att upplåta hälften av sin mark för kyrkan om han erhöll skattefrihet på den andra delen.¹⁸⁷ För kategorin övriga uppgifter, se längre ned under Örträsk församling.

Fredrika församling

Utredning och arkiv

Sedan kapellpredikant förordnats genom beslut i Härnösands domkapitel 1797 förvärvade kapellpredikanten Jonas Ångman och kapellförsamlingen den 10/9 1797 av åbon Erik Eriksson den yngre besittningsrätten till ett krononybygge i Viska by att användas till boställe åt kapellpredikanten mot köpesumma av 277 riksdaler, 37 skillingar och 4 runstycken banko.¹⁸⁸ För kategorin övriga uppgifter, se längre ned under Örträsk församling.

Stensele församling

Utredning och arkiv

Inom Lycksele pastorat bildades på grundval av kanslistyrelsens brev till domkapitlet i Härnösand 17/3 1815 Stensele kapellag, som blev eget pastorat genom kungligt brev 3/19 1823. Kapellaget köpte en tredjedel av besittningsrätten till Stensele nybygge.¹⁸⁹ För kategorin övriga uppgifter, se längre ned under Örträsk församling.

Örträsk församling

Utredning och arkiv

Genom anslag från Lappmarkens ecklesiastikverk säkrades medel för inköp av boställe till kapellpredikant. Besittningsrätt till del av ett kronohemman köptes för detta ändamål 1848.¹⁹⁰

År 1849 överlät ett antal åbor tillsammans åtta tunnland på Kråkåsen söder om Örträsksjön till bostället, som saknade tillräcklig åkermark.¹⁹¹ Begreppet åbo betecknar som tidigare angivits en arrendator med besittningsrätt till ett hemman som egentligen ägs av exempelvis stat, adel eller kyrka.

I utredningen återges även ett köpekontrakt för inköp av fastighet till bostället av en bonde. Dokumentet visar att kyrkoherden upprättat byteskontrakt med bonden, den andra ägaren av samma hemman fick i stället ersättning.¹⁹²

---

187 Hedin & Skoglund, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena 4*, 355, 358–359, SE/RA/ 5423 Ecklesiastika boställsutredningen, Vol. 52, s. 289, Riksarkivet, Stockholm. Se också Norstedt, *Hur kyrkor och prästbord*, s. 836.

188 Hedin & Skoglund, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena 4*, 344, 457, dokumentet finns återgivet som källa på s. 347. I utredningsarkivet finns även en avskrift av Västerbottens kunglige befattningshavares beslut 27/9 1797 om villkor för bytet. SE/RA/ 5423 Ecklesiastika boställsutredningen, Vol. 52, s. 194, Riksarkivet, Stockholm. *Sveriges församlingar genom tiderna*, 1989, s. 103–104.

189 Hedin & Skoglund, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena 4*, 459. Dokumentet i form av kunglig befattningshavares beslut om utbrytning av krononybygge till kapellpredikantsboställe 2/10 1817 finns på s. 387–388.

190 Hedin & Skoglund, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena 4*, s. 335, 457.

191 Hedin & Skoglund, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena 4*, s. 336.

192 Hedin & Skoglund, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena 4*, s. 340–341.

Övriga uppgifter

Det är viktigt i sammanhanget att notera att Vilhelmina, Fredrika och Dorotea utgjorde nybyggarmiljö, vilket avslöjas av hur den kyrkliga marken förvärvats.¹⁹³

Piteå lappmark

Det har tidigare nämnts i den historiska översikten i del två att en av Lapplands två äldsta kyrkliga byggnationer utgjordes av ett kapell i Arvidsjaur i Piteå lappmark.¹⁹⁴ Som tidigare nämnts verkar ingen dokumentation om lokaliseringen av denna byggnad vara bevarad.¹⁹⁵

Som redan angivits hävdade Karl IX att Umeå och Piteå lappmarker borde ha en gemensam kyrkplats. Samer klagade på de orimliga avstånd detta skulle innebära, och det slutade, vilket redovisats, med att samerna från Umeå lappmark och fjällsamerna i Piteå lappmark byggde kyrkan i Lycksele. Som del av motsvarande process byggde samerna från Semisjaur, Lokteå och Arvidsjaur lappbyar i Piteå lappmark vilket tidigare också nämnts en ny kyrka i Arvidsjaur, där det alltså redan tidigare byggts ett äldre kapell.¹⁹⁶

I september 1640 avsände förmyndarregeringen som tidigare redovisats ett brev enligt vilket församlingar med egna prästbord skulle anläggas i Arvidsjaur, Arjeplog, Silbojokk och Nasafjäll. Landshövding Frans Crusebjörn gav år 1645 lappfogden i uppdrag att uppföra kyrka i Avaviken och kapell i Gråträsk.¹⁹⁷

De nya kyrkornas predikanter blev kyrkoherdar, som samtidigt blev de första nybyggarna i Lappland.¹⁹⁸ När det gäller kyrkorna i Arjeplog, Avaviken och Gråträsk placerade staten ut kyrkorna utifrån gruvdriftens behov i Nasafjäll. Bergmästare Hans Filip Lybecker skrev till drottning Kristina 1640 om en ny kyrk- och marknadsplats i Arjeplog.¹⁹⁹ Kyrkan för gruvdriftens folk hade byggts i Silbojokk i den västligaste delen av Piteå lappmark i början av 1640-talet, den brändes dock ner av dansk-norska styrkor 1659.²⁰⁰

Silbojokk förenades med Arjeplog 1734 och boställsutredningen behandlar Arvidsjaur och Arjeplogs församlingar, vilka bildade pastorat i samband med regeringsbeslutet 1673. Även om Arvidsjaur kyrka byggdes redan under tidigt 1600-tal som resultat av Karl IXs etableringsförsök så framträder en så stark likhet i anläggandet av prästbord i Arvidsjaur och Arjeplog i samband med beslutet 1640 att dessa parallella boställsetableringar enklast behandlas under gemensam rubrik. Från Arvidsjaur pastorat bröts Malå kapellförsamling ut till eget gäll 1880, vilken också kort kommer behandlas.²⁰¹

193 Norstedt, *Hur kyrkor och prästbord*, s. 825, 836.

194 Norstedt, *Hur kyrkor och prästbord*, s. 826.

195 Norstedt, *Hur kyrkor och prästbord*, s. 826.

196 Norstedt, *Hur kyrkor och prästbord*, s. 832.

197 Norstedt, *Hur kyrkor och prästbord*, s. 829.

198 Göthe, *Om Umeå lappmarks svenska kolonisation*, s. 85–86; Erik Bylund, *Koloniseringen av Piteå lappmark t.o.m. år 1867*. Almqvist & Wiksell, Diss. Uppsala: Univ., Uppsala, 1956, s. 89.

199 Norstedt, *Hur kyrkor och prästbord*, s. 829.

200 Norstedt, *Hur kyrkor och prästbord*, s. 834.

201 Hedin & Skoglund, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena 4*, 368–373.

Arvidsjaur och Arjeplogs församlingar

Boställsutredning

Vad gäller prästbordens uppkomst har utredningen inte några resultat att redovisa. Lite lakoniskt formuleras i utredningen i en tabell följande antagande för båda församlingars prästbord: ”Upptaget å odisponerad (ej avvitttrad) kronojord”.²⁰² En mer utförlig sammanfattning vad gäller Arvidsjaur formuleras dock i en not på följande sätt:

Genom ovanberörda på 1640-talet utfärdade kungl. brev förordnades, att vid Arvidsjaur skulle inrättas ett prästbol, varvid ’gode och duglige huus måge opsättias’. Huruvida prästbordets ägor därtill formligen insynats, har icke kunnat utrönas ... Andra handlingar, som utvisade de lägenheter som vid prästbordets anläggning eller sedermera blivit därtill anslagna, kunde vid 1810 års förrättning icke åstadkommas än ett Arvidsjaursk häradsrätts protokollsutdrag 21/1 1735 angående gränserna kring prästbordets utmark, sådana de då av församlingen godkännts. Av den förrättningen kom fram att nybyggesanläggningar knaprat in på ängsmyrar och sjöfoder som ursprungligen tillhörde bostället.²⁰³

”Arvidsjaursk lappmarks prästebol” avritades på en karta år 1810 för kommande skattläggning och avgränsning gentemot kronoallmänning och krononybyggen.²⁰⁴ För Arjeplog står som för Arvidsjaur: ”Huruvida prästbordets ägor därtill formligen insynats, har icke kunnat utrönas, men torde prästen i allt fall av odisponerad kronojord fått sig anvisad vissa lägenheter till boställe.”²⁰⁵

Utredningen redovisar information i övrigt om regeringsbeslutet 1640. Dessa och fler officiella dokument vad gäller församlingsbildningarna i Piteå lappmark återfinns också i tryckt form i Erik Nordbergs stora publikation av källor som jag ska återkomma till.²⁰⁶

Boställsutredningens arkiv

I utredningens arkiv finns avskrifter av regeringsbrev ur riksregistraturen. Drottning Kristina ger i det öppna brevet 1640 landshövdingen uppdrag till etablering av prästbord i de nya församlingarna och att ombesörja kyrkbygge. Det beslutas i samma brev att de nya prästerna bör vara bofasta i de nya församlingarna, vilket ju prästborden skulle möjliggöra. Samtidigt beslutas om att de nya prästerna bör få erhålla tionde av socknarna i Skellefteå och Piteå, vilket innebar en fortsättning på det bruk som samerna var vana vid och som tidigare fungerat genom att tillresande präster hade avlöning inom de stora kustförsamlingarna. Landshövding, befallningshavare och fogdar uppmanas att se till att prästerna får sin del av dessa tionden, vilka för Arvidsjaursk del motsvarade 20 tunnor säd och 20 silvermynt och för Arjeplog 36 tunnor säd och 40 silvermynt. I brev krävs även tionde av de lokala samerna, även om det

202 Hedin & Skoglund, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena 4*, s. 459.

203 Hedin & Skoglund, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena 4*, s. 368–369, not 6.

204 Hedin & Skoglund, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena 4*, s. 368–369. Utredningen 1810 finns avskriven efter originalet i kyrkans arkiv i utredningsarkivet: SE/RA/ 5423 Ecklesiastika boställsutredningen, Vol. 52, s. 436–444.

205 Hedin & Skoglund, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena 4*, s. 381–382, not 5.

206 Hedin & Skoglund, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena 4*, s. 368–369, 381–382, Nordberg, *Källskrifter*, s. 151–248.

är tydligt att de gamla kustsocknarnas bidrag var avgörande för att en präst skulle kunna överleva på de nya prästboställena i inlandet.²⁰⁷

Övriga uppgifter

Utredningen ger alltså inga besked om ursprungliga ägoförhållanden. Senare forskning har ej heller kommit med något belysande. Erik Bylunds avhandling om kolonisationen av Piteå lappmark lyfter exempelvis fram hur de kyrkliga boställena påverkat kolonisationen, men visar inga resultat vad gäller boställenas uppkomst.²⁰⁸

Erik Nordberg kommer likt boställsutredningen utifrån dokument som är avskrivna från häradsrättens dombok i Västerbottens län fram till att det saknas uppgifter om prästbordets uppkomst när Arjeplogs prästgård byggdes 1641. Han hänvisar i stället till anteckningar från tinget 31/1 1691 om att allmogen, det vill säga Arjeplogs samer, hade plikt enligt lagen att försörja själavårdaren med sju laga hus på prästgården, de som inte svarade upp mot detta skulle stå till svars vid kommande ting.²⁰⁹

Vad gäller uppkomst av skolbord i Arjeplog under 1700-talet har jag ovan redovisat Gudrun Norstedts intressanta forskningsfynd som publicerades i vitboken. För detaljerad information om skolbordets senare öden hänvisas till Erik Nordbergs skrift *Arjeplogs lappskola*.²¹⁰ Skolborden i Arjeplog, Gällivare och Jukkasjärvi ansågs av staten under det tidiga 1900-talet tillhöra kronan med följd att de ansågs kunna säljas inför införande av så kallade nomadskolor.²¹¹

Petrus Laestadius antar i sin publicerade resejournal från 1833 att pastorn i Arjeplog bör ha fått sig ett lappland anslaget i linje med hur han antog att alla andra prästbord i lappmarken hade kommit till.²¹²

På Arjeplogs kyrkoplats har af ålder pastor ensam varit boende. Honom lär ett Lappland hafva blivit anslaget till ett slags boställe, hvilket torde vara förhållandet med alla gamla prestebord i Lappmarken.²¹³

207 SE/RA/ 5423 Ecklesiastika boställsutredningen, Vol. 52, för avskrift av öppet brev för den predikant som blir förordad till Arvidsjaur 26/9 1640, se s. 430–432. För särskilt brev om Arjeplog 26/9 1640 och 26/4 1646, se s. 529–534 och för det övergripande brevet vad gäller fyra kyrkors byggande i Piteå lappmark från 24/9 1640, se s. 522–528. För brev till ärkebiskopen om nya präster till tjänsterna 29/9 1640, se s. 535–537.

208 Bylund, *Koloniseringen av Piteå lappmark*, s. 88–91.

209 Kyrkoherde Erik Nordbergs arkiv. Arjeplogs socken. Prästbord och prästgårdar, s. 5–6. (https://digital.ub.umu.se/resolve?urn=urn:eno_000085:0004, kontrollerad 26/12/23).

210 Erik Nordberg, *Arjeplogs lappskola. Anteckningar*, Fören. för svensk undervisningshistoria, Stockholm, 1955, s. 161–176.

211 Kungl. Maj:t:s proposition 65, 1937, s. 1.

212 Petrus Læstadius, *Petrus Læstadius journaler. Faksimiletext och kommentar. 2 Fortsättning av journalen öfver missions-resor i Lappmarken innefattande åren 1828–1832*, Skytteanska samf., Umeå, 1977 [1833], s. 265. Arjeplogs prästbord 2:1 omfattar idag 1200 hektar. Norstedt, *Hur kyrkor och prästbord*, s. 839.

213 Læstadius, *Petrus Læstadius journaler. Faksimiletext och kommentar. 2 Fortsättning av journalen*, s. 265; Norstedt, *Hur kyrkor och prästbord*, s. 844.

Malå församling

Boställsutredning

I april 1848 beviljade domkapitlet i Härnösand bygge av ett kapell i Malå by inom Arvidsjaurs pastorat. Rikets ständer beviljade under riksdagen 1859–1860 lönebidrag till kapellpredikanten. Malå bildades som kapellförsamling 1862.²¹⁴

Utredningsarkiv

I utredningsarkivet finns en kopia på upplåtelse och avstående från kronohemman mot ersättning som grund för prästbordet i Malå.²¹⁵

Luleå lappmark

Jokkmokk och Kvikkjokks församlingar

Utredning

Karl IX:s man Daniel Tordsson Hjort lyssnade antagligen på samernas åsikter om var en kyrka skulle placeras i Luleå lappmark.²¹⁶ I början av 1600-talet byggdes därför en kyrka samt prästgård i Jokkmokks lappby. Jokkmokk utgjorde i linje med Karl IXs planer kyrka i eget pastorat fram till 1617, då församlingen återgick till Luleå pastorat. En särskild präst för Jokkmokk installerades först på 1640-talet. Som följd av det kungliga brevet om nya socknars inrättande i lappmarken 1673 avskildes Jokkmokk till att bli ett eget pastorat. Sedan silvermalmsbrytning påbörjats i Kiedkevare och Alkevare samt att hyttan vid Kvikkjokk år 1661 byggts ut anställdes där en brukspredikant avlönad med bergsverksmedel. Kvikkjokk ingick i Jokkmokks pastorat under 1700-talet.²¹⁷ Utredningstexten konstaterar det saknas dokument om prästbordets uppkomst. Det anges dock i utredningen utifrån uppgifter från Jokkmokks häradsrätts dombok 9/2 1786 att prästbordets gränser i Jokkmokk är angivna efter gamla ”härmelser”, det vill säga historier och berättelser.²¹⁸

Utredningsarkiv

I utredningens arkiv återfinns anteckningar ur 1825 års jordebok där det konstateras att ursprunget till prästborden i Jokkmokk och Kvikkjokk är okända.²¹⁹ Där återges även Bergskollegiets underdåniga skrivelse 18/2 1693 där det föreslogs att kyrkoherden skulle förflyttas till Kvikkjokk, och att prästen där skulle njuta de villkor uti äng och fiskeri som honom där kunna ”tillsås”.²²⁰ Ur riksregistraturen finns i arkivet även ett regeringsbrev nedtecknat från 30/11 1703 om att kyrkoherden får bo i lokaler som byggts upp för det silverbruk som då skulle läggas ner.²²¹

Övriga uppgifter

Att prästbordets gränser i Jokkmokk är angivna efter gamla ”härmelser” tyder enligt Filip Hultblad på att det bör handla om ett ursprungligt lappskatteländ.

214 Hedin & Skoglund, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena 4*, s. 371.

215 SE/RA/ 5423 *Ecklesiastika boställsutredningen*, Vol. 52, s. 512–513.

216 Norstedt, *Hur kyrkor och prästbord*, s. 832.

217 Hedin & Skoglund, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena 4*, s. 403.

218 Hedin & Skoglund, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena 4*, s. 404, not 3.

219 SE/RA/ 5423 *Ecklesiastika boställsutredningen*, Vol. 53, s. 842.

220 SE/RA/ 5423 *Ecklesiastika boställsutredningen*, Vol. 53, s. 929.

221 SE/RA/ 5423 *Ecklesiastika boställsutredningen*, Vol. 53, s. 847.

Hultblad informerar även om att fiskrättigheterna i sjön Vaikijaure tillhörde prästbordet.²²²

Gällivare församling

Boställsutredning och arkiv

Utredningen anger att ständerna vid 1738 års riksdag anslog medel till bygande av kyrka för Kaitums lappby i Jokkmokks pastorat. Sedan det bestämts att kyrkan skulle byggas i Gällivare, förordnade direktionen för Lappmarkens ecklesiastikverk 11/10 1742 att den berörda delen av Jokkmokks pastorat skulle utbrytas till ett eget gäll. Kyrkoherde Pehr Högström gjorde senare framställning hos direktionen över Lappmarkens ecklesiastikverk 1747 om att en viss trakt omkring prästgården borde avsättas till pastorn till boskaps och renbete samt fiskevatten, vedbrand och ängsmark, som framåt i tiden kunde nyttjas ... ”särdeles som ingen å samma ort till nybyggare vederbörligen sig anmält”. Kyrka och prästgård byggdes av medel från fonden för lappmarkens ecklesiastikverk.²²³

Direktionen för lappmarkens ecklesiastikverk anmodade i december år 1747 konungens befallningshavare att förordna lantmätare att till prästbord avsätta vissa ägor. Enligt ett kungligt brev hade rikets ständer 1762 hos Kungl. Maj:t. anmält behovet av att till varje boställe i lappmarken anslå vissa och avskilda ägor till ett helt hemman efter ortens skattläggningsmetod.²²⁴

År 1764 förrättades av lantmätaren Olof Brunnus enligt det kungliga brevet från 1762 en uppmätning utifrån lantmätaren Esaias Hackzell år 1755 upprättade karta (som enligt utredarna fanns på lantmaterikontoret i Luleå) och som visade de olika boställenas fördelning: kyrkoherde-, lappskolmästar- och länsmansboställena.²²⁵

Utredarnas standardformulering: ”... avsatt till kyrkoherdeboställe av odisponerad (ej avviträdd) kronojord.” används om uppkomsten av prästbordet i Gällivare. Här nämns inget om skatteland och samiskt markäggande.²²⁶ Samiska ägorättigheter lyser med sin frånvaro.²²⁷

Övriga uppgifter

I Peter Skölds studie om samisk bosättning i Gällivare är det tydligt att det fanns lappskatteland i det som blev Gällivare socken. Det går dock tyvärr

222 Hultblad, *Övergång från nomadism*, s. 104, 118, 323. Om prästhemman i Jokkmokk och Kvikkjokk, se 161. Jokkmokks präst- och skolbord omfattade ursprungligen 16 000 hektar – och omfattar idag 1500 hektar, det mesta söder om tätorten i form av Jokkmokks prästbord 1:1 och 1:4. Norstedt, *Hur kyrkor och prästbord*, s. 839.

223 Hedin & Skoglund, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena 4*, s. 414, se där också not 3; SE/RA/ 5423 *Ecklesiastika boställsutredningen*, Vol. 53, s. 963.

224 Hedin & Skoglund, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena 4*, s. 414, not 4.

225 Hedin & Skoglund, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena 4*, s. 414–415.

Se kartan från 1764: <https://historiskakartor.lantmateriet.se/hk/viewer/share/25-g%C3%A4j-4/476c6b9659924042b914b8b18287268e/lm25/REG/25-g%C3%A4j-4/%C3%84gom%C3%A4tning>

Esaias Hackzells geografiska karta från 1755 återfinns här: <https://historiskakartor.lantmateriet.se/hk/viewer/share/%C3%857-21:1/4c4d535fc5372d32313a31/lms2/LMS/G%C3%A4llivare%20socken%20G%C3%A4llivare%20nr%201-25/%C3%85keravm%C3%A4tning> (senast kontrollerad 260123)

226 Hedin & Skoglund, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena 4*, s. 461.

227 SE/RA/ 5423 *Ecklesiastika boställsutredningen*, Vol. 53, s. 963.

inte att utifrån denna studie att identifiera något lappskatteland där kyrkan placerats.²²⁸

I utgåvan av kyrkoherde Pehr Högströms så kallade missionsförrättningar som ägde rum under 1740-talet, och som var grundläggande inför kyrkobygget i Gällivare, nämns inte heller något om samiskt markägarande. Däremot återges detaljer som påverkade hur kyrkolokalisering kunde ske i förhållandet till samiska intressen:

Imedlerti fortforo wi hwar dag med at resa by emellan, til des wi möttes på det nämnde stället Skärtorsdags-aftonen, som var den 11 Martii. Emedan häromkring på flera mil ej fans minsta hus, begåfwö wi oss söder om berget och låto Lapparna på det, som wi tyckte bequämt ställe göra up för oss en stock-eld, samt upresa en ris-koja, hwaruti wi öfwer nätterne hade vårt tilhåll. Wi höllo derstädes alla dagar Gudstienst och underwiste eftermiddagarna folket, som nog talrikt kommit tilsammans och hade sina stockeldar omkring vår, om Christendomens grundsanningar: och blef denna heden, som war belägen några stenkast ifrån det stället hwarest kyrka och prestegård blef sedermera anlagd, kallad, uppå deras språk, messokiällas, eller Mässa-heden, emedan Gudstienst e denna nya församling aldrig först der blifwit hållen.²²⁹

Carl Fredrik Hallencreutz menar som redaktör för utgåvan att Högströms val av gudstjänst- och kyrkplats i Gällivare styrdes av samiska önskemål. Mässogielas låg inom ett spänningsfält mellan två traditionella samiska kultplatser, dels Stuuramus Passe, söder om Dundret och dels en kultplats som Högström anger ligga i närheten av nybygget Käppovuoma på väg mot Sautsjärv.²³⁰

KB Wiklunds avskriftssamling tyder på att det kyrkliga bostället i Gällivare ingick i en ordning av skatteland. Kyrkoherden Johan Björkman anhöll år 1783 om att få nyttja sjöarna Čavččasjávri (Tjottjas träsk), Čáigas (Sejka), Sarvvisjávri (Sarwesjerf/Storsjön), Guvččesjávri och Bávgejávri för fiske tillsammans med den som var innehavare av det skatteland där sjöarna låg, samen Olof Olofsson Pissi. Häradsrätten konstaterade att Olof Olofsson Pissi förfogade över relativt mycket fiskevatten medan prästbordet hade underskott på fiskemöjligheter. Häradsrätten kom fram till att det var rimligt att innehavaren av Gällivare prästbord skulle få rätt att fiska i lag med Olof Olofsson Pissi i alla fiskevatten som hörde till dennes skatteland. Villkoret var dock att Olof inte fick tillfogas minsta intrång i form av renbete, djur- och fågelfångst med mera på sina marker. Prästbordsinnehavaren skulle dessutom erlägga halva lappskatten för rätten att få fiska på Olof Olofssons Pissis lappskatteland.²³¹

Det kan dock här konkluderas att uppgifter om hur lappskatteländen ursprungligen kommit i församlingens ägo saknas.

228 Peter Sköld, *Samisk bosättning i Gällivare 1550–1750*, Center för arktisk kulturforskning, Umeå univ., Umeå, 1992, se särskilt s. 34, 37.

229 Pehr Högström, *Pehr Högströms Missionsförrättningar och övriga bidrag till samisk kyrkohistoria*, Svenska institutet för missionsforskning, Uppsala, 1990, s. 48–49.

230 Högström, *Pehr Högströms Missionsförrättningar*, 60–61; . Norstedt, *Hur kyrkor och prästbord*, s. 828.

231 Gällivare häradsrätt 18 februari 1783. Gällivare tingslags häradsrätts arkiv (BD) Ala:2 (1775–1789). Riksarkivet Härnösand.

Torneå lappmarker

Det har tidigare nämnts att en av Lapplands två äldsta kyrkliga byggnationer utgjordes av kapellet i Rounala i Torneå lappmark.²³² Tillförlitlig dokumentation om hur byggnaden kom till saknas dock som sagt.²³³

Jukkasjärvi församling

Utredning

I Torneå lappmark byggdes i början av 1600-talet enligt Karl IXs program två så kallade lappkyrkor, den ena vid Jukkasjärvi och den andra vid Enontekis.²³⁴

Självården i Torneå lappmark ombesörjdes av prästerskapet i Torneå pastorat till 1675, då lappmarken på grund av det kungliga brevet 27/9 1673 avskildes till ett eget pastorat med kyrkoherde i Jukkasjärvi och komminister vid Enontekis. Enontekis bildade annexförsamling åt Jukkasjärvi till 1748, men blev enligt kungligt beslut 1747 ett eget gäll. Sedan ny kyrka byggts i Vittangi by under 1840-talet flyttades kyrkoherdens bostad från Jukkasjärvi by till Vittangi vilket också innebar att prästbostället såldes på auktion och inköptes av bonden Olof Hansson. Utifrån ett kungligt brev 8/11 1912 flyttades kyrkoherdens bostad till Kiruna gruvsamhälle, där kyrka uppfördes på bekostnad av LKAB.²³⁵

De Thulinska utredarna anger att det inte har kunnat utrönas om hur boställets ägor i Jukkasjärvi uppförts när fastboende präst tillsatts efter 1673. I utredningen nämns att kammarkollegium och statskontor anförde följande i samband med försäljning av bostället:

Uti 1825 års jordebok för norra lappmarksfögderiet, den första, hvari för Jukkasjerfvi socken upptages något prestebord, förekommer under titel "oskattlagde krononybyggen" Kyrkobyn n:o 10 såsom prestebohl, utan mantal och ränta, med anteckning att vara skattefri, men någon underrättelse när eller på hvad sätt detsamma tillkommit har icke kunnat erhållas.²³⁶

Den 16:e punkten i lappmarksreglementet av 1749 innebar ju som tidigare behandlats att prästerna i lappmarkspastoraten borde till boställe förses med områden av kronans därtill lämpligen belägna mark. Statskontoret och kammarkollegiet anförde enligt utredningen utifrån denna bestämmelse att bostället i Jukkasjärvi skulle säljas för att finansiera och stycka av nytt boställe i Vittangi 1849.²³⁷ Utredningen visar också hur krononybyggen som hamnat i ödesmål tillfördes bostället.²³⁸ Dokument om försäljning och inköp av mark i Vittangi 1850 redovisas också.²³⁹

²³² Norstedt, *Hur kyrkor och prästbord*, s. 826

²³³ Norstedt, *Hur kyrkor och prästbord*, s. 826

²³⁴ Hedin & Skoglund, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena 4*, s. 424.

²³⁵ Hedin & Skoglund, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena 4*, s. 424–425; Tawe, *Jukkasjärvi kyrka och bygd 350 år*, s. 61–62.

²³⁶ Hedin & Skoglund, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena 4*, s. 425, not 4.

²³⁷ Hedin & Skoglund, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena 4*, s. 426.

²³⁸ Hedin & Skoglund, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena 4*, s. 427.

²³⁹ Hedin & Skoglund, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena 4*, s. 432–438.

Utredningens arkiv

Ur kommitténs arkiv kan noteras en avskrift av en skrivelse från 30/11 1776 bland Lappmarkens Ecclesiastikverks koncepter där det på grund av ett nytt intresse för ”kolfång” inför byggande av masugn uppmanas att präst- och skolborden måste få fixerade ägor, vilket regeringen hade förordnat om redan 1762. Motivet var att förhindra en framtida ägotvist.²⁴⁰

Övriga uppgifter

Gudrun Norstedt bidrar med mer detaljerade perspektiv på kyrkobyggandet i Enontekis och Jukkasjärvi. Karl IX beslutade om att en kyrka skulle byggas i Enontekis i Torneå lappmark 1604 med placering i Markkina strax nordväst om Karesuando på nuvarande finska sidan av gränsälven. Samerna i lappmarkens två största lappbyar, Tingevara och Siggevara, protesterade med argument om att detta var för dyr lösning och att kyrkan geografiskt hamnade alltför långt bort, exempelvis vad gäller att frakta de döda under sommaren. Kungen lovade stå för finansieringen av kyrkbygget men var kompromisslös vad gäller placeringen. Karl IX godkände dock 1606 samernas begäran om att få bygga en kyrka mer närliggande vid Simojärvi, som senare skulle kallas Jukkasjärvi.²⁴¹ Curt Persson lyfter fram att ingen präst blev fast boende i Jukkasjärvi förrän under senare delen av 1600-talet, då Jukkasjärvi bildade egen församling med tillhörande boställe.²⁴²

Jukkasjärvi kyrka blev enligt uppgift färdigbyggd sommaren 1607. Det finns även uppgift om att samerna själva betalade för en reparation av kyrkan 1655. Kyrkoherden skulle med det nya pastoratet bo i Jukkasjärvi kyrkby, medan en komminister placerades i Enontekis: samer Olof Mattias Sirma.²⁴³

Gudrun Norstedt har uppmärksammat mig på följande i sammanhanget intressanta uppgifter från tingsprotokoll angående uppkomst av prästbord. Efter det att befallningsmannen 1674 läst upp den del av lappmarksplakatet av den 17/9 1673 som handlade om att präster, kyrkoherdar och kaplaner skulle tillsättas i lappmarkerna tillfrågades samerna tillfrågades om det fanns några ”lägenheter till åker och äng” där någon kunde slå sig ned och börja bruka jorden. Det handlade alltså om möjligheterna att inrätta ett prästbord. Samerna svarade att det inte fanns något sådant ställe, förutom mellan Överkalix socken och lappmarken. Där fanns ett område med god mark för hö.²⁴⁴ Dock togs inget område där i anspråk.

Nils Arell upplyser om hur kyrkoherde Samuel Rhen i Jukkasjärvi år 1688 besvarades sig över att bönder från Tornedalen gjorde intrång i skattelappars och prästbordets fiskevatten.²⁴⁵

I en rapport för Talma sameby skriver Gudrun Norstedt och Lars Östlund att fisket i sjön Jukkasjärvi tillhörde prästbordet sedan sent 1600-tal. Kyrkplatsen låg olägligt till med tanke på förekomsten av hö vilket innebar att bostället fick förfoga över ängar som låg långt från bostället. I rapporten av Norstedt och

240 SE/RA/ 5423 Ecclesiastika boställsutredningen, Vol. 53, s. 1119.

241 Norstedt, *Hur kyrkor och prästbord*, s. 827–828.

242 Persson, *Jukkasjärvi kyrka och bygd 400 år*, s. 12–14.

243 Tawe, *Jukkasjärvi kyrka och bygd 350 år*, s. 25, 61–62.

244 Svea Hovrätt. Advokatfiskalen Gävleborgs län (X) Dombok EXle:3156. 1674, s. 74. Riksarkivet, Stockholm.

245 Arell, *Rennomadismen*, s. 85.

Östlund återges en karta över prästbordet som ritades med anledning av att bostället såldes 1843 i samband med att kyrkoherden flyttade till Vittangi.²⁴⁶ Hur prästbordet etablerades saknas det uppgifter om.

Karesuando församling (Enontekis)

Utredning

Enontekis utgjorde som nämnts ett annex till Jukkasjärvi fram till 1748 då det utbröts till eget gäll efter kungligt brev 26/6 1747. Kyrka och prästgården i Markkina hamnade som angivits på den finska och ryska sidan efter 1809. På grund av detta förordnade den kungliga kanslistyrelsen genom brev till domkapitlet att den återstående delen av församlingen på den svenska sidan gränsen skulle bilda ett eget pastorat år 1811. Ny kyrka byggdes i Karesuando by varav den svenska delen av Enontekis pastorat också kom att benämnas Karesuando.²⁴⁷ Brevet från kanslistyrelsen återges som dokument i utredningstexten.²⁴⁸

Utredningsarkiv

I utredningsarkivet finns ett antal intressanta dokument avskrivna. Här finns kopia av Kungl. Maj:ts. brev till kanslistyrelsen från den 26/2 1812 om användandet av sparade lönedel från Enontekis på den ryska sidan till den nya ecklesiastik- och skolregleringen på den svenska sidan. Här finns även kopia på dokument om att den lediga skolmästarsysslan i Torneå lappmark bör dras in och att dess boställe i Jukkasjärvi antingen genom byte mot något nybygge eller genom försäljning borde förvandlas till prästboställe där den nya kyrkan på svensk sida skulle komma att anläggas.²⁴⁹ Det finns även senare uppgifter i arkivet från 1825 års jordebok om att detta skolmästarboställe utbyttes mot ett nybygge i Karesuando och anslogs till ett prästbord.²⁵⁰

Övriga uppgifter

Wilhelm Tawe anger att en ny kyrka byggdes i Karesuando församling år 1816.²⁵¹

Ej heller för Karesuando församling finns uppgifter om ursprungliga ägandeförhållanden vad gäller boställets uppkomst.

246 Norstedt, Gudrun & Östlund, Lars, *Konkurrerande markanvändning inom Talma samebys nuvarande byområde ovan odlingsgränsen före 1750*. 2024. Tillgänglig digitalt: https://skogsfrun.se/arbeten/Talma_sakkunnigutl%C3%A5tande_slutligt.pdf, s. 50–56, 72, 85. För kartan, se s. 55. (senast kontrollerad 260123)

247 Hedin & Skoglund, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena 4*, s. 439.

248 Hedin & Skoglund, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena 4*, s. 441–442.

249 SE/RA/ 5423 *Ecklesiastika boställsutredningen*, Vol. 53, s. 1166–1168.

250 SE/RA/ 5423 *Ecklesiastika boställsutredningen*, Vol. 53, s. 843, 1178.

251 Tawe, *Jukkasjärvi kyrka och bygd 350 år*, s. 15.

Avslutning

Historisk överblick utifrån den empiriska redovisningen

I det följande sammanfattar jag avslutningsvis den empiriska redogörelsen utifrån ett historiskt perspektiv. Vad gäller Ångermanland, Medelpad, Jämtland och Härjedalen i Härnösands stift konstaterades att samiskt ursprungligt ägande av det som blivit kyrklig mark är höljt i historiens dunkel. Vad gäller lappmarkerna inom Luleå stift har dock vissa resultat påträffats vad gäller tidigare samiskt ägande vilka jag härmed kort sammanfattar genom att historiskt kontrastera det statliga gentemot det lokala.²⁵² På grund av brist på dokumentation om samiska rättigheter från senare tider blir avslutningen framförallt fokuserad på 1600-talet och den tidiga etableringen av prästbord.

Åsele och Lyckseles lappmarker

Det tydliga statliga intresset för kyrkoetablering i de mer sydligt belägna Åsele och Lycksele lappmarker präglades av ett samtidigt starkt samiskt lokalt inflytande. Prästborden i Åsele och Lycksele verkar ha växt fram ut befintliga samiska markordningar, där lappskatteländ, eller delar av sådana, överförts till kyrkan. I Åsele pekar flera källor på att prästbordet uppkom genom anslag av ett halvt skatteländ, där en same framträder med namn. I Lycksele är processen svagare dokumenterad, men rättsfall, kartor och konflikter visar att prästbordet fungerade som ett lappskatteländ med rätt till fiske, slätter och skog. Prästborden byggde alltså vidare på redan etablerade samiska strukturer.

Piteå lappmark

Vad gäller Piteå lappmark framträder statens maktambitioner på ett mer ensidigt sätt jämfört med i Åsele och Lycksele. Upptäckt av silverfyndigheter bildar bakgrund till det som ovan beskrivits som den Oxenstiernska vändningen vid 1640, där kyrkoledningens tidigare tveksamhet till boställsetableringar i Lappland får vika undan för en statligt styrd ambition av församlingsbildande. Kyrkoherdarna får här träda fram i rollen som regionens första grupp av nybyggare. Församlingar bildades nu med ambition att underlätta gruvdrift, handel och att ge stöd till en ny form av arbetskraft. I sammanhanget bör dock samtidigt påminnas om att kyrkplats i Arvidsjaur tillkom i ett mycket tidigare skede än det som präglades av silverfyndigheter. Ett kapell fanns där redan före 1600-talets ingång.

Vad gäller prästboställen i Piteå lappmark finns likheter med Åsele och Lycksele i det att lappskatteländ verkat ha bildat grund för prästborden i Arvidsjaur och Arjeplog. Övergången är inte dokumenterad men senare konflikter om rättigheter till fiske- och slätterrättigheter visar att kyrkoherdar uppfattade prästborden som uttryck för en äldre form av legal ägarens snarare än helt nyanlagda hemman utan äldre legitimitet.

---

252 Jag vill särskilt tacka Nils-Johan Päiviö för detta perspektiv utifrån idén om att kontrastera.

Luleå lappmark

Jokkmokks kvarstående och starka roll som marknadsplats ända in i modern visar att de tidigare statliga ambitionerna på att etablera maktstruktur överlevde trots att Karl IX:s ambitioner till pastoratsbildande under 1600-talets första decennium i övrigt måste betecknas som misslyckade i relation till sina syften.

Lokalt återfinns dock trots denna starka statliga roll även här samiska strukturer. Prästbordet i Jokkmokk har ingen bevarad dokumentation av ursprungligt ägande, men beskrivningar visar att dess gränser baserades på ”gamla härmelser”, vilket starkt antyder att även detta boställe vilar på ett tidigare lappskatteland.

När Gällivare församling bildades under 1700-talet sker dock ett intressant skifte, som är typiskt för detta århundrade. Här utgörs lantmäteriförrättningar och beslut om att avsätta ”odisponerad kronojord” till prästbord. Det senare prästbordet i Gällivare framstår därför som mer kolonialt konstruerat jämfört med äldre boställen. Samtidigt visar rättsfall om gemensamt fiske mellan prästbord och samiskt skatteland att de samiska rättigheterna inte helt ignorades, utan i vissa fall integrerades genom kompromisser. Konflikten antyder att prästbordet ursprungligen kan ha baserats på ett skatteland.

Torneå lappmark

Torneå lappmark representerar symptomatiskt nog utifrån sin geografiska belägenhet av gränsland till annat rike den mest uttalade statliga styrningen. De tidiga kyrkoetableringarna i Markkina och Jukkasjärvi kan tolkas som uttryck för statens kamp om svensk tillgång till Ishavet. Samtidigt kan vi dock också konstatera att kyrkan i Jukkasjärvi etablerades efter samiska önskemål eftersom den i Markkina var så avlägsen.

I arkiven är det fattigt på material om donationer eller lokala överenskommelser med samer vad gäller upprättande av prästbord. Samtidigt var nybyggarkolonisationen länge mycket begränsad, vilket bör ha inneburit att prästbordens mark i praktiken samexisterade med samiska nyttjanden, snarare än ersatte dem.

Efter 1809, då riksgränsen drogs, förändrades situationen ytterligare. Vissa prästbord avvecklades eller såldes, vilket bekräftar att församlingarna i Torneå lappmark påverkades av statens geopolitiska prioriteringar.

Jämförelsen mellan statlig styrning och prästbordsnivå visar ett återkommande mönster: på makronivå formulerade staten kyrkoetableringen i termer av kronojord, mission och administrativ ordning; på mikronivå realiserades denna politik ofta genom att befintliga samiska markenheter – lappskatteland – omvandlades till kyrkliga boställen. Detta kunde dock ske på olika sätt, beroende på hur starkt statens ekonomiska och geopolitiska intressen påverkade processen. Det finns inslag av dels förhandling och lokal anpassning, dels ett mer ensidigt statligt genomdrivande.

Utblick

I denna rapport har jag redogjort för källor och tidigare forskning vad gäller hur det samfund som nu kallas Svenska kyrkan kom att äga och disponera mark i Sápmi. Perspektivet har varit kyrkohistoriskt, med fokus på det

ecklesiastika boställets historiska bakgrund. Andra perspektiv, från exempelvis rättshistoria eller skogshistoria har integrerats i den befintliga studien. Förhoppningsvis kan dock studien stimulera till ytterligare forskning inom båda dessa, och även andra, forskningsämnen. Rapporten har vidare framförallt haft empirisk karaktär, där det varit viktigt att redovisa det som står att finnas i källorna. Detta har inneburit att texten inte genomgående präglas av någon enskild övergripande teoretisk tolkningsram. Detta utesluter dock inte att det inte går att läsa rapporten ur sådana teoretiska perspektiv.

Vad gäller det område som nu motsvarar Härnösands stift har ursprungligt samiskt ägande av kyrkomark inte kunnat påvisas, vilket dock säger mer om den bristande materialsituationen än om den historiska verkligheten. I det område som idag motsvarar Luleå stift pekar dock material på att de tidiga boställena i lappmarkerna från 1600-talet byggde på lappskatteländ. Från det att staten under mitten av 1600-talet beslutade om att kyrkliga boställen måste etableras i Lappland började lappskatteländ överföras till kyrklig ägo. Här handlade det om ett systemskifte som samer ej själv hade efterfrågat. Rapporten har även pekat på att prästeståndet och den kyrkliga eliten under tidigt 1600-tal var tveksamt till att anlägga kyrkliga boställen i Lappland.

Källor visar att samer under 1600-talet representerades på ting med rätt att råda över egna lappskatteländ enligt tidens sätt att se på egendom. Samiska företrädare var framgångsrika med att hävda sina rättigheter gentemot intrång på sina skatteländ. Klagomål saknas dock vad gäller kyrkligt markövertagande. Samtidigt får vi inte ha någon naiv syn på hur pressade samer kan ha varit vad gäller att skapa grund för prästboställen. Vi vet helt enkelt inte hur det gått till i detalj där källor beskriver donationer och motsvarande.

Vad gäller följande århundraden ser vi hur dock hur kyrkliga boställen etableras på mark utan att samers rättigheter alls dokumenteras. Paradigmet blir nu att det handlar om statlig mark som avsätts för kyrkliga ändamål. Landshövdingen fick som statens representant betydande makt över skeendet, medan tingen, med sin tidiga samiska representation, marginaliserades till förmån för statligt ämbetsutövande. 1789 bildar ett märkesår där bönders jordäggande stärktes samtidigt som samers rätt till lappskatteländ inte fick motsvarande garantier.

Under tidigt 1900-tal fanns inom det socialdemokratiska arbetarpartiet långt gångna planer på att exproprieras kyrklig egendom. Detta låg i linje med ambitionerna att inrätta Svenska kyrkan som ett statligt organ för kulturella och andliga frågor. Strax innan socialdemokratin kunde säkra långvarigt maktinnehav genom att bilda regering med stöd av bondeförbundet 1932 så hann dock den liberale ministern och Strängnäs biskopen Sam Stadener säkra att det fattades beslut om fortsatt lokal förvaltningsrätt vad gällde förvärvat egendom. Kyrkan fick alltså behålla rätten till mark som anslagits via äldre statliga beslut som inte dokumenterat ursprungligt ägande. I det läget befinner vi oss fortfarande. Svenska kyrkan disponerar stora egendomar vars uppkomst är grumlat i historiens mörker. Genom att utgå från den långvariga och omfattande materialinventering som den så kallade Thulinska utredningen genomförde under 1900-talets tre första decennier, har svårigheterna att få fram fast underlag vad gäller uppkomst av denna egendom tydliggjorts.

Rapporten har visat en sammansatt bild där Svenska kyrkan å ena sidan historiskt kunnat ge uttryck för en självständig linje gentemot den svenska

statens missionssträvanden i Sápmi. Å andra sidan har rapporten också visat att samma samfund såsom osjälvständig statskyrka efter 1640 motsvarat den grundläggande kommunala organisationens inrättande i norr.

Att Svenska kyrkan fortsatt äger marker innebar ansvar för att egendomen kan ha förvärvats på sätt som inte utesluter tvång och orättvisor. Att vi inte vet exakt hur det gått till på objektnivå innebär inte att ansvaret inte finns. Hur detta ansvar ska tas ligger dock utanför denna undersöknings ramar. Förhoppningsvis kan dock rapporten bidra till det fortsatta samtalet.

Referenser

Otryckta källor

Stockholm

RIKSARKIVET

SE/RA/5423. Ecklesiastika boställsutredningen.

SE/RA/760001. K.B. Wiklunds avskriftssamling.

SE/RA/420422/02. Svea Hovrätt. Advokatfiskalen Gävleborgs län (X) Dombok EXIe:3156, 1674.

Härnösand

RIKSARKIVET (LANDSARKIVET)

SE/HLA/1040004. Gällivare tingslags häradsrätts arkiv.

SE/HLA/1010242. Åsele kyrkoarkiv.

SE/HLA/1030006. Västerbottens läns landskontors arkiv, Utslags- och resolutionskoncept.

Tryckta källor och litteratur

Adam av Bremen, *Historien om Hamburgstiftet och dess biskopar*. Proprius, Stockholm, 1984.

Allard, Christina, *Renskötselrätt i nordisk belysning*. Makadam, Göteborg, 2015.

Almqvist, Boel, ”Medeltidens kyrkor”, i: Lindblad, Jakob (red.), *Jämtland – landskapets kyrkor*. Riksantikvarieämbetets förlag, Stockholm, 2002, s. 24–31.

Arell, Nils, *Rennomadismen i Torne lappmark – markanvändning under kolonisationsepoken i fr.a. Enontekis socken*. Skytteanska samfundet, Diss. Umeå universitet, Umeå, 1977.

Aronsson, Peter, *Bönder gör politik. Det lokala självstyret som social arena i tre Smålandssocknar, 1680–1850*. Lund Univ. Press, Diss. Lund. Lunds universitet, Lund, 1992.

Asker, Björn, *Hur riket styrdes. Förvaltning, politik och arkiv 1520–1920*. Riksarkivet, Stockholm, 2007.

Bergling, Ragnar, *Kyrkstaden i övre Norrland: kyrkliga, merkantila och judiciella funktioner under 1600- och 1700-talen*. Skytteanska samf., Diss. Uppsala universitet, Umeå, 1964.

Bexell, Oloph, *Sveriges kyrkohistoria 7. Folkväckelsens och kyrkoförnyelsens tid*. Verbum i samarbete med Svenska kyrkans forskningsråd, Stockholm, 2003.

Brohed, Ingmar, *Sveriges kyrkohistoria 8. Religionsfrihetens och ekumenikens tid*. Verbum i samarbete med Svenska kyrkans forskningsråd, Stockholm, 2005.

Bylund, Erik, *Koloniseringen av Pite lappmark t.o.m. år 1867*. Almqvist & Wiksell, Diss. Uppsala Universitet, Uppsala, 1956.

Bäcklund, Dan, *I industrisamhällets utkant. Småbrukets omvandling i Lappmarken 1870–1970*. Diss. Umeå universitet, Umeå 1988. Tillgänglig digitalt: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:diva-66610>

Claesson, Urban, *Folkhemmets kyrka. Harald Hallén och folkkyrkans genombrott. En studie av socialdemokrati, kyrka och nationsbygge med särskild hänsyn till perioden 1905–1933*. Diss. Uppsala, Uppsala universitet, Uppsala 2004.

Claesson, Urban, "Norra Norden såsom del av två lutherska riken – en komparativ kyrkohistorisk skiss", i: Amundsen, Arne Bugge, Lindmark, Daniel & Rasmussen, Tarald (red.). *Präster i norr under tidigmodern tid*. Artos & Norma Bokförlag, Skellefteå 2025, s. 21–43.

Fjellström, Phebe, "Olaus Petri Niurenius", i: *Svenskt Biografiskt Lexikon*. Band 27 (1990–1991), s. 81.

Forssell, Hans, *Bidrag till historien om Sveriges förvaltning under Gustaf den Förste*. Diss. Uppsala Universitet, Stockholm, 1866.

Fröjmark, Anders, "Stenfinn (Stenfi, Simon, Staffan, Stefan)", i: *Svenskt Biografiskt Lexikon*. Band 33 (2007–2011), s. 293.

Gothe, Richard, *Finnkolonisationen inom Ångermanland, Södra Lappmarken och Jämtland: kultur- och bebyggelsehistoriska undersökningar från 15-, 16- och 1700-talen*. Reprintuppl., Finnbygdens förl. & antikvariat, Mora, 1993 [1948].

Gräslund Berg, Elisabeth, *Till prästens bruk och nytta: jord till prästgårdar i Sverige under medeltid och tidigmodern tid*. Kulturgeografiska institutionen. Stockholms univ., Diss. Stockholm: Univ., 2004, Stockholm, 2004.

Göthe, Gustaf, *Om Umeå lappmarks svenska kolonisation. Från mitten av 1500-talet till omkr. 1750*. Almqvist & Wiksell, Diss. Stockholm Högskola, Uppsala, 1929.

Hagerman, Maja, *Spåren av kungens män. Om när Sverige blev ett kristet rike i skiftet mellan vikingatid och medeltid*. Rabén Prisma, Stockholm, 1996.

Hansen, Lars Ivar & Olsen, Bjørnar, *Samernas historia fram till 1750*. 1. uppl., Liber, Stockholm, 2006.

Hedin, Gustaf & Skoglund, Harald (red.), *Redogörelse för de ecklesiastika bostäl-
lena 4. Västerbottens och Norrbottens län (Luleå stift)*. Stockholm, 1915.

Holmbäck, Åke, *Om lapps kattelandsinstitutet och dess historiska utveckling*.
Stockholm, 1922 (SOU 1922:10).

Hultblad, Filip, *Övergång från nomadism till agrar bosättning i Jokkmokks socken*.
Almqvist & Wiksell/Geber, Diss. Uppsala. Stockholm, 1968.

Högström, Pehr, *Pehr Högströms Missionsförrättningar och övriga bidrag till
samisk kyrkohistoria*. Svenska institutet för missionsforskning, Uppsala, 1990.

Jansson, Torkel, *Agrarsamhällets förändring och landskommunal organisation. En
konturteckning av 1800-talets Norden*. Uppsala, 1987.

Jämtlands avradsland 1649–1666, Landsarkivet i Östersund och Jämtlands läns
fornskriftsällskap. Östersund, 2012.

Kalderstam, Johnny, *Kungamakt och kyrkojord*. Nordstedts förlag, Stockholm
1989.

Korpiaakko-Labba, Kaisa, *Om samernas rättsliga ställning i Sverige–Finland.
En rättshistorisk utredning av markanvändningsförhållanden och –rättighe-
ter i Västerbottens lappmark före mitten av 1700-talet*. Juristförbundets förl.,
Helsingfors, 1994.

Kuha, Miia, ”Prästfamiljer i norr: Prästsläkter, äktenskapsmönster och prä-
stre krytering i Kemiområdet i norra Finland under 1600- och 1700-talet”, i:
Amundsen, Arne Bugge, Lindmark, Daniel & Rasmussen, Tarald (red.), *Präster
i norr under tidigmodern tid*. Artos Academic, Skellefteå, 2025, s. 263–296.

Kungl. Maj:ts proposition nr 65 år 1937. ([https://www.riks-
dagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/proposition/
kungl-majlis-proposition-nr-65_dy3065/](https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/proposition/kungl-majlis-proposition-nr-65_dy3065/))

Kungl. Maj:ts proposition nr 51 år 1971. ([https://www.riks-
dagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/proposition/
kungl-majts-proposition-med-forslag-till_fu0351/](https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/proposition/kungl-majts-proposition-med-forslag-till_fu0351/))

Læstadius, Petrus, *Petrus Læstadius journaler. Faksimiletext och kommentar. 2
Fortsättning av journalen öfver missions-resor i Lappmarken innefattande åren
1828–1832*. Skytteanska samf., Umeå, 1977 [1833].

Larsson, Gabriela Bjarne, *Stadgelagstiftning i senmedeltidens Sverige*. Institutet
för rättshistorisk forskning, Stockholms universitet, Diss. Stockholm 1994.

Lidén, Kerstin, Fjellström, Markus & Wallerström, Thomas, ”Nya resultat från
Eskil Olssons Rounala-utgrävning 1915”, i: Wallerström, Thomas, *Kunglig
makt och samiska bosättningsmönster. Studier kring Väinö Tanners vinterbyteori*.
Oslo, 2018, s. 282–308.

Lindmark, Daniel, *En lappdrängs omvändelse. Svenskar i möte med samer och
deras religion på 1600- och 1700-talen*. Centrum för samisk forskning, Umeå
universitet, Umeå 2006.

- Lindmark, Daniel, "Utbildning och rekrytering av samisktalande präster: Om prästkåren i den svenska lappmarken på 1600- och 1700-talen", i: Amundsen, Arne Bugge, Lindmark, Daniel & Rasmussen, Tarald (red.) *Präster i norr under tidigmodern tid*. Artos & Norma Bokförlag, Skellefteå 2025, s. 223–262.
- Lundmark, Lennart, *Samernas skatteland i Norr- och Västerbotten under 300 år*. Institutet för rättshistorisk forskning, Stockholm, 2006.
- Lundmark, Lennart, "Skogsordningen 1683 och äganderätten till Lappmarken". i: Lundmark, Lennart & Rumar, Lars, *Mark och rätt i Sameland*. Institutet för rättshistorisk forskning, Stockholm, 2008, s. 13–40.
- Lundmark, Lennart, "Samernas jakt- och fiskerätt i Lappmarken och Jämtland före 1928", i: Lundmark, Lennart & Rumar, Lars, *Mark och rätt i Sameland*. Institutet för rättshistorisk forskning, Stockholm, 2008, s. 147–167.
- Lundström, Ernst, "Hvem var den egentliga upphofs mannen till den berömda s.k. Skytteanska skolan i Lycksele?", i *Kyrkohistorisk årsskrift* 1914, s. 411–433.
- Montgomery, Ingun, *Sveriges kyrkohistoria 4 Enhetskyrkans tid*. Verbum i samarbete med Svenska kyrkans forskningsråd, Stockholm, 2002.
- Nilsson, Bertil, *Sveriges kyrkohistoria 1. Missionstid och tidig medeltid*. Verbum i samarbete med Svenska kyrkans forskningsråd, Stockholm, 1998.
- Nilsson, Clarence, *Sam Stadener som kyrkopolitiker*. Diss. Uppsala universitet, Stockholm, 1964.
- Nordberg, Erik, *Arjeplogs lappskola: anteckningar*. Fören. för svensk undervisningshistoria, Stockholm, 1955.
- Nordberg, Erik (red.), *Källskrifter rörande kyrka och skola i den svenska lappmarken under 1600-talet*. Skytteanska samf., Umeå, 1973.
- Normann, Carl-E, "Den kyrkliga jorden och kronans jordeböcker", i: *Svensk Tidskrifts årsbok* 1956, s. 517–530.
- Norstedt, Gudrun, *Ammarnäs kyrkstad – Lapplands län* [Elektronisk resurs]. Länsstyrelsen i Västerbottens län, 2012. Tillgänglig digitalt: https://catalog.lansstyrelsen.se/store/34/resource/2012_1
- Norstedt, Gudrun, *Lappska skattelanden på Geddas karta. Umeå lappmark från 1671 till 1900-talets början*. Thalassa, Umeå, 2011.
- Norstedt, Gudrun, *A land of one's own: Sami resource use in Sweden's boreal landscape under autonomous governance*, Department of Forest Ecology and Management, Swedish University of Agricultural Sciences, Diss. Umeå: Sveriges lantbruksuniversitet. Umeå, 2018. Tillgänglig digitalt: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:slu:epsilon-e-4853>
- Norstedt, Gudrun, "Hur kyrkor och prästbord tog plats i det samiska landskapet", i: Lindmark, Daniel & Sundström, Olle (red.), *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna. En vetenskaplig antologi*. Artos, Skellefteå, 2016. s. 823–854.

Norstedt, Gudrun & Östlund, Lars, *Konkurrerande markanvändning inom Talma samebys nuvarande byområde ovan odlingsgränsen före 1750*. 2024 Tillgänglig digitalt: https://skogsfrun.se/arbeten/Talma_sakkunnigutl%C3%A5tande_slutligt.pdf

Nylander, Ivar, *Das kirchliche Benefizialwesen Schwedens während des Mittelalters. Die Periode der Landschaftsrechte*. Stockholm: Diss. Uppsala, 1953.

Persson, Curt V, "Jukkasjärvi kyrka och bygd 400 år", i: Kuoksu, Jan-Erik (red.), *Jukkasboken*, Jukkasjärvi församling, Jukkasjärvi, 2009, s. 7–14.

Pettersson, Olof Petter, *Gamla byar i Vilhelmina II. Fjälltrakterna och Vojmsjötrakten*, Generalstabens litografiska anstalts förlag, Stockholm, 1944.

Päiviö, Nils-Johan, *Från skattemannarätt till nyttjanderätt. En rättshistorisk studie av utvecklingen av samernas rättigheter från slutet 1500-talet till 1886 års renbeteslag*, Uppsala universitet, Diss. Uppsala: Uppsala universitet, 2011, Uppsala, 2011.

Päiviö, Nils-Johan, *Lapps kattelandens rättsliga utveckling i Sverige. En utredning om lapps kattelandens och de samiska rättigheternas utveckling från mitten av 1600-talet till 1886-års renbeteslag*, S/ami instituhtta = Nordisk samisk institutt, Guovdageaidnu [Kautokeino], 2001

Qvigstad, Just Knud & Wiklund, Karl Bernhard (red.), *Dokument angående flyttlapparna m.m II*, Kristiania 1909: https://digital.ub.umu.se/resolve?urn=urn:19a_000115:0000

Rumar, Lars, "Avradsland, skattefjäll och avvitrering i Jämtlands län", i: Lundmark, Lennart & Rumar, Lars, *Mark och rätt i Sameland*, Institutet för rättshistorisk forskning, Stockholm, 2008, s. 169–199.

Rumar, Lars, "Kampen om hässjorna", i: Lundmark, Lennart & Rumar, Lars, *Mark och rätt i Sameland*, Institutet för rättshistorisk forskning, Stockholm, 2008, s. 41–105.

Sellberg, Erland, *Kyrkan och den tidigmoderna staten. En konflikt om Aristoteles, utbildning och makt*, Carlsson, Stockholm, 2010.

Staten och trossamfunden. Den kyrkliga egendomen. Betänkande av Kammarkollegiet, Fritze, Stockholm, 1997. (SOU 1997: 47).

Stenman, Lennart, *Rätten till land och vatten i lappmarkerna i historisk belysning*, Karlstads universitet, Karlstad, 2001.

Skoglund, Lars-Olof, *Ecklesiastika boställsutredningen och dess arkiv*, 1973, tillgänglig via: https://arkis2dok.riksarkivet.se/ra/5423/Ecklesiastika_bostallsutredningen.pdf (hämtad 240208).

Sköld, Peter, *Samisk bosättning i Gällivare 1550–1750*. Center för arktisk kulturforskning, Umeå univ., Umeå, 1992.

Svanberg, Ingvar, "De sydliga samerna och deras försörjning", i: *Samer i söder*. Kungliga Vetenskapssamhället, Uppsala, 2022, s. 231–258.

Sveriges församlingar genom tiderna. Riksskatteverket, Skatteförvaltningen, Stockholm, 1989.

Tawe, Wilhelm, *Jukkasjärvi kyrka och bygd 350 år. 1607/8–1958*. Carl Rehnström & Söner Boktryckeri AB, Luleå 1958.

Tegengren, Helmer, *En utdöd lappkultur i Kemi lappmark. Studier i Nordfinlands kolonisationshistoria*. Åbo akademi, Åbo, 1952.

Thomasson, Lars, "Lappförsamlingarna i Jämtland-Härjedalen 1746–1941", i: Lindmark, Daniel & Sundström, Olle (red.), *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna. En vetenskaplig antologi*, Artos, Skellefteå, 2016, s. 855–884.

Thulin, Gabriel, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena II. Västernorrlands län*, Stockholm, 1906.

Thulin, Gabriel, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena III. Jämtlands län*, Stockholm, 1909.

Vem får jaga och fiska? Rätt till jakt och fiske i lappmarkerna och på renbetesfjällen. Delbetänkande av Jakt- och fiskerättsutredningen. Fritze, Stockholm 2005. (SOU 2005:17).

Wallerström, Thomas, *Kunglig makt och samiska bosättningsmönster. Studier kring Väinö Tanners vinterbyteori*. Novus, Oslo, 2017.

Wehlin, Joakim, Cassé, Susanne & Andersson, Marina (red.), *Samiska spår. Dalarna - Gävleborg - Västmanland*, Dalarnas fornminnes- och hembygdsförbund, Falun, 2022.

Westerdahl, Christer, *Sydsamer. Från Bottenhavet till Atlanten. En historisk introduktion till samerna i Ångermanland och Åsele lappmark med angränsande delar av Jämtland och Norge*. Båtdokgruppen, Skärhamn, 2008.

Ågren, Maria, *Att hävda sin rätt. Synen på jordägandet i 1600-talets Sverige, speglad i institutet urminnes hävd*. Institutet för rättshistorisk forskning, Stockholm, 1997. Tillgänglig digitalt via: <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:juridikbokse-f43ad>

Åman, Anders, "Övre Norrlands kyrkor: deras konsthistoria och geografi", i: *Bebyggelsehistorisk tidskrift*, 1992 (22), s. 189–208.

Össbo, Åsa "Från lappmarksplakat till anläggsamhällen. Svensk bosättarkolonialism gentemot Sápmi", i: *Historisk Tidskrift* 2020:3, s. 420–443

Webbresurser

Församlingsinformation, Föllinge:

<https://sok.riksarkivet.se/arkiv/orDhUFT8rH6cxG02H087k3>

Förvaltningshistorisk ordbok:

<https://fho.sls.fi>

Historiska kartor, lantmäteriet:

<https://historiskakartor.lantmateriet.se>

Nationell arkivdatabas:

<https://sok.riksarkivet.se/arkiv>

<https://sok.riksarkivet.se/nad/>

Släktrelationer:

<https://www.geni.com>

Thulinska utredningsvolymerna föreligger digitalt publicerade inom ramen för de svenska universitetsbiblioteken:

Västernorrland län:

https://digital.ub.umu.se/resolve?urn=urn:19a_000457

Jämtlands län:

https://digital.ub.umu.se/resolve?urn=urn:19a_000458

Västerbottens och Norrbottens län:

https://digital.ub.umu.se/resolve?urn=urn:19a_000479

Kyrkoherde Erik Nordbergs arkiv:

<https://digital.ub.umu.se/node/79444?language=sv&fulltext-query=erik%20nordberg>

<https://arken.kb.se/se-q-handskrift-25-a>

Kyrkoherde Jonas A. Nenséns uppteckningar

<https://janensen.ub.umu.se/>

Bilagor

Bilaga 1, Avtal.....	81
Bilaga 2, Fördjupande kommentar till källäget sett ur samiskt perspektiv (Nils-Johan Päiviö)	83

Bilaga 1

Avtal

Avtalet avser uppdrag att Teologiska institutionen ger Urban Claesson, professor i kyrkohistoria vid Uppsala universitet, i uppgift att leda arbetet med genomförandet av en vetenskaplig kyrkohistorisk studie och producera en rapport om kyrkans och dess företrädares historiska agerande i markfrågor i norra Sverige.

Forskningsstudien ska ge en tydligare bild av om och i så fall på vilket sätt samiska marker förvärvats av kyrkan. Hur agerade kyrkan historiskt i markfrågor i norra Sverige? Här blir det viktigt att inventera såväl tidigare forskning som arkivmaterial. Det är särskilt intressant att granska hur marker, som kan ha varit samiska skatteland eller liknande områden som samer historiskt bebott, kan ha blivit en del av de prästlönetillgångar som Svenska kyrkan idag förvaltar. Har kyrkan i så fall övertagit samiska skatteland på ett sätt som varit kränkande för eller inneburit ett övergrepp mot samer? Det handlar bland annat om granskning av kyrkligt och statligt arkivmaterial, såsom fastighetsregister och skattelängder, för att härleda ursprunget till kyrkans nuvarande markförvaltning inom områden i norra Sverige...

Forskningsstudien ska resultera i en rapport eller liknande som ska bidra till att ge en tydligare bild av det historiska skeendet och kyrkans historiska agerande i markfrågor. Resultaten behöver slutredovisas och diskuteras vid ett forskningssymposium eller liknande tillsammans med samiska intressenter.

Bilaga 2

Fördjupande kommentar till källäget sett ur samiskt perspektiv (Nils-Johan Päiviö)

Inledning och utgångspunkt

Den empiriska genomgången beskriver hur kyrkliga boställen i de nordliga stiftet etablerades i skärningspunkten mellan statliga ambitioner och lokala samiska marksystem. Ett samiskt perspektiv förskjuter dock fokus från frågan om vad som kan beläggas i arkiven till frågan om hur rättigheter omvandlades när de översattes från samisk sedvana till statlig och kyrklig institution. Analysen tar därför fasta på relationen mellan erkännande och övertagande, samt på hur frånvaro av skriftlig dokumentation riskerar att likställas med frånvaro av rätt.

Dokumentationens problem

Källmaterialet är i huvudsak producerat av statliga och kyrkliga aktörer. Samiska anspråk blir synliga främst när de korsar administrativa behov – vid skattläggning, konflikter eller lantmäteriförrättningar. Detta skapar en strukturell skevhet där samisk rätt framträder fragmentariskt och ofta indirekt. När forskningen konstaterar att ursprungligt ägande är ”höljt i dunkel” säger det därför lika mycket om arkivens karaktär som om de faktiska förhållandena.

Kontinuitet och omvandling

I flera fall tycks prästborden ha uppstått genom att hela eller delar av lappskatteländ överfördes till kyrkan. Detta kan tolkas som ett erkännande av att marken redan var ordnad och besutten. Samtidigt innebär själva införlivandet i kyrkans system en kvalitativ förändring: rätten institutionaliseras inom en kolonial förvaltningsram där yttersta auktoritet ligger hos kronan.

Ur samiskt perspektiv är detta inte enbart kontinuitet utan även expropriation genom transformation. Marken ligger kvar, bruket kan delvis bestå, men beslutsmakten förskjuts.

Variation mellan regioner

Materialet visar att graden av ensidighet i statens agerande varierade. Där statens ekonomiska eller geopolitiska intressen var starka framträder mer direkt styrning och svagare spår av förhandling. Där trycket var mindre tycks kyrkans företrädare i högre grad ha behövt luta sig mot befintliga samiska legitimiteter.

Detta innebär dock inte att samiskt inflytande var jämbördigt; snarare visar det hur koloniala processer ofta är beroende av lokala strukturer för att fungera. Samiska system blev därmed både förutsättning för och objekt för expansionen.

Begreppens betydelse

Under 1700-talet märks ett skifte där mark allt oftare definieras som kronans och därmed som möjlig att disponera utan att tidigare bruk erkänns som ägande. Termen "odisponerad" fungerar här performativt: genom att benämna marken på detta sätt skapas ett utrymme för nya anspråk. Konflikter om fiske och slätter visar dock att denna språkliga omklassificering inte utan vidare accepterades i praktiken.

Samexistens och parallella ordningar

Trots statliga anspråk pekar mycket på att prästbord och samiska nyttjanden under lång tid levde sida vid sida. Detta kan förstås som parallella rättsordningar där den ena hade större formell makt men den andra fortsatt social och praktisk tyngd. Först i takt med ökad kolonisation och intensifierad förvaltning hårdnade gränserna.

Slutsats

Ur ett samiskt perspektiv framträder kyrkoetableringen inte som en process där staten tog obrukad mark i anspråk, utan som en där redan existerande samiska territorier och rättigheter övertogs, omtolkades och integrerades i ett nytt maktsystem. Erkännandet av lappskattelands existens gick hand i hand med deras omvandling.

Den centrala insikten blir därför att kolonisationen inte främst utplånade samiska strukturer; den byggde vidare på dem – men på villkor som gradvis försköt kontrollen från samiska kollektiv till stat och kyrka.

I DENNA RAPPORT redogörs för den historiska bakgrunden till varför det funnits prästbord, och hur och varför sådana etablerades i Sápmi. Ett prästbord innebar mark och bostad för att skapa försörjning för en präst inom en församling.

Rapporten är finansierad av Svenska kyrkan som led i försoningsprocessen med det samiska folket. Uppdraget har varit att tydliggöra om Svenska kyrkans prästbord grundar sig på ursprungligt samiskt ägande, och hur kyrkan i så fall erhållit dessa egendomar. Finns här historiska orättfärdigheter som bör lyftas i dagen?

Foto: Ulrica Hesselgren Claesson

Rapporten tydliggör att källäget tyvärr är mycket problematiskt. Vad gäller etableringar av prästbord under 1600-talet verkar dessa handla om övertagande av samiska så kallade lappskatteländ. Här omnämns donationer och köp. Under denna tid hade samer erkänd äganderätt till dessa egendomar, som kunde försvaras på ting där samer var starkt representerade. Vad gäller 1700-talet och framåt blir dock samisk äganderätt kraftigt försvagad gentemot statens ambitioner att hävda markerna i norr som kronans egendom. Detta innebär det senare källmaterialet inte längre dokumenterar samiskt ägande i skapandet av nya prästbord. Nya prästboställen framstår nu enkelt uttryckt som överföringar från staten. Det kan alltså konstateras att Svenska kyrkan idag disponerar egendom vars ursprung inte tillräckligt kan dokumenteras. Denna rapport kartlägger ändå materialet och ger en översikt som bör ses som en möjlig grund för fortsatt forskning.

